DUMITRU SANDU

FLUXURILE DE MIGRAȚIE ÎN ROMÂNIA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

DUMITRU SANDU

FLUXURILE DE MIGRAȚIE ÎN ROMÂNIA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1984

Migration Flows in Romania

Миграционные потоки в Румынии

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717, Bucureşti, Calea Victoriei 125

PREFAȚĂ

Printre procesele de mare amploare pe care le-a cunoscut România în anii socialismului, se înscrie și migrația internă. Determinată în cea mai mare parte de strategia industrializării țării și de cooperativizarea agriculturii, mobilitatea spațială a populației a devenit, la rîndu-i, un factor al dinamismului social și economic, atît de caracteristic perioadei contemporane. Urbanizarea, profundele schimbări ale structurilor sociale, noua configurație a repartiției populației în teritoriu nu pot fi explicate fără aportul considerabil al migrației.

Ultimul recensămînt al populației din țara noastră (1977) a oferit o imagine globală a dimensiunii acestui proces, care a surprins deopotrivă pe specialiști ca și pe marele public : din cei 21 559 910 locuitori, mai mult de o treime (circa 7 520 000) erau născuți în alte localități decît în cele în care fuseseră recenzați. Proporția este mult mai ridicată în municipii și orașe : din cinci locuitori ai Municipiului București, trei sînt veniți din alte localități ale țării. Milioane de oameni și-au schimbat, în acești ani, domiciliul și, cu acest prilej, au dobîndit noi profesiuni, s-au încadrat în alte categorii sociale. Populația României a devenit foarte „mobilă" : comportamentul în materie de migrație s-a modificat profund.

Cum era și firesc, oamenii de știință din variate domenii — demografi, sociologi, economiști, geografi, urbaniști și sistematizatori — studiază cu rîvnă, de ani de zile, acest proces, străduindu-se să pună în evidență dimensiunea și intensitatea migrației, să identifice fluxurile de migrație, să cunoască motivațiile care stau la baza deciziilor de migrare, să evidențieze consecințele generate pe multiple planuri de acest proces fără precedent în istoria țării noastre. Este la îndemîna oricui constatarea că s-au realizat o serie de studii valoroase, monografii și modele matematice ale migrației. Tot atît de evident este însă faptul că majoritatea studiilor au caracter descriptiv, fragmentar și sectorial, specific diferitelor discipline implicate în studiul migrației. Informația dobîndită pînă în prezent constituie o premisă favorabilă pentru a se încerca o sinteză, o integrare într-o teorie generală a migrației din România.

Plecînd de la ideea că migrația nu este doar o deplasare teritorială, că este o „deplasare în spațiul social" și ca atare devine, în cele mai multe cazuri, o formă de mobilitate socială, dr. Dumitru Sandu finalizează cercetările sale anterioare privind aceste procese într-un sistem coerent în care variabilele se ierarhizează în funcție de rolul și importanța lor, fluxul migratoriu devenind obiectul principal al investigației. Se ajunge astfel la o teorie a fluxurilor de migrație — prima încercare de acest gen în literatura noastră — căreia îi corespunde simetric un model matematic, cu ipoteze bine alese și testate statistic. În lanțul variabilelor autorul introduce pe cele care reprezintă calitatea vieții și comunicarea, rezervîndu-le rolul de variabile intermediare. Această idee originală, de certă valoare teoretică și practică, permite umplerea hiatului între variabilele exogene fundamentale — politica social-economică, industrializarea, cooperativizarea agriculturii — și variabila finală, migrația. Ea oferă, de asemenea, un suport mai temeinic modelelor gravitaționale ale migrației, construite de obicei în ipoteze simplificate. Și, ceea ce este deosebit de important, se face în felul acesta un larg apel la psihologia socială, chemată să explice aspecte importante ale migrației. Să mai amintim grija manifestată de autor în alegerea indicatorilor, analiza riguroasă a semnificației acestora, prelucrarea ingenioasă a unui imens material statistic.

Autorul cărții și-a propus ca obiectiv construirea unui corp teoretico-metodologic, adecvat fluxurilor de migrație internă din România socialistă. A reușit în această întreprindere îndrăzneață? Răspunsul nostru este categoric afirmativ. Sîntem convinși că aceasta va fi și părerea cititorilor. Prin cadrul teoretic, construit în spiritul celei mai exigente metodologii științifice, prin modelul propus și analiza complexă a fluxurilor migratorii, cartea devine o lucrare de referință, un „punct de plecare", cum și-o dorește cu modestie autorul ei. Ea este o invitație adresată sociologilor, demografilor, economiștilor, geografilor și istoricilor de a regîndi o serie de concepte, teorii și metode, de a le integra într-o perspectivă nouă. Valoarea lucrării este substanțial sporită de preocuparea autorului de a pune la dispoziția celor implicați în acțiunea socială elemente pentru controlul migrației, modalități concrete de a influența acest proces la scară macrosocială și la nivel teritorial.

În încheierea gîndurilor înfățișate mai sus să ne fie permisă aprecierea că lucrarea se înscrie, ca o contribuție, în tradiția sociologiei românești, atestînd capacitatea acesteia de a pune și de a soluționa probleme complexe pe care le ridică realitatea socială a țării noastre, aflată într-un proces rapid de schimbare și de perfecționare.

Editura Academiei Republicii Socialiste România, în spiritul tradiției bine cunoscute, face un mare serviciu științei românești punînd la îndemîna cititorilor această carte.

Vladimir Trebici

CUPRINS

Introducere 9

CAPITOLUL 1. **Migrație, mobilitate și structură socială**

1.1. Mobilitate și structură socială 17
1.2. Tipologia migrației 20
1.3. Migrație și mobilitate socială 28
1.4. Calitatea vieții și dezvoltarea social-economică 31

CAPITOLUL 2. **Factorii care determină fluxurile de migrație**

2.1. Fluxurile de mobilitate socială 36
2.1.1. Restructurarea raporturilor dintre roluri, poziții și grupuri sociale 36
2.1.2. Mecanisme de realizare a mobilității sociale 38
2.2. Factori specifici în determinarea migrației 42

CAPITOLUL 3. **Un model teoretic al migrației interne în România**

3.1. Particularități ale migrației în socialism 50
3.2. Ipoteze pentru un model teoretic al migrației interne (MTM) 52
3.3. Ipoteze pentru un model teoretic al migrației rural — urban 57

CAPITOLUL 4. **Determinanți și mecanisme**

4.1. Contextul socioeconomic al schimbării caracteristicilor migrației interne 59
4.2. Calitatea vieții și fluxurile de migrație 65
4.2.1. Variabile intermediare în modelele migrației 65
4.2.2. Determinanți ai migrației rural — urban, intra- și interjudețene 75
4.3. Costurile și selectivitatea migrației 79

CAPITOLUL 5. **Structura migrației totale pe tipuri de fluxuri de migrație**

5.1. Compoziția migrației in funcție de tipul de mediu rezidențial de la originea și de la destinația fluxurilor 86

5.2. Compoziția migrației în funcție de aria de desfășurare (intra-sau interjudețeană) 95
5.3. Relații între tipuri de fluxuri de migrație 96
5.4. Relații între fluxurile de migrație interjudețene 98
5.4.1. Fluxurile cu destinație în urban 98
5.4.2. Fluxurile cu destinație în rural 113

CAPITOLUL 6. **Etapele migrației rural — urban în perioada 1950—1980**

6.1. Ipoteza etapelor migrației rural — urban 116
6.2. Criteriile de segmentare pe etape a procesului de migrație rural — urban 117
6.3. Particularitățile fluxului de migrație pe etape 121
6.3.1. Volumul și intensitatea 121
6.3.2. Structurile cauzale 123
6.3.3. Efectul de contagiune 128
6.3.4. Ocuparea forței de muncă din agricultură 130

CAPITOLUL 7. **Migrație și urbanizare**

7.1. Componente ale urbanizării 133
7.2. Creșterea gradului de urbanizare 138
7.2.1. Nivel județean 138
7.2.2. Nivel național 140
7.3. Migrația și urbanizarea în contextul proceselor de dezvoltare 142

CAPITOLUL 8. **Cunoaștere și acțiune în domeniul migrației**

8.1. Consecințe sociodemografice ale migrației rural — urban 145
8.2. Controlul fluxurilor de migrație 152

ANEXE

1. Variabile pentru analiza la nivel național (V_i) 156
2. Variabile pentru analiza la nivel de județ (V_i) 157
3. Probleme metodologice 161
4. Indicatori ai migrației la nivel de județ 163

Bibliografie 165

Résumé 169

Sommaire 172

Содержание 174

INTRODUCERE

Migrația este o componentă esențială a proceselor de dezvoltare. Diferitele forme ale acestui fenomen sînt corelate cu schimbările economice, de structură socială și de calitate a vieții. În anumite condiții și sub anumite aspecte, migrația apare ca reacție la aceste schimbări; la rîndul ei, reacția respectivă poate avea efecte în domeniile vieții economice, al calității vieții și structurii sociale.

Datorită acestei centralități, relațiilor multiple pe care le are cu diferite fenomene și procese sociale, migrația poate constitui o perspectivă privilegiată, de mare relevanță, în abordarea proceselor de dezvoltare.

În cadrul societății noastre, cerința de a realiza în mai mare măsură o planificare și conducere eficientă a dezvoltării social-economice impune apelul la astfel de perspective, care oferă șansa unei descifrări a multiplelor relații dintre fenomenele implicate în schimbare.

Pe măsură ce organismul social devine mai complex, pe măsură ce ritmul schimbărilor se accelerează, nevoia de a întreprinde abordări globale asupra fenomenelor social-economice devine tot mai stringentă. Pe o astfel de bază devine posibilă o solidă fundamentare științifică a programelor de dezvoltare. Astfel se dă curs cerinței mereu actuale de a ține seama în procesul de construcție socialistă de legitățile economice și sociale, legități care se cer permanent studiate datorită caracterului lor istoric și multiplicității formelor de manifestare pe care le îmbracă: „Construind societatea socialistă multilateral dezvoltată, noi trebuie să ținem permanent seama și să nu uităm niciodată că se impune să aplicăm cu fermitate legitățile economice, să acționăm în concordanță cu ele" *.

* Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la ședința de lucru comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale, 9 februarie 1982*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 23, Edit. politică, București, 1983, p. 288.

Problema controlării fluxurilor de migrație de la sat la oraș, de la oraș la sat, de la o zonă la alta etc. se pune în mod diferit de la o etapă de dezvoltare la alta. Altfel spus, politicile de migrație se cer adecvate exigențelor specifice etapelor de dezvoltare, atît sub aspectul obiectivelor, cît și al mijloacelor de realizare a lor. Această adecvare se poate face cu costuri mai reduse în măsura în care se iau în considerație experiența istorică a societății noastre în acest domeniu, etapele și mecanismele de desfășurare a migrației în anii socialismului.

Prezenta lucrare încearcă să fie un răspuns la o astfel de cerință, încearcă să ofere o imagine unitară asupra formelor, determinanților și etapelor migrației interne din țara noastră în anii socialismului.

Integrarea informațiilor disponibile într-o teorie a fluxurilor de migrație este necesară, sub aspect practic, și dintr-un alt motiv. În etapa actuală agricultura românească parcurge o importantă etapă de accelerare a schimbărilor, de mobilizare a tuturor componentelor ei în vederea sporirii performanțelor ei productive — etapa noii revoluții agrare. Particularități ale schimbării, ale raporturilor dintre diferitele ramuri economice au dus la apariția unor fenomene negative în domeniul forței de muncă din agricultură, precum fenomenele de îmbătrînire, feminizare și deficit relativ de forțe de muncă în agricultura anumitor zone etc. În aceste condiții, realizarea obiectivelor noii revoluții agrare impune acordarea unei atenții considerabile politicii de controlare a fluxurilor de migrație.

Este fără îndoială o premisă importantă a oricărui raționament economic în acest domeniu afirmația că „agricultura nu se poate face fără oameni cu o înaltă calificare și fără ca o parte a tineretului țării noastre să rămînă să lucreze în agricultură" **.

O soluție de principiu pentru satisfacerea necesităților de forță de muncă din agricultură, atît sub aspect cantitativ, cît și calitativ, este aceea de „a asigura creșterea cointeresării materiale a oamenilor muncii din agricultură", de a crea „condiții ca o parte a tineretului din sate să rămînă să lucreze în agricultură" ***.

Cercetarea socială asupra regularităților migrației interne din țara noastră poate și trebuie să-și aducă contribuția la concretizarea unei astfel de soluționări de principiu, la indicarea principiilor și mijloacelor de acțiune eficiente în acest important domeniu al vieții social-economice.

** Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste, 10 februarie 1982*, în *op. cit.*, vol. 23, p. 314—315.

*** Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara Consiliului Național al Oamenilor Muncii, 10 februarie 1982*, în *op. cit.*, vol. 23, p. 305.

Controlarea mișcărilor de populație în teritoriul național a fost inclusă mai mult implicit decît explicit în cadrul programelor de repartizare în teritoriu a forțelor de producție și de urbanizare. Deși în continuare problemele de migrație sînt abordate în strînsă legătură cu aceste procese, în cadrul societății noastre se resimte tot mai mult nevoia de a concepe explicit strategii adecvate pentru controlarea fluxurilor de migrație, pentru optimizarea eficienței economice și sociale a mișcărilor de populație. Acesta este un alt aspect al cerinței practice de a reflecta în mod sistematic, științific asupra unor întrebări pe cît de simplu de formulat, pe atît de dificil de elucidat: cine și de ce își schimbă definitiv sau temporar domiciliul?, cum se schimbă de la o perioadă la alta preferințele și motivația de migrație?, ce consecințe are fenomenul pe termen lung și pe termen scurt asupra celor care pleacă, asupra localităților din care se pleacă și asupra celor spre care se migrează?

Nevoia de specificare a obiectivelor și mijloacelor politicii de migrație în cadrul politicii de dezvoltare este generată de factori precum:

— diferențierea migrației totale în mai multe tipuri de fluxuri, de volum și intensitate semnificative;
— creșterea interdependenței dintre aceste fluxuri, constituirea lor într-un sistem de migrație;
— diversificarea motivației în luarea deciziei de migrație;
— accentuarea interdependenței dintre migrație și celelalte componente ale dezvoltării etc.

Controlarea proceselor de dezvoltare (a migrației, inclusiv) la nivel macrosocial nu poate fi concepută în afara unei *integrări a informațiilor disparate în „corpuri teoretice" care să ofere o viziune de ansamblu, unitară, asupra desfășurării lor.*

Prezenta lucrare constituie și o încercare întreprinsă în vederea realizării acestui obiectiv, în legătură cu procesul de migrație.

Aspectul cel mai important de la care trebuie pornit în realizarea unei construcții teoretice referitoare la migrația internă din țara noastră îl constituie evaluarea rolului migrației rural-urban, în raport cu celelalte tipuri de fluxuri de migrație. Importanța maximă a acestui flux pentru etapele de dezvoltare parcurse în anii socialismului derivă din:

— ponderea maximă pe care o are, în raport cu fluxurile urban-urban, urban-rural, rural-rural;
— amploarea schimbărilor pe care le implică în viața socială;
— asocierea puternică a deplasării sat-oraș cu fenomenele de mobilitate socială (verticală în primul rînd).

Avînd în vedere această asociere și ponderea majoritară a migrației rural-urban în migrația totală, am optat pentru adoptarea cadrului teoretic al mobilității și structurii sociale, în abordarea procesului de migrație din țara noastră. Desigur, delimitările conceptuale implică și o anume doză

de convenționalitate, „migrație" putînd fi considerată fie ca „specie" a mobilității sociale, fie ca noțiune a cărei sferă o intersectează numai pe cea a mobilității. Important este însă că, cel puțin pentru perioada la care ne referim, esența fenomenului de migrație nu este deplasarea în teritoriu, ci deplasarea în „spațiul social" și, corespunzător acestei evaluări, că se impune adoptarea sistematică a cadrului teoretic al mobilității sociale în abordarea migrației, prin aceasta neexcluzîndu-se posibilitatea definirii operaționale a migrației în termeni de deplasare în teritoriu.

Unele regularități ale migrației, constatate la sfîrșitul secolului trecut pornind de la cazul unei societăți care, în acea perioadă, se afla în faza de încheiere a industrializării, continuă să fie regăsite pînă astăzi în contexte social-istorice foarte diferite.

În etapa actuală tehnicile folosite pentru culegerea și interpretarea datelor despre migrație sînt mai sofisticate, aparatul conceptual utilizat este mai elaborat; concluziile la care se ajunge se aseamănă în bună măsură cu cele formulate la începutul cercetărilor despre migrație. Constatarea acestui raport între „vechi și nou" în cercetarea migrației este departe de a fi nouă. Dimpotrivă, ea apare ca laitmotiv în textele a numeroși autori (vezi, spre exemplu, R. Cardona, A. Simmons, 1975: 13 A. Rogers, 1979). Mai mult decît constatarea în sine, interesează întrebările care îi sînt aferente: este migrația un proces social cu „invarianți" atît de puternici, care „sparg" granița de timp și de sistem social-economic, sau încă nu au fost găsite cele mai bune piste teoretico-metodologice apte să ducă la un progres substanțial al cunoașterii asupra migrației? Altfel spus: indiferent de cînd și unde se întîmplă, procesul este în linii mari același, sau procesul pare să fie același din simplul motiv că nu au fost utilizate, în majoritatea cazurilor, instrumentele cele mai adecvate obiectului de cercetare?

Mare parte din teoriile despre migrație au, predominant, caracterul unor *scheme clasificatorii sau descriptive.* Una din construcțiile teoretice de largă circulație, care ilustrează foarte bine această caracteristică, este cea propusă de Everett S. Lee (1966). Ceea ce el numește a fi „o teorie despre migrație" este, în fapt, o clasificare a factorilor și regularităților de desfășurare a migrației. Factorii care influențează migrația sînt legați de originea, destinația, obstacolele dintre origine și destinație, precum și de caracteristici ale populației supuse „riscului" de migrație. La rîndul lor, factorii din primele trei categorii pot fi de atracție (pozitivi), de respingere (negativi) sau neutri. (Construcția teoretică a lui Lee este considerată, în legătură cu acest aspect, drept „cea mai deplină expresie a modelelor « push — pull » de abordare a migrației" — Neal Ritchey, 1976:378.) Regularitățile sînt gru-

pate în funcție de domeniul la care se referă: volumul migrației, fluxuri și contrafluxuri de migrație, caracteristici ale migranților.

Desigur, clasificarea este utilă, punînd în evidență principalele aspecte de urmărit în cercetarea migrației și informațiile acumulate în cercetările anterioare. Pentru a trece însă de la această schemă clasificatorie la o teorie se impune, în primul rînd, realizarea unei ierarhizări între diferitele formulări — stabilirea relațiilor logice dintre ele. În al doilea rînd, este de pus sub semnul întrebării *relevanța* acestor regularități pentru alte societăți decît cele aflate în etapa industrială sau postindustrială de dezvoltare. Pentru explicarea migrației contemporane din Africa de Vest, spre exemplu, „teoria" formulată de E. S. Lee poate oferi un sprijin relativ redus, marile fluxuri de migrație în această zonă fiind legate de strategii de dezvoltare diferite (de cele ale industrializării), impuse de o situație economică și politică specifică, postcolonială (S. Amin, 1974).

În teoriile despre migrația forței de muncă *se accentuează îndeosebi asupra variabilelor cu influență directă asupra fenomenului, neglijînd variabilele cu acțiune indirectă*, importante însă din punct de vedere practic.

Astfel, în cadrul *modelului „competitiv"* (K. Willis, 1974: 11—13; N. Ritchey, 1976) se consideră că migrația forței de muncă apare ca răspuns la diferențele dintre nivelurile medii de cîștig din diferite arii; prin intermediul acesteia — în condiții de „competiție perfectă" (N. Ritchey, 1976:364) — se asigură un echilibru între cererea și oferta de forță de muncă. Majoritatea analizelor subsumate acestui model — inclusiv Todaro, 1976 — sînt axate pe măsurarea cît mai exactă a relațiilor dintre indici ai cîștigului sau a diferențelor de cîștig în arii diferite și indici ai migrației (ai emigrării, imigrării sau migrației nete) pe măsurarea relației dintre emigrare și imigrare, pe înregistrarea abaterilor de la respectivul model. Ce anume determină variabilitatea raporturilor dintre nivelurile medii de cîștig din diferite arii, în asociere cu ce factori, în ce condiții aceste diferențe declanșează și susțin fluxuri de migrație — întrebări de acest gen nu se pun la modul sistematic în cadrul abordării migrației prin prisma modelului competitivității. Aceeași remarcă poate fi făcută în legătură cu *modelele gravitaționale*, în care predicția volumului fluxurilor de migrație este făcută — în principal — prin luarea în considerație a volumelor de populație de la origine și de la destinație și a distanței dintre acestea.

Atîta timp cît analizele se mențin la nivel de constatare a factorilor cu acțiune directă asupra migrației, există un foarte mare risc de a se pierde din vedere specificul de la un context social-economic la altul, specificul structurii cauzale în care este integrat acest proces. Vom vedea, pe parcursul analizei, că pentru societatea românească

de după 1950 structurile cauzale în care este implicat procesul de migrație sînt diferite de la o etapă de dezvoltare la alta. Chiar dacă factorii care influențează desfășurarea acestui proces rămîn, în mare, aceiași, relațiile dintre ei se modifică, formele de realizare a migrației se schimbă și ele în timp.

De asemenea, imaginea despre migrația care se desfășoară după regularități asemănătoare în societăți capitaliste și socialiste se schimbă substanțial atunci cînd se trece de la o abordare descriptivă la una explicativă, care pune accent pe cauzele fundamentale ale procesului.

Astfel, în condițiile socialismului, migrația apare ca proces controlabil la nivel macrosocial, prin controlabilitatea proceselor care o determină. Pentru ilustrarea acestei specificități, să ne referim la principalele particularități ale modelului cauzal folosit pentru analiza migrației rural-urban din țara noastră:

— variabilele „ultime" (exogene) ale modelului sînt politica economică națională în domeniile industriei, agriculturii și sistematizării (teritoriale și de localități);

— prin această politică sînt determinate raportul dintre fondul de dezvoltare și fondul de consum, volumul și structura investițiilor în industrie, agricultură și în celelalte sectoare ale economiei;

— schimbările în domeniul investițiilor productive se reflectă asupra volumului și naturii locurilor de muncă disponibile și asupra productivității muncii;

— acestea acționează asupra fluxurilor de migrație rural-urban prin intermediul variabilelor de calitate a vieții. (Prin variabile de calitate a vieții am desemnat acea clasă a variabilelor de dezvoltare care influențează direct viața oamenilor, modul în care ei își satisfac cerințele de dezvoltare în calitate de membri ai unor grupuri social-umane.)

Încercăm, în cadrul prezentei lucrări, *construirea unei corp teoretico-metodologic marxist, adecvat fluxurilor de migrație internă din România socialistă.*

În baza acestui studiu de caz vom pune în evidență principalele particularități ale migrației interne în condițiile unui tip de societate — societatea socialistă. Specificitatea abordării pe care o propunem constă în tratarea fluxurilor de migrație: în strînsă legătură cu mobilitatea socială; în interacțiune unele cu altele; considerînd variabilele de calitate a vieții ca variabile intermediare în modelul cauzal al migrației.

Din prezentarea acestor prime obiective rezultă deci că, în expunerea diferitelor teorii referitoare la fluxurile de migrație, vom adopta o abordare de tip preponderent constructiv: informațiile furnizate de diferitele teorii/cercetări sînt utilizate pentru a realiza o construcție teoretică-metodologică adecvată migrației interne din societățile de tip socialist.

Fenomenul de migrație este constituit din evenimente de deplasare a unor persoane sau grupuri sociale în afara comunității lor de rezidență în vederea schimbării domiciliului stabil și/sau locului de muncă principal. Această schimbare se poate realiza cu sau fără un eveniment concomitent de mobilitate socială. Din punctul de vedere al analizei economice și sociologice, migrația însoțită de mobilitatea socială este principalul obiect de analiză, schimbarea poziției în spațiul social fiind considerată mai importantă decît schimbarea comunității de rezidență („mai importantă" în primul rînd din perspectiva celui care migrează).

Analiza este centrată asupra fluxurilor de migrație. Ne interesează, deci, mai ales, cauzele și particularitățile migrației care se desfășoară în fluxuri, nu dispersat.

Migrația în fluxuri este generată de diferențele de dezvoltare dintre ariile socioeconomice. Migrația dispersată este mult mai eterogenă din punctul de vedere al cauzelor care o determină. Migrația rural-urban, spre exemplu, este mult mai concentrată decît migrația rural-rural, tocmai pentru că în primul caz diferențele de dezvoltare dintre origine și destinație sînt mult mai mari decît în cel de-al doilea caz. Optînd pentru o analiză a fluxurilor de migrație, am optat deci pentru un obiect de cercetare mult mai omogen decît migrația în ansamblu și, în al doilea rînd, pentru principala formă de desfășurare a acestui proces. Dealtfel, avem convingerea că o teorie socioeconomică a migrației, o teorie care să explice acest proces în funcție de factori sociali (și nu individuali), nu poate fi decît o teorie a fluxurilor de migrație.

Nota asupra modului de difuzare a extraselor din "Fluxurile ":

-prin amabilitatea editorului, cu scanare text de către autor;
- în special în scopuri didactice, pentru cursurile de "migraţie şi dezvoltare";
- fără eliminarea celor câteva paragrafe care poartă marca timpului de editare, - - cu intenţia explicită de a lăsa cititorul să distingă ,prin comparaţii, între marca autorului şi marca timpului de publicare iniţială.

O eventuală reeditare a volumului va fi făcută prin păstrarea intactă a ediţării iniţiale, cu dezvoltările sau comentariil separate, din perspectiva experienţei acumulte. D.Sandu. 10.03.2007

1.1. Mobilitate şi structură socială

Relaţia dintre mobilitate şi structură socială este inteligibilă prin prisma conceptului de schimbare a structurii sociale.

Mobilitatea socială poate contribui la schimbarea ponderii pe care o au diferite grupări în totalul populaţiei sau, altfel spus, la schimbarea structurii sociale. Cînd are un astfel de efect, mobilitatea este considerată a fi structurală. În schimb, mobilitatea pură sau de circulaţie este acea parte din mobilitatea totală care nu afectează structura socială, care se produce compensatoriu — ieşirile dintr-un anume grup social fiind acoperite cu intrări în cadrul respectivului grup (R. Boudon, 1973).

Schimbarea structurii sociale nu este însă numai un efect direct al mobilităţii structurale, ci şi al unor fenomene demografice (fertilitate, mortalitate) diferenţiale, în funcţie de grupul social de apartenenţă.

Modificările produse în structura socială prin mobilitate se realizează nu numai prin deplasarea unor persoane sau grupuri sociale de la o poziţie socială la alta, ci şi printr-o mobilitate a înseşi poziţiilor sociale, prin schimbarea valorilor pe coordonatele care definesc plasarea unor grupări sau poziţii în spaţiul social. Revoluţia socialistă este exemplul cel mai elocvent de producere a unor schimbări în structura socială printr-o amplă mobilitate a poziţiilor sau situaţiilor sociale în genere, a celor de clasă în speţă. Mobilitatea poziţiilor sociale nu implică însă numai o deplasare pe coordonatele spaţiului social, ci şi o modificare cantitativă a acestora. Numărul de locuri disponibile în diferite poziţii sau situaţii sociale pentru exercitarea unor roluri este el însuşi variabil în timp şi cu influenţă directă asupra volumului şi sensului pe care îl are mobilitatea persoanelor.

Dinamica pozițiilor și situațiilor sociale include nu numai mobilitatea acestora, respectiv schimbarea conținutului lor, ci și apariția și dispariția lor. Acest ultim fenomen (apariția și dispariția unor poziții sociale) este însoțit de trecerea unor persoane de la o poziție socială la alta, cu consecințe asupra structurii sociale, asupra ponderii diferitelor grupări care o compun. Schimbarea conținutului unor poziții/situații sociale poate induce fenomene de mobilitate socială atît prin menținerea pe respectiva poziție sau situație socială în schimbare, cît și prin deplasarea spre alte poziții.

Pentru a intregi imaginea asupra mobilității sociale, menționăm în continuare principalele clasificări ale acestui fenomen, în funcție de dimensiunile sale definitorii:

— natura agentului care schimbă poziția socială: mobilitate individuală — de grup;

— libertate în luarea deciziei: mobilitate spontană (voluntară) — forțată;

— conținutul dimensiunii pe care se realizează deplasarea: mobilitate ocupațională, educațională, de venituri, prestigiu etc.;

— raportul ierarhic între poziția socială de plecare și cea de sosire: orizontală — verticală (ascendentă — descendentă);

— poziția socială de origine luată ca referință în analiză: mobilitate intragenerații (in raport cu un status anterior al aceleiași persoane) — intergenerații (în raport cu statusul unora din antecedenții din familie);

— efect asupra structurii sociale: mobilitate structurală — pură;

— raport față de mobilitatea pozițiilor sociale: mobilitate prin deplasare între două poziții sociale — prin menținerea aceleiași poziții (în schimbare);

— desfășurarea in spațiu: prin migrație (definitivă sau pendulatorie) — în cadrul aceleiași comunități rezidențiale.

După această prezentare sumară a relației dintre mobilitate și structură socială, revenim la problema formulată la începutul capitolului în legătură cu raportul dintre migrație și structură socială. În cercetările de mobilitate, structura socială este abordată, în majoritatea cazurilor, la un mod destul de abstract sau, în orice caz, la un mod care face abstracție de faptul că grupurile sociale au o existență în teritoriu. În cercetarea migrației, acest aspect însă capătă o importanță deosebită: migrația, sau mai exact spus fluxul migratoriu, există tocmai *pentru faptul că membrii aceluiași grup social au tendința de a se situa în proximitate teritorială.* Dacă, spre exemplu, populația agricolă nu ar fi situată, majoritar, in comunități rurale, ci aleatoriu distribuită între comunitățile rurale și cele urbane, atunci fluxurile de migrație rural-urban, declanșate de creșterea industrial-urbană, ar fi mult mai reduse ca pondere în migrația totală.

Există raţiuni economice şi social-culturale ale localizării membrilor aceluiaşi grup social în proximitate teritorială.

Necesităţile de cooperare în procesul muncii, tendinţa de concentrare a mijloacelor de producţie şi particularităţi ale obiectului muncii sînt principalii factori care determină gruparea într-un teritoriu dat a membrilor aceluiaşi grup ocupaţional sau a membrilor unor grupuri cu roluri ocupaţionale puternic legate între ele. Expansiunea urbană şi creşterea populaţiei industriale mai ales în marile oraşe sint legate tocmai de procesul creşterii gradului de concentrare a mijloacelor de producţie, tendinţă susţinută la rîndul ei de eficienţa crescută a investiţiilor productive în localităţile in care exista deja infrastructura de producţie şi social-culturală (I. Blaga, 1979: 177). La rindul ei, populaţia agricolă este situată in comunităţi locale rurale, mai mici şi mai puţin dense decit cele urbane (în medie), tocmai pentru faptul că munca in agricultură solicită, mai ales în perioadele in care nu erau încă dezvoltate mijloace rapide şi convenabile de transport, apropierea muncitorului agricol de principalul obiect al muncii sale — pămîntul (Sorokin, Galpin, Zimmerman, 1930: 190). Mai ales în etapele istorice în care agricultura se practică in devălmăşie sau in cooperative agricole, necesităţile de cooperare care reunesc populaţia agricolă în comunităţi rurale sînt evidente.

Un alt factor care duce la concentrarea teritorială a membrilor aceluiaşi grup social îl constituie relaţiile etnice. Se ajunge, datorită acestui factor, la formarea unor comunităţi locale cu populaţie din acelaşi grup etnic sau la constituirea unor zone rezidenţiale segregate după criterii etnice.

Similar, persoane de acelaşi profil cultural sau cu interese comune (rude, prieteni etc.) tind să se localizeze in aceeaşi zonă rezidenţială.

Fluxurile de migraţie apar, din această perspectivă asupra structurii sociale, ca fiind componente ale unui proces de restructurare a raporturilor dintre grupurile sociale teritorializate (cu existenţa distinctă in cadrul unui teritoriu dat). Care sînt grupurile sociale cu „existenţa teritorializată", care sînt factorii care duc la restructurarea raporturilor dintre ele — acestea sînt întrebări pe care le reţinem pentru o tratare ulterioară (în 2.2). Reţinem, de asemenea, o implicaţie metodologică a acestui mod de a pune problema: explicarea fluxurilor de migraţie trebuie să includă factori cauzali pentru mobilitatea socială (făcînd abstracţie de aspectul ei teritorial) şi factori specifici migraţiei, legaţi de restructurarea raporturilor dintre grupurile sociale teritorializate. Altfel spus, trebuie răspuns la întrebarea: ce anume face ca o parte din mobilitatea socială să se realizeze în forma migraţiei?

1.2. Tipologia migrației

Migrația, ca *eveniment* sociodemografic, se referă la deplasarea unei persoane — individual sau în cadrul unui grup — în afara comunității sale de rezidență, în decursul unei perioade de referință date, pentru a schimba domiciliul stabil și/sau locul de muncă obișnuit. O mulțime de evenimente de acest tip constituie un *fenomen* de migrație (în același sens în care evenimentele de deces și de naștere, spre exemplu, prin agregare definesc fenomenele de mortalitate și respectiv de fertilitate). Această distincție dintre eveniment și fenomen, clar statuată in demografie, ar mai putea fi completată prin termenul de *proces* de migrație, în sensul de (a) ansamblu de schimbări pe care le suportă, în timp, o mulțime dată de evenimente de migrație (= fenomenul de migrație) din punct de vedere al volumului, intensității, sensului, cauzelor și mecanismelor de producere. Deci „proces de migrație", în această accepție, desemnează schimbarea caracteristicilor fenomenului de migrație de la un interval de referință la altul. Într-un al doilea sens (b), proces de migrație desemnează, la nivel individual, succesiunea secvențelor implicate în luarea deciziei de migrație și realizarea evenimentului respectiv. Exceptînd cazurile în care o vom specifica, noțiunea de proces de migrație va fi folosită în sensul (a).

Schimbarea de domiciliu sau de loc de muncă în afara comunității locale de rezidență poate fi analizată pentru o anume persoană, prin noțiunea de eveniment de migrație, sau pentru o mulțime de persoane, în cazul noțiunii de fenomen de migrație.

Noțiunea de migrație — fără specificarea de eveniment sau de fenomen — face abstracție de natura agentului uman — individ sau mulțime de indivizi — care suportă schimbarea.

Migrația este deci o formă de „mobilitate teritorială" (W. Zelinsky, 1971) sau „geografică" (H. Shryock, 1971: 373) ale cărei note specifice derivă din faptul că implică deplasări:

— în afara comunității locale de rezidență;

— pentru a schimba rezidența sau locul de muncă obișnuit sau atît locul de rezidență, cît și locul de muncă.

Pentru a circumscrie un eveniment de migrație în cadrul cîmpului mai larg al evenimentelor de mobilitate teritorială, întrebările cele mai importante la care trebuie răspuns sînt:

— între ce arii teritoriale se face deplasarea (cartiere, localități, zone etc.)?

— cu ce scop (schimbare de rezidență, de loc de muncă, excursii, vizite, cumpărături etc.)?

— pentru ce perioadă a fost făcută schimbarea — în cazul unei analize retrospective, sau pentru ce perioadă persoana intenționează

să adopte schimbarea — în cazul unei înregistrări a evenimentului în momentul producerii sale.

Răspunzînd la astfel de întrebări în conformitate cu definiţia pe care am adoptat-o, nu constituie migraţie:

— deplasările în interiorul aceleiaşi comunităţi locale;

— deplasările în afara comunităţii locale de rezidenţă în alte scopuri decît acelea de schimbare a locului de muncă obişnuit sau a rezidenţei obişnuite (principale);

— deplasările în afara comunităţii de rezidenţă pentru a practica pe termen scurt o ocupaţie, dar nu şi pentru a schimba locul de muncă obişnuit;

— deplasările nomazilor, în măsura în care aceştia nu au o comunitate locală de rezidenţă în sensul convenţional al acestui termen.

Criteriile cele mai importante pentru o tipologie a migraţiei derivă, în mare parte, din definiţia dată.

a) *Raportul dintre tipurile de medii rezidenţiale* de la originea şi destinaţia migraţiei. În funcţie de acest criteriu este de semnalat, în primul rînd, diferenţa dintre „migraţie de colonizare" şi celelalte forme ale migraţiei. Se vorbeşte de migraţie de colonizare atunci cînd teritoriul destinaţiei este lipsit nu atît de populaţie, cît mai ales de o structură socială constituită care să servească drept cadru social de integrare a noilor sosiţi (S. Amin 1974: 54 şi passim). În toate celelalte cazuri, migraţia are ca punct de sosire o altă comunitate locală, cu o structură socială constituită istoric.

În funcţie de tipurile de comunitate locală de origine şi de destinaţie se face curent distincţie între migraţiile rural-rural, rural-urban, urban-urban, urban-rural. Clasificarea din acest punct de vedere poate fi şi mai complexă [1] dacă se ţine seama nu numai de tipurile rural, urban, ci şi de cel suburban etc.

---

[1] În acelaşi sens al nuanţării distincţiilor este de menţionat şi diferenţa dintre migraţia rural-urban şi migraţia sat-oraş. Este vorba nu numai de faptul că în cele două cazuri tipul de localitate de destinaţie poate fi diferit, mediul urban putînd include şi localităţile suburbane; în plus, „mediu rural" sugerează în mai mare măsură decît „sat" necesitatea de a lua in consideraţie in analiza migraţiei şi funcţiile economice ale terenurilor agricole care, de cele mai multe ori, înconjură satul ca zonă rezidenţială. O altă notă distinctivă posibilă derivă din considerarea satului ca tip de comunitate locală cu organizare socială de tip preponderent tradiţional, în timp ce „mediul rural" poate include comunităţi locale cu grade diferite de modernizare a organizării sociale. Menţionăm in contextul acestei ultime distincţii preferinţa specialiştilor francezi de a lucra cu termenul de „migration de campagne vers les villes", faţă de preferinţa manifestată in literatura anglo-saxonă pentru „rural to urban migration". Este probabil că nu numai particularităţi de limbă au influenţat aceste preferinţe, ci şi alte fenomene sociale (precum prezenţa unor comunităţi rurale de factură tradiţională în mai mare măsură în Franţa decît în Anglia, spre exemplu).

b) *Conținutul schimbărilor realizate prin migrație*, din punctul de vedere al migrantului:

— *migrația forței de muncă* („de lucru", „pentru muncă"). Conținutul schimbării este dat de o schimbare a locului de muncă. Dacă se iau în considerație, în plus, și durata sau ritmul de deplasare a persoanelor care schimbă locul de muncă de la o comunitate locală la alta, atunci rezultă ca subtipuri: *navetismul*, sau migrația alternantă (deplasări pentru muncă zilnice sau de scurtă durată, în afara comunității rezidențiale proprii, cu menținerea domiciliului stabil), *migrație sezonieră* — schimbarea temporară pe durata unui anotimp a locului de muncă și a domiciliului, atunci cînd cererea de forță de muncă (in agricultură, în special) este deosebit de mare la locul de destinație.

O categorie marginală din punctul de vedere al definiției date migrației o constituie persoanele care se deplasează în afara comunității de rezidență pentru a lucra, dar care pleacă la intervale și pe durate de timp variabile. În principiu aceste deplasări trebuie să fie luate în considerație ca migrație dacă durata părăsirii localității este atît de mare încît să implice consecințe considerabile asupra modului de funcționare al familiei sau al comunității locale de origine.

Noțiunea complementară „migrației pentru muncă" este „migrația dependenților", respectiv a persoanelor inactive care se deplasează ca auxiliari în raport cu persoanele active care migrează pentru muncă.

Schimbările realizate la nivelul dimensiunilor statusului social al migrantului sînt cele mai importante din punctul său de vedere, în majoritatea cazurilor. Sub acest aspect conținutul schimbării realizate prin migrație poate fi profesiunea, nivelul de instrucție, statutul matrimonial, venitul, prestigiul etc. În consecință, se pot defini, ca subtipuri ale migrației, migrația pentru venituri, pentru căsătorie etc. Evident, aceste finalități ale migrației nu se exclud reciproc. Mai mult, există tipuri de migrație al căror conținut este dat de schimbarea statusului altor membri ai familiei. Astfel, motivația migrației de la sat la oraș poate fi aceea de a ajuta la îngrijirea copiilor mici ai unora din fiii căsătoriți la oraș. Similar, părinții pot renunța la domiciliul rural pentru cel urban în speranța asigurării unor mai bune condiții pentru educația copiilor lor.

Tipologia migrației în funcție de conținutul schimbării realizate prin acest act de către migrant este, în bună măsură, o tipologie a motivației de migrație. Trebuie admis, totuși, că motivația (conștientă) poate fi mai mult sau mai puțin diferită față de conținutul real al schimbării suportate de persoana care migrează;

— *migrația ca mobilitate socială:* schimbarea rezidenței sau a locului de muncă este în același timp o schimbare a poziției migrantului în spațiul social. Fenomenul de migrație însoțit de mobilitatea socială

este cu atît mai vizibil din punct de vedere social, cu cît mobilitatea are în mai mare măsură un caracter vertical și nu orizontal. Migrația „pură", care nu implică și o schimbare a poziției în spațiul social, este destul de puțin frecventă. Acesta este încă unul din factorii care justifică cererea de elaborare a unei teorii a migrației în strînsă legătură cu teoria mobilității sociale (D. Bogue, 1959, W. Zelinsky, 1971, *Territorial Mobility . . .*, 1979). Dată fiind importanța acestor aspecte, asupra relației mobilitate socială — migrație vom reveni în cursul acestui capitol.

c) *Durata schimbării.* Pentru migrațiile care sînt identificate în special prin schimbarea rezidenței (dar care pot avea și un aspect de schimbare a locului de muncă) pot fi distinse subtipuri în funcție de durata schimbării: *migrația definitivă* — plecarea în afara comunității locale este făcută cu intenția de a nu mai reveni; *migrația temporară* — periodică sau neperiodică.

d) *Unitatea de migrație* poate fi persoana, familia sau un alt grup local. Între migrația persoanelor („individuală") și cea a familiilor, diferențele nu sînt totdeauna nete. Dacă se ia ca unitate de migrație unitatea care decide să realizeze schimbarea migratorie, se pot întîlni situații în care întreaga familie decide să migreze, dar, din motive diferite, membrii ei părăsesc localitatea de origine pe rînd. În consecință, din punct de vedere al statisticii oficiale se înregistrează evenimente de migrație individuală, iar din punct de vedere sociologic, o migrație familială.

Fără a mai insista asupra acestor aspecte, s-ar putea spune că mai importantă este orientarea metodologică implicată în definiția migrației și nu definiția propriu-zisă.

Trăsătura specifică a abordării pe care am adoptat-o este de a favoriza cercetarea interrelațiilor dintre diferite forme de mobilitate teritorială care implică o schimbare de rezidență sau de loc de muncă, în afara comunității locale de origine [2].

Chiar dacă se adoptă definițiile tradiționale care pun navetismul în afara migrației propriu-zise, important este ca în cercetare aceste forme de mobilitate teritorială să fie abordate în interacțiune. Spre deosebire de definiția pe care noi am adoptat-o, definițiile tradiționale ale migrației favorizează abordările care tratează izolat diferitele forme ale mobilității teritoriale (migrației).

Faptul de a fi grupat anumite forme ale mobilității teritoriale sub același termen de migrație este fundat pe ipoteza că toate aceste

---

[2] Unul din reprezentanții notabili ai acestei direcții este profesorul Wilbur Zelinsky (1971, și în *Territorial Mobility . . .*, 1979).

forme au o determinare directă asemănătoare. Mai exact spus, am desemnat prin „migrație" toate acele forme ale mobilității teritoriale care este probabil că sînt influențate direct de raporturile de calitate a vieții și de comunicare între grupuri sociale localizate în diferite comunități locale și care, în plus, au drept conținut o schimbare de domiciliu stabil sau de loc de muncă în afara comunității locale de origine.

Tipologia anterior prezentată este menită să contribuie la precizarea definiției date fenomenului de migrație.

O tipologie în care să fie incluse tipurile de migrație și de migranți derivate din principalele caracteristici ale migrației poate contribui la întregirea unei imagini coerente asupra diversității perspectivelor din care aceasta poate fi abordată. În vederea realizării unei astfel de tipologii, principalele criterii de clasificare se referă la următoarele aspecte și întrebări:

1. *evenimentul de migrație:*

1.1. cine decide (unitatea de migrație);
1.2. de ce (motivația migrației);
1.3. cum se parcurge distanța dintre origine și destinație;
1.4. în ce sens (între ce tipuri de comunități locale sau zone social-economice) se desfășoară evenimentul de migrație;
1.5. cu ce ritm, pe ce durată;
1.6. modul de luare a deciziei de migrație;
1.7. etapa de luare a deciziei de migrație;
1.8. experiența de migrație;
1.9. care sînt efectele asupra migrantului și canalele de realizare a migrației;

2. *fenomenul de migrație* (valorile agregate pentru caracteristicile evenimentului, plus caracteristicile specifice menționate la acest punct):

2.1. intensitatea (volumul relativ);
2.2. volumul absolut;
2.3. selectivitatea;
2.4. modul de agregare a evenimentelor în fenomen;
2.5. cauzele;
2.6. raportul dintre factorii de respingere și cei de atracție a migrantului;
2.7. funcționalitatea migrației;

3. *perspective de abordare a fenomenului:*

3.1. sensul migrației din punct de vedere al unei localități;
3.2. raportul dintre origine și destinație;
3.3. raportul dintre imigrare și emigrare;
3.4. perioada de referință;

3.5. succesiunea dintre diferite categorii de migranți într-o localitate;

3.6. zona de apartenență a originii și a destinației de migrație.

În funcție de aceste criterii, tipurile de migrație și de migranți, nominalizate deja în literatura de specialitate în mare parte, pot fi organizate în următoarele tipologii:

1. Evenimentul de migrație

1.1.0. unitatea la nivelul căreia se ia decizia și se realizează actul de migrație:

1.1.1. migrație individuală;

1.1.2. migrație în grup (familial, de muncă etc.);

1.2.0. motivația migrației:

1.2.1. migrație pentru muncă („de lucru");

1.2.2. migrație pentru (prin) căsătorie;

1.2.3. migrație „de pensionare";

1.2.4. migrație „derivată" sau „de însoțire" sau a „dependenților";

1.2.5. alte;

1.3.0. modul de parcurgere a distanței dintre origine și destinație într-o perioadă de referință dată:

1.3.1. migrație în stadii/pas cu pas;

1.3.2. migrație directă;

1.4.0. sensul migrației în funcție de tipul de comunitate de origine și de destinație:

1.4.1. rural — rural;

1.4.2. rural — urban;

1.4.3. urban — urban;

1.4.4. urban — rural;

1.5.0. durata, ritmul de realizare:

1.5.1. migrație definitivă — părăsirea unei localități fără intenție de revenire (singura schimbare specificată/înregistrată este cea de domiciliu);

1.5.2. navetismul — părăsirea temporară și repetată (zilnic, săptămînal etc.) a localității de rezidență în vederea exercitării unei ocupații într-o altă localitate;

1.5.3. migrație sezonieră — părăsirea temporară și repetată a localității de rezidență pentru a lucra într-o altă localitate (zonă), la perioade marcate prin anotimpuri;

1.5.4. migrația la revenire — părăsirea temporară și nerepetată a localității de rezidență (singura schimbare specificată/înregistrată este cea de domiciliu stabil);

1.6.0. modul de luare a deciziei de migrație:

1.6.1. migrație voluntară (spontană);

1.6.2. migrație forțată (prin constrîngere);

1.6.3. migranți activi (inovatori) — adoptă un comportament de „căutare", de selectare activă a destinațiilor posibile;

1.6.4. migranți pasivi (conservatori) — adoptă un comportament de imitație, optînd pentru locurile de destinație alese de migranții activi (care, de obicei, deschid un flux de migrație);

1.7.0. etapa de luare a deciziei de migrație:

1.7.1. migranți potențiali — decizia este luată sau în curs de a fi luată, dar evenimentul nu este realizat;

1.7.2. migranți actuali — evenimentul de migrație este realizat;

1.8.0. experiența de migrație:

1.8.1. migranți „primari" (prima schimbare de domiciliu);

1.8.2. migranți „secundari", „terțiari" etc.;

1.9.0. canale instituționale de realizare a migrației și *efecte* asupra migrantului:

1.9.1. migrație fără mobilitate socială;

1.9.2. migrație însoțită de mobilitate socială, realizată prin intermediul unor „canale" de mobilitate precum școala, întreprinderea, organizația politică etc.

2. Fenomenul de migrație

2.1.0. intensitatea sau volumul relativ pe care îl au două curente de migrație desfășurate în sens invers între două localități sau zone *O* (origine) și *D* (destinație):

2.1.1. curent sau flux de migrație: curentul cel mai puternic dintre cele două localități sau curentul care are anterioritate (*O—D*);

2.1.2. contracurent sau contraflux de migrație: curentul cu volum sau intensitate minime dintre cele două localități sau curentul *D—O* constituit ulterior celui de la *O* la *D*;

2.2.0 volumul absolut: deplasarea în masă, într-un timp scurt, a populației dintr-un loc de origine dat;

2.3.0. selectivitatea migrației: raportul dintre caracteristicile migranților și cele ale nonmigranților, la origine:

2.3.1. migrație selectivă: diferențe semnificative între caracteristicile migranților și cele ale nonmigranților;

2.3.2. migrație neselectivă: absența diferențelor dintre migranți și nonmigranți (raportul dintre caracteristicile migranților și caracteristicile nonmigranților la destinație este desemnat uneori prin extensiune tot cu „selectivitate a migrației" sau prin „caracter diferențial al migrației");

2.4.0. modul de agregare a evenimentelor de migrație în fenomen:

2.4.1. migrație de (prin) contagiune — plecările din *O* în *D* se fac sub influența presiunii sociale a celor care au migrat deja din *O*

în D; cu cît numărul acestora este mai mare, cu atît presiunea socială este mai mare. Imitația constituie principalul mod social de agregare a unei mulțimi de evenimente de migrație într-un același fenomen;

2.4.2. nu există un mod social de agregare a evenimentelor de migrație de la o aceeași origine — agregarea este numai de natură statistică, nu și socială (nu am întîlnit un termen pe deplin corespunzător acestei situații);

2.5.0. structuri cauzale ale emigrării din O, cumulate cu alte caracteristici ale fenomenului (caracterizarea „cîmpului de emigrare" din O):

2.5.1. migrație în flux: cauze sociale la origine și la destinație și efect de interacțiune între ele; volum și intensitate mare a emigrării din O; concentrarea emigrărilor din O într-un număr redus de locuri D;

2.5.2. migrații determinate social la origine sau la destinație și absența interacțiunii dintre cauzele de la origine și cele de la destinație; volum, intensitate și grad de concentrare a emigrației din O — nespecificate;

2.5.3. migrație dispersată — nu există cauze sociale nici la origine și nici la destinație, ci numai motivații individuale ale migrației; volum, intensitate și grad de concentrare a emigrărilor din O — reduse;

2.6.0. raportul dintre factorii de respingere de la origine și cei de atracție de la destinație, în determinarea fluxului de migrație:

2.6.1. migrație de respingere („push-migration") — factorii de respingere de la origine acționează cel mai eficient;

2.6.2. migrație de atracție („pull-migration") — factorii de atracție de la destinație acționează cel mai eficient;

2.7.0. funcționalitatea/ interacțiunea migrației în raport cu alte tipuri de procese sociale:

2.7.1. migrație de „urbanizare" — migrația care contribuie la creșterea/ menținerea gradului de urbanizare;

2.7.2. migrație de colonizare — migrația făcută în absența unor structuri sociale de integrare la destinație;

2.7.3. migrație rural-urban produsă de industrializarea urbană versus migrație rural-urban necorelată cu creșterea industrială, generînd fenomenele de „superurbanizare" (Hoselitz).

3. Perspective de abordare a fenomenului

3.1.0. sensul migrației din punct de vedere al unei localități/zone:

3.1.1. emigrare — plecare din localitate;

3.1.2. imigrare — sosire în localitate;

3.2.0. raportul dintre localităţile de origine şi de destinaţie:

3.2.1. migraţie de reîntoarcere — raport de identitate între origine şi destinaţie, realizabil după un anume interval de la migraţia primară;

3.2.2. destinaţia diferă de origine — nu există un termen elaborat pentru această situaţie;

3.3.0. raportul dintre emigrare şi imigrare, din punct de vedere al unei localităţi/zone într-o perioadă de referinţă dată:

3.3.1. migraţie netă — diferenţa dintre volumul imigrării şi cel al emigrării;

3.3.2. imigrare netă — sosiri necompensate de plecări;

3.3.3. emigrare netă — plecări necompensate de sosiri;

3.3.4. migraţie „de înlocuire" — plecări compensate de sosiri;

3.4.0. perioada de referinţă:

3.4.1. migraţie pe durata vieţii — perioada de referinţă este variabilă de la migrant la migrant, fiind cuprinsă între momentul naşterii şi cel al înregistrării domiciliului actual;

3.4.2. migraţie în decursul unui interval fix — perioada de referinţă este egală pentru toate persoanele supuse înregistrării;

3.4.3. migraţie faţă de ultima rezidenţă — perioada de referinţă este nespecificată;

3.5.0. succesiunea specifică dintre plecarea unei anumite categorii de migranţi şi sosirea altei categorii de migranţi, într-o anume localitate:

3.5.1. migraţie „în lanţ" — prezenţa unei astfel de succesiuni precum în cazul plecărilor din oraşele mici în oraşele mari, urmată de sosirea ruralilor în oraşele mici;

3.6.0. zona de care aparţin localităţile de origine şi de destinaţie:

3.6.1. migraţie intrazonală — originea şi destinaţia sînt în aceeaşi zonă;

3.6.2. migraţia interzonală — originea şi destinaţia se află în zone diferite.

1.3. Migraţie şi mobilitate socială

Deoarece din considerarea unei părţi importante a migraţiei ca formă de mobilitate socială am făcut una din premisele de bază ale acestei lucrări, se impune să insistăm asupra acestui aspect.

Pentru evidenţierea raportului dintre respectivele fenomene, punctul de pornire îl constituie stabilirea criteriilor de recunoaştere a producerii unor evenimente de mobilitate socială. Nu totdeauna poziţiile şi, corespunzător lor, rolurile sociale sînt foarte clar delimitate. În

astfel de situații mai puțin structurate din punct de vedere normativ, fenomenele de mobilitate socială sînt mai greu de recunoscut. Pentru a găsi criteriile de care avem nevoie, este util să ne raportăm la situațiile clare de mobilitate socială.

Pentru o persoană care își schimbă simultan poziția în structura ocupațională și de clasă, spre exemplu, trecînd de la situația de agricultor-cooperatist la cea de muncitor în industrie, se pun, inevitabil, probleme referitoare la integrare, la schimbarea grupurilor sale de referință — de apartenență, în primul rînd, de neapartenență, în al doilea rînd. Desigur, „apariția unor probleme de integrare" este un criteriu destul de slab pentru recunoașterea mobilității, dat fiind faptul că este posibil să fi avut loc un proces de socializare anticipativă, de „preintegrare", care precede schimbarea propriu-zisă de rol. Rămîne însă criteriul *schimbării grupurilor de referință* ca principal criteriu obiectiv în recunoașterea mobilității sociale. La acesta trebuie adăugat criteriul *calitatea comportamentului de raportare la ceilalți*. Se poate întîmpla ca grupurile de referință să rămînă aceleași, dar natura relațiilor de raportare să se modifice. (Spre exemplu, persoana care din lider informal într-un grup de muncă devine lider formal își menține grupurile de referință anterioare, dar raportarea sa la ceilalți se modifică, în virtutea noilor atribuții de rol.)

Să aplicăm acest criteriu diferitelor tipuri de migrație. *Vom considera deci că migrația este o formă de mobilitate socială în măsura în care deplasarea între origine și destinație este însoțită de schimbarea unui grup de referință cel puțin.*

Sînt anumite tipuri de migrație pentru care prezența fenomenului de mobilitate socială, conform acestui criteriu, este evidentă: migrația din rural în urban a țăranului cooperator care se încadrează într-un sector de muncă neagricol, spre exemplu. În noua sa situație, migrantul va intra în interacțiune cu noi grupuri de muncă, de vecinătate, de prietenie etc. În alte cazuri, schimbarea este mai puțin evidentă sau chiar absentă. Astfel, mutarea într-un alt sat prin căsătorie, în condițiile menținerii aceleiași ocupații, este un caz de migrație în care cantitatea de mobilitate socială este minimă. De fapt, în cele două exemple menționate anterior este vorba nu numai de grade, ci mai ales de tipuri diferite de mobilitate socială. Migrația rural-urban asociată cu trecerea de la o ocupație agricolă la una neagricolă este un fenomen social în care mobilitatea verticală se manifestă ca o componentă esențială; în cazul migrației rural-rural prin căsătorie, este implicată în special mobilitatea orizontală.

Vizibilitatea socială a celor două tipuri de mobilitate este diferită; mobilitatea verticală, avînd, în foarte multe cazuri, consecințe mai puternice asupra vieții celor care o realizează, precum și asupra

grupurilor între care se desfășoară, este mai vizibilă din punct de vedere social decît cea orizontală. Migrația rural-rural prin căsătorie implică în mod necesar schimbarea comunității de rezidență și schimbarea (sau, mai exact spus, extinderea) grupului de rudenie. Deoarece distanța socială dintre grupurile de plecare și cele de sosire (atît sub aspectul rezidenței, cît și al rudeniei) nu este, în mod necesar, mare, cantitatea de mobilitate implicată în actul migrației este minimă.

Tratarea migrației ca fenomen deosebit de mobilitatea socială, în majoritatea lucrărilor de specialitate[3], este un fapt de cunoaștere care se cere explicat.

Cercetările asupra migrației s-au dezvoltat în special cu ajutorul aparatului conceptual și tehnic pus la dispoziție de demografie. În contextul acestei discipline, pentru descrierea și explicarea schimbărilor produse în volumul și structura unei populații date se iau în considerație dinamica nașterilor și deceselor (mișcarea naturală) și dinamica intrărilor și ieșirilor în și din teritoriul pe care este localizată populația respectivă (mișcare migratorie). Cercetările asupra mobilității sociale s-au dezvoltat în cadrul sociologiei.

Construcția teoretică în cazul cercetării mobilității sociale a fost mai elaborată decît în cazul migrației. Cunoașterea mobilității se face (încă începînd cu lucrarea lui Sorokin, din 1927) în strînsă legătură cu cea a spațiului, respectiv a sistemului social. Originea și destinația, în cazul mobilității sociale, sînt mai puțin vizibile decît atunci cînd este vorba de migrație: pozițiile și rolurile sociale sînt realități identificabile în termeni de relații și norme sociale; originea și destinația în cazul mobilității teritoriale, în schimb, sînt mult mai ușor de identificat în termeni de unități teritoriale (localități, zone etc.). Spațiul social, definit prin pozițiile/ rolurile sociale și prin relațiile dintre acestea, este mai dificil de identificat decît unitățile teritoriale în care oamenii își desfășoară activitatea. Datorită acestui fapt, pentru cunoașterea mișcărilor de populație în spațiul social (conceput în majoritatea cazurilor făcînd abstracție de dimensiunea teritorială) a fost nevoie de construcții teoretice cu grad de elaborare mai ridicat decît în cazul migrației. Diferența dintre observatorul specializat și cel nespecializat a fost mult mai mare în cunoașterea mobilității sociale decît în cunoașterea mobilității teritoriale. Astfel, începînd cu regularitățile formulate de

[3] În unele cazuri se consideră că migrație este o „cauză" a mobilității sociale; alte ori, prin migrație sau mobilitate teritorială se desemnează o clasă de fenomene diferite, dar complementare celor desemnate prin mobilitate socială și prin mișcare naturală. În fine, între mobilitatea socială și migrație se estimează existența unor raporturi de intersectare, unele forme de migrație avînd și semnificație de mobilitate socială, iar altele nu.

Ravenstein (1885—1889), Young și Zipf (T. Anderson, 1955), în cercetarea migrației domină modelele gravitaționale, de natură mecanicistă, prezente și la nivelul cunoașterii comune: oamenii se comportă ca niște particule într-un cîmp gravitațional, deplasarea lor fiind guvernată de raportul dintre volumele de populație și distanțele dintre localitatea de care aparțin și alte localități cu care aceasta intră în interacțiune, de principiul minimului efort (Zipf, 1946; S. Haret, 1969: 120—123).

În schimb, în cercetarea mobilității sociale, alternativele explicative sînt mai bogate, mai distanțate de modelul mecanicist de gîndire: actul de mobilitate nu mai este rezultat al unui „joc" între factori de atracție și respingere, la origine și la destinație, în care oamenii ar fi entități relativ pasive; comportamentul de mobilitate are o determinare mult mai complexă, incluzînd și procese de socializare, orientări valorice, raporturi de interese, permeabilitatea și dinamica sistemului social etc. Contextul teoretic în care este integrată mobilitatea socială este acela al structurii, stratificării și reproducției sociale (K.U. Mayer, 1979). Cercetarea migrației, în schimb, se dezvoltă fie în contextul teoretic al demografiei (mișcare naturală, compoziția populației etc.), fie în afara unui context teoretic structurat puternic. Astfel, modelele gravitaționale care circumscriu o mare cantitate din cercetările asupra migrației au caracter preponderent descriptiv și nu duc la stabilirea unor relații temeinice cu alte domenii de cercetare.

1.4. Calitatea vieții și dezvoltarea social-economică

Una dintre ipotezele de bază ale modelului teoretic cu care lucrăm este că diferențele de calitate a vieții între comunități locale/zone social-economice diferite acționează ca factori cu influență directă (variabile intermediare în model) asupra fluxurilor de migrație.

Fie că are funcții de schimbare sau de conservare a unor raporturi locale, migrația se desfășoară ca urmare a perceperii de către persoane a unor diferențe de calitate a vieții între origine și destinație.

Persoanele aflate în situații sociale similare, confruntate cu probleme sociale comune/similare, ajung să elaboreze spontan un model comun de calitate a vieții, să ierarhizeze în același mod importanța atribuită diferitelor valori, diferitelor aspecte ale vieții lor.

Resursele sau valorile de care membrii unui anumit grup social dispun la un moment dat îi afectează sub raportul cantității, varietății și gradului în care aceste valori se adecvează la satisfacerea cerințelor lor. Toți acești parametri — cantitate, varietate și grad de adecvare

a valorilor — sînt definitorii pentru ceea ce se cheamă calitate a vieții. Rezultat al unui proces de comparație socială, calitatea vieții dintr-un grup social dat este definită (de către membrii acelui grup) în raport cu valorile de care membrii altor grupuri pot dispune. Dintre grupurile sociale „de referință" în raport cu care este definită social calitatea vieții în grupul de origine, se selectează grupurile de destinație a migrației.

Conceptul de calitate a vieții desemnează gradul de adecvare a valorilor [4] (încorporate în bunuri, în servicii sau în relații sociale) de care dispun membrii unui grup social, în raport cu nevoile lor. Această adecvare a valorilor la nevoile de grup este judecată în funcție de un set de criterii, de modelul cultural de evaluare, care poate fi sau al membrilor grupului analizat, sau un model construit utilizînd elemente de proveniență diferită (criterii ale altor grupuri, ale societății globale, ale cercetătorului etc.).

Modelul de calitate a vieții care are importanță în procesul de migrație este modelul definit de către migranții înșiși.

Din punctul de vedere al fenomenului analizat, este util să distingem între componentele calității vieții legate de satisfacerea nevoilor fundamentale (de alimentație, de adăpost etc.), sau „nevoile-necesități", și nevoile nefundamentale, constituite în „nevoi-aspirații" (P. H. Chombart de Lauwe). Ceea ce se cheamă „migrație de respingere" *(push-migration)* este în legătură în special cu satisfacerea nevoilor-necesități ale populației de la originea fluxului; în schimb, migrația de atracție *(pull-migration)* este motivată mai ales prin tendința de satisfacere a nevoilor-aspirații.

Folosirea unui concept atît de larg precum calitatea vieții pentru a circumscrie variabilele intermediare ale modelului teoretic al migrației (interne) este determinată de faptul că migrația este un fenomen foarte complex, cu determinații multiple.

Calitatea vieții are — conform definiției date — o componentă obiectivă: valorile de care membrii unui grup social pot dispune pentru satisfacerea nevoilor lor sau, altfel spus, „obiectele" evaluărilor lor și o componentă subiectivă: nevoile de satisfăcut și criteriile de evaluare a relației dintre valorile disponibile și nevoi. Tipul de analiză pe care îl dezvoltăm pune în relație diferitele fluxuri de migrație în special cu criterii semnificative pentru aspecte ale componentei obiective a calității vieții. Aspectele subiective ale calității vieții nu sînt măsu-

[4] În această formulare „valoare" are sensul de element natural sau produs al activității umane dezirabil din punct de vedere social. Accepțiunea este în bună măsură conformă cu cea dată de W. Thomas și Fl. Znaniecki (1958).

rate în mod direct. Ele sînt utilizate cu titlul de dimensiuni interpretative.

Ceea ce se cheamă *motivație a migrației* se referă mai ales la componenta subiectivă a calității vieții (chiar dacă motivația implică de asemenea și un obiect de satisfacere a nevoii).

Există cel puțin o justificare a preferinței noastre de a utiliza „calitatea vieții" și nu „motivația migrației" drept concept pentru desemnarea variabilelor intermediare ale modelului explicativ al migrației.

În analiza explicativă la nivel macro, ceea ce se cunoaște este relația dintre intensitatea fluxului de migrație și diferite aspecte ale vieții social-economice considerate ca posibil obiect de motivație pentru migrație sau diferențe între aspectele obiective ale calității vieții, la originea sau la destinația fluxului. Deci, la acest nivel de analiză, motivația migrației este inferată, atribuită de către cercetător, ținînd seama de ipoteze și constatări făcute la nivel micro (referitoare la motivația reală a migrației).

Chiar dacă am cunoaște motivația migrației pe baza unor eșantioane de largă reprezentabilitate — ceea ce nu este cazul —, ar fi preferabil să se lucreze cu conceptul de calitate a vieții și nu cu cel de motivație, pentru că o întreagă serie de factori pot determina migrația fără a acționa prin intermediul motivației (conștiente). Or, este probabil că cercetătorul, prin însuși faptul de a avea o metodă științifică de controlare a informațiilor asupra originii și destinației fluxului, are, în mai mare măsură decît migrantul, posibilitatea de a lua în considerație principalii factori social-economici care acționează direct asupra migrației, atunci cînd lucrează cu conceptul de calitate a vieții. Acest concept îi permite să lucreze cu o motivație „construită", (mai cuprinzătoare decît motivația „reală") [5] pe care ar surprinde-o printr-o anchetă de opinie.

Pentru fluxul de migrație rural-urban, domeniile calității vieții cele mai importante pentru migrant sînt: locurile de muncă disponibile, venitul, locuința, echipamentele (drumuri, instalații de apă potabilă

[5] În analiza migrației este util să distingem și ceea ce s-ar putea numi „motivația instituțională a migrației" (D. Sandu, 1977 a): „motivele declarate la locul de destinație cu ocazia completării formelor pentru legalizarea noului domiciliu". Aceste motive instituționale sînt funcție atît de motivele reale ale migrației, cît și de cele admise în mod instituțional și prestabilite prin lege. Pentru țările socialiste europene această motivație este în bună măsură similară, incluzînd motive referitoare la schimbarea locului de muncă, locuință, educație, căsătorie, urmarea capului de familie etc. (a se vedea pentru acest subiect: Latuch Micolaj, 1974, I. Measnicov, I. Hristache, Vl. Trebici, 1977: 120—121, D. Sandu, 1977 a, A. Rogers, L. Castro, 1979, L. Mădăraș, 1980: 99, 103).

etc.) și serviciile comunitare (școlare, de sănătate, comerciale, culturale etc.).

În special în legătură cu aspectul „locuri de muncă" se pune întrebarea dacă este o componentă a calității vieții sau o condiție. Extensiunea sa este total sau parțial inclusă în conceptul de calitate a vieții? Fără a intra în detalii de acest gen, putem considera că „locurile de muncă disponibile" constituie un indicator cu semnificație multiplă. Din toate aspectele sale, în sfera calității vieții se includ cele referitoare la: raporturile dintre cererea de forță de muncă la destinație și oferta de forță de muncă la originea și la destinația fluxului; veniturile asociate unui anume loc de muncă; calitatea umană a condițiilor fizice și psihosociale asociate cu locul de muncă.

Deoarece considerăm indicatorii de calitate a vieții ca specie a indicatorilor de dezvoltare social-economică, se impun precizări și în legătură cu acest ultim concept.

„Dezvoltarea" este unul dintre conceptele folosite pentru caracterizarea schimbărilor social-economice din punct de vedere al sensului lor (alături de „progres", „evoluție" etc.). Majoritatea proceselor de schimbare sînt multifuncționale, au atît consecințe pozitive, cît și negative asupra vieții oamenilor; ele pot contribui la asigurarea condițiilor de menținere sau de împlinire a oamenilor ca ființe biologice sau ca personalități, aspectul negativ al proceselor de schimbare social-economică constituindu-l generarea unor consecințe negative pentru viața și personalitatea oamenilor.

Aspectul pozitiv al schimbărilor socioeconomice dă conținutul a ceea ce se cheamă „dezvoltare". În majoritatea cazurilor deci se poate afirma că într-un anume sens nu există *un* proces de dezvoltare, ci multiple procese de schimbare cu funcții de dezvoltare. Astfel, se manifestă cu o vizibilitate socială marcată procese precum urbanizarea, industrializarea, revoluția științifică și tehnică; date fiind funcțiile lor sociale preponderent pozitive, acestea sînt considerate ca procese „de dezvoltare" (= cu funcții de dezvoltare).

La un nivel de abstracție mai ridicat se poate vorbi de un proces de dezvoltare relativ continuu, în măsura în care funcțiile pozitive ale diferitelor schimbări socioeconomice sînt cumulative.

Includerea anumitor schimbări în clasa proceselor de dezvoltare se face conform unui model de calitate a vieții, adoptat mai mult sau mai puțin explicit. Calitatea vieții desemnează finalitatea proceselor de dezvoltare.

Oamenii trec de la o poziție socială la alta mai mult sau mai puțin voluntar. În cazul mobilității „voluntare", mobilul psihic al mobilității este dorința de îmbunătățire a calității vieții (conform modelului pe care persoana sau categoria socială mobilă îl au asupra calității vieții). Realizarea respectivei dorințe se face fie în cadrul aceleiași comunități locale (mobilitate socială neteritorială), fie prin schimbarea permanentă sau temporară a localității de rezidență (migrație).

Dorința de realizare prin mobilitate a unei calități a vieții superioare este un fapt elementar pentru cunoașterea mobilității sociale voluntare. Explicarea sociologică a acestui proces începe cu răspunsurile la întrebări referitoare la factorii obiectivi care fac posibilă mobilitatea, la modalitățile și regulile sociale de trecere de la o poziție socială la alta. Este vorba de întrebări de tipul: care sînt factorii care, într-o perioadă istorică dată, duc la crearea unor noi poziții sociale, premisă esențială a intensificării sau reorientării fluxurilor de mobilitate socială?; care sînt raporturile existente în mod obiectiv între diferite poziții/sisteme de poziții sociale?; cum sînt *definite social* aceste raporturi; cum se *difuzează social informația* în legătură cu pozițiile sociale „libere" și în legătură cu modalitățile de ocupare a lor?; care sînt *regulile sociale* de atribuire a vechilor și noilor roluri, corespunzătoare pozițiilor sociale vechi sau noi, create în societate; care sînt *criteriile de selectare* a persoanelor mobile și stabile?; care sînt *„canalele"*, *mijloacele de mobilitate* cele mai frecvente pentru a asigura trecerea între anumite tipuri de poziții sociale și, în legătură cu acest aspect, care sînt *factorii care determină adoptarea unei forme teritoriale sau neteritoriale de mobilitate socială?*; cum se recunosc fluxurile de mobilitate și respectiv de migrație, care sînt factorii care fac ca mobilitatea socială să se realizeze dispersat sau în flux?

2.1. Fluxurile de mobilitate socială

2.1.1. Restructurarea raporturilor dintre roluri, poziții și grupuri sociale

Principalii factori care duc la apariția unor noi poziții sociale sînt:

a) schimbarea relațiilor de producție;

b) schimbarea raportului dintre principalele tipuri de activități sociale (din sectoarele primar, secundar și terțiar).

Prin schimbarea relațiilor de producție se creează o nouă configurație de clasă. În afara mobilității de grup, realizată în perioada revoluționară de schimbare a raporturilor de clasă, are loc ulterior declanșarea unor fluxuri de mobilitate pentru ocuparea unor poziții sociale în cadrul clasei aflate la putere. În astfel de momente se restructurează nu numai relațiile interclase, ci și relațiile din interiorul claselor.

Schimbarea relațiilor de producție duce la apariția unor noi poziții sociale nu numai direct, prin schimbarea structurii de clasă, ci și indirect, prin favorizarea expansiunii unor tipuri de activitate socială. Cadrul relațiilor de producție socialiste, spre exemplu, a permis o dezvoltare foarte rapidă a industriei; restructurarea raporturilor dintre industrie și agricultură s-a făcut, în aceste condiții, mult mai repede decît în condițiile capitalismului (I. Blaga, 1979: 84—85).

Strategiile de dezvoltare sau opțiunile de schimbare cu efecte la nivel de societate globală sînt adoptate în funcție de interesele clasei la putere. Adoptarea unor strategii care vizează în ultimă instanță îmbunătățirea calității vieții pentru pături sociale largi are efecte directe asupra mobilității sociale, procesul de mobilitate socială (verticală, în special) avînd o mare amploare. Aceasta este *explicația pentru care prin revoluția socialistă a fost declanșat cel mai amplu proces de mobilitate socială verticală: strategiile de dezvoltare au ca obiectiv îmbunătățirea calității vieții maselor muncitoare.*

Legătura dintre schimbarea relațiilor de producție și schimbările din conținutul activităților sociale (productive, în primul rînd) se relevă și pe un alt plan: un anume tip de relații de producție favorizează creșterea eficienței economice a unor activități productive. Socialismul creează posibilitatea unei reorganizări a proceselor de producție, capabilă să ducă la o productivitate a muncii sporită. Evident, această reorganizare este un proces de creare a unor noi organizații de producție, cu noi roluri sociale — factori de stimulare directă a mobilității sociale.

Schimbările în raportul dintre principalele activități sociale sînt datorate în principal:

a. industrializării;

b. dezvoltării sectorului terțiar;

c. revoluției științifice și tehnice.

Formularea anterioară („schimbările în . . . sînt datorate") trebuie luată însă cu toată rezerva, pentru că, în sens strict, cele trei procese menționate dau conținutul a ceea ce am numit schimbare a raportului dintre principalele tipuri de activități, nefiind deci ceva exterior („factori") în raport cu acest proces.

Dacă schimbarea relațiilor de producție se manifestă, în planul mobilității sociale, prin schimbarea poziției de clasă, industrializarea și terțiarizarea duc la creșterea mobilității populației între sectoare economice, iar revoluția științifică și tehnică contribuie în special la creșterea mobilității între ramuri economice. Desigur, aceste corespondențe există atîta timp cît abordăm procesele la un nivel abstract. În realitate, schimbarea de poziție de clasă se poate realiza simultan cu schimbarea sectorului economic de activitate (trecerea de la țăran la muncitor, spre exemplu); corespunzător, factorii care determină aceste schimbări nu au o acțiune independentă, ci conjugată.

Atracția pentru mobilitate este determinată nu de caracteristicile unui singur rol, ci de caracteristicile unui set de roluri care funcționează interdependent și sînt specifice unui grup social. Astfel, decizia pentru mobilitate ocupațională agricultură — industrie poate fi determinată nu numai de avantajele exercitării unui rol profesional în industrie, ci și de faptul că, în majoritatea cazurilor, exercitarea unui rol profesional în industrie este asociată cu apartenența la o comunitate de viață urbană și, implicit, cu avantajele pe care le scontează prin apartenența la un astfel de grup rezidențial.

Avînd în vedere astfel de considerente, se poate aprecia că *analiza factorilor care determină mobilitatea socială trebuie făcută folosind complementar perspectivele rolului și grupului social.*

În favoarea adoptării perspectivei grupului social în tratarea mobilității poate fi invocat și un alt argument. Este vorba de cazurile în care grupul de destinație (al persoanelor mobile) nu mai poate fi riguros definit în funcție de o anume structură de roluri. Clasele sociale, spre exemplu, ca macrogrupuri fundamentale ale unei societăți globale, se definesc în principal în raport cu funcțiile pe care le îndeplinesc în viața socială, cu poziția pe care o au, unele în raport cu altele, în procesul de producție, față de mijloacele de producție etc. În cadrul claselor există o multitudine de subgrupuri al căror grad de organizare poate ajunge pînă la definirea foarte precisă a unei structuri de roluri. Clasa ca macrogrup social se definește însă în termeni de funcțiuni sociale și nu de „rol social", în sensul în care acest concept a fost definit în psihologia socială și în sociologie, începînd cu lucrările lui R. Linton (1936). Reamintim, în acest context, că noțiunea de rol are în definiția clasică din psihologia socială un referent individual, în sensul că se

referă la un set de modele culturale normative care reglementează acțiunea unei / unor persoane cu caracteristici sociale specificate (tot prin norme de rol), într-un anume tip de situație. În definiția marxistă a claselor sociale, așa cum este ea formulată de Lenin, apare noțiunea de rol, dar cu un referent grupal [1].

2.1.2. Mecanisme de realizare a mobilității sociale

După ce am arătat că declanșarea unor fluxuri de mobilitate socială este hotărîtor determinată de restructurarea raporturilor dintre rolurile și grupurile sociale, putem trece la analiza principalelor tipuri de mecanisme implicate în realizarea acestui proces.

Mecanismele de realizare a mobilității sociale este probabil că diferă în funcție de o serie de caracteristici precum: mărimea categoriei sociale de origine, raportul dintre rolul/grupul de origine și cel de destinație, apropierea sau depărtarea în timp între momentele de părăsire de către persoane a unui aceluiași rol/grup social etc.

Avînd de-a face cu fenomene de extremă complexitate, apelăm, pentru început, la construirea unor tipuri ideale de mobilitate, în scopul folosirii lor ca instrumente pentru cunoașterea particularităților reale ale procesului. În măsura în care folosind astfel de tipuri vom ajunge să formulăm noi ipoteze testabile în legătură cu migrația — forma de mobilitate care interesează in acest cadru —, putem considera că ele sînt eficiente din punct de vedere metodologic.

Distincția fundamentală cu care încercăm să operăm în cîmpul fenomenelor de mobilitate socială, în genere, în cel al migrației, în speță, este cea dintre *mobilitate socială „în flux" și „dispersată"*. Principalele criterii de diferențiere între aceste tipuri sînt:

— numărul celor care părăsesc o anume poziție socială;

— sensul de deplasare a persoanelor care pleacă dintr-o aceeași poziție socială (spre o altă poziție sau spre alte poziții sociale);

— distanțarea între momentele în care persoanele părăsesc o aceeași poziție socială;

— prezența unor fenomene de „contagiune socială" [2] în luarea deciziei de mobilitate.

---

[1] „Clasele se numesc grupuri mari de oameni care se deosebesc după locul pe care-l ocupă într-un anumit sistem de producție istoricește determinat, după raportul lor (de cele mai multe ori consfințit și întărit prin lege) față de mijloacele de producție, după *rolul* (subl. ns. — *D.S.*) pe care-l au în organizarea socială a muncii și deci după felul în care obțin acea parte de care dispun din bogăția societății, după mărimea acestei părți" (V. I. Lenin, ed. cit., 1964: 404 — 405).

[2] „Contagiune socială" este folosit în sensul în care apare în lucrările despre difuziunea inovației: cu cît numărul celor care, într-un grup social dat, adoptă un anumit comportament este mai mare, cu atît este mai mare presiunea pentru adoptare care se exercită la nivelul celor care nu și-au însușit încă respectivul comportament.

Folosind aceste criterii, considerăm că *mobilitatea în flux*, spre deosebire de cea dispersată, *implică deplasarea unui număr mare de persoane de la o origine către o destinație comună, în mod relativ „continuu"* (distanțele în timp, dintre ieșirile individuale din cadrul categoriei de origine fiind reduse), *implicînd într-un grad ridicat mecanisme de contagiune socială*. Corespunzător, migrația dispersată presupune un număr redus de persoane care se deplasează de la o origine comună către destinații diferite, în mod relativ discontinuu, fără a fi legate semnificativ între ele prin procese de contagiune socială.

În planul analizei cauzale este de așteptat ca pentru mobilitatea în flux să poată fi determinate variabile independente, cu acțiune sistematică, apte să explice o mare cantitate din variația variabilei mobilitate; pentru mobilitatea dispersată este de așteptat ca influența variabilelor cu acțiune nesistematică să fie mult mai mare, iar variația mobilității explicabilă prin variabile cu acțiune sistematică să fie mai mică (decît în cazul mobilității în flux). Evident, centrul de interes principal al cercetării sociologice se situează în cîmpul mobilității „în flux".

Cele două tipuri de mobilitate au un caracter „polar", trecerea de la o extremă la alta fiind graduală.

Mecanismele de realizare a mobilității sociale este de așteptat să difere între aceste două tipuri.

Pentru analiza sociologică, mobilitatea în flux este principalul centru de interes. Realizarea acestui tip de mobilitate este reglementată — prioritar — prin norme instituționalizate. Mai mult decît în cazul mobilității dispersate, pentru acest tip se constituie patternuri sociale de desfășurare. Asupra acestora vom insista în continuare.

Normele de mobilitate socială sînt norme de reglementare a accesului la resursele „limitate" (scarce resources) ale unei societăți date. Veniturile, educația, prestigiul sînt astfel de resurse. Schimbările sociale pot duce la:

— redistribuirea resurselor „limitate" între roluri sau grupuri sociale;

— multiplicarea sau reducerea cantității lor pe ansamblul societății;

— modificarea normelor de acces la astfel de resurse.

Pentru tipuri diferite de societăți, pentru etape diferite de dezvoltare apar, astfel, nu numai distribuții diferite ale resurselor, ci și reglementări diferite de apropriere a lor.

Grupul social care deține controlul asupra unui anumit tip de resurse este cel care impune aceste norme, care sînt, în același timp, norme de mobilitate socială. Din această perspectivă, normele instituționalizate în funcție de care se realizează mobilitatea socială au semnificația unor *mecanisme de controlare a accesului la resursele sociale* „limitate".

Şcoala, organizaţiile de tip productiv, politic şi administrativ sînt *principalele* tipuri de organizaţii prin intermediul cărora, în societăţile moderne, se realizează controlul normativ al alocării resurselor limitate şi, implicit, al mobilităţii sociale. La nivelul lor sînt formulate, integrate şi sancţionate social seturi de norme care au funcţia de reglementare a mobilităţii.

Chiar în organizaţiile formale există, pentru reglementarea mobilităţii, alături de modelele culturale formale, cele informale. Cu cît o anume „cale" de mobilitate socială este urmată de mai multe persoane, cu atît aceasta cîştigă, în mai mare măsură, caracter de pattern cultural, cu existenţă supraindividuală. Conform acestei tipologii, actele de mobilitate se pot realiza: prin conformarea la normele de mobilitate formale; prin conformarea la normele de mobilitate informale; prin transgresarea normelor formale sau informale. Evident, pot exista şi cazuri în care actul de mobilitate reprezintă o combinare a acestor modalităţi.

Regulile de promovare din organizaţii, spre exemplu, au caracter de norme formale de mobilitate; pentru a accede la alte poziţii în ierarhia organizaţională, însă, pot fi urmate şi căi informale, definite ca atare în organizaţie, evaluate diferit de diferite persoane sau grupuri sociale.

Cu cît resursele urmărite prin mobilitate sînt mai limitate, cu atît regulile de reglementare a comportamentului de mobilitate sînt mai restrictive. Normarea socială a accesului la poziţia socială căreia îi sînt asociate respectivele resurse este mai mare. Creşterea cantităţii de valori (bunuri, servicii etc.) disponibile la nivel social general şi diversificarea conţinutului lor constituie premise ale reducerii restricţiilor de mobilitate, ale creşterii permeabilităţii sociale şi, implicit, ale intensificării procesului de mobilitate.

Normele de mobilitate pot fi, în grad diferit, formale — informale, instituţionalizate — neinstituţionalizate, cu caracter de clasă — fără caracter de clasă, „restrictive" — permisive etc.

Principalii factori în funcţie de care variază normele de mobilitate sînt:

— contextul social-istoric de producere a mobilităţii;

— raporturile de interese şi profil cultural între grupurile de origine şi cele de destinaţie;

— natura resurselor limitate, urmărite prin actul de mobilitate.

Într-o perspectivă mai generală, *normele de mobilitate pot fi considerate ca specie a normelor de atribuire a rolurilor*. Ocuparea unei anumite poziţii şi exercitarea rolului social corespunzător pot fi făcute fie prin prescrierea, prin atribuirea rolului în funcţie de caracteristici sociale „moştenite" (date de originea socială, în principal), fie prin efor-

tul propriu persoanei mobile (în vederea dobîndirii unui anume rol). În primul caz se cheamă că rolul social este „prescris", iar în cel de-al doilea caz, „cîştigat" (R. Linton, 1968). Normele de mobilitate socială reglementează procesul de „cîştigare" a unor roluri. În baza lor, persoanele trec de la o poziţie socială moştenită prin intermediul situaţiei familiale la o nouă poziţie socială.

Pentru producerea mobilităţii sociale „în flux", nu este suficientă o redistribuire a resurselor sociale limitate între grupuri şi roluri sociale, crearea unor noi poziţii sociale şi existenţa unor norme de mobilitate socială. Este necesar, în plus, să aibă loc un *proces de comunicare* între unităţile sistemului social, în legătură cu modul în care se distribuie şi redistribuie resursele sociale limitate, în legătură cu obstacolele şi normele implicate în apropierea acestor resurse. La rîndul său, procesul de comunicare poate fi realizat prin interacţiune interpersonală, prin intermediul mijloacelor de comunicare de masă etc. Informaţiile primite printr-un canal sau altul de comunicare stau la baza *autoevaluării* propriei poziţii în sistemul social; este vorba de o autoevaluare relativă la situaţia persoanelor din alte poziţii ale sistemului social. *Decizia de mobilitate* sau stabilitate implică nu numai evaluarea recompenselor asociate cu propriul rol, în raport cu recompensele asociate altor roluri, ci şi evaluarea costurilor implicate în schimbarea poziţiei sociale. Informaţiile despre normele de mobilitate socială sînt, în acelaşi timp, informaţii despre costurile de mobilitate. Dat fiind faptul că schimbarea poziţiei sociale implică anumite costuri, iar posibilităţile de satisfacere a acestor costuri (cerinţe) sînt determinate de poziţia pe care o persoană o ocupă la un moment dat în spaţiul social, poziţia de destinaţie este, la scară socială, dependentă de cea de origine. (Vezi, în acest sens, H. Cazacu, 1974.)

Actul de mobilitate propriu-zis se realizează în forme multiple. De cele mai multe ori implică un proces de socializare anticipativă, de pregătire pentru exercitarea noului rol. Procesul de cîştigare a unui nou rol social este, frecvent, precedat de acumularea unor valori care fac posibilă obţinerea şi/sau exercitarea noului rol. În astfel de cazuri anumite valori sociale, precum calificarea, averea, prestigiul, puterea, sînt acumulate ca valori instrumentale, în vederea cîştigării rolului dorit. (Este de menţionat, în acest context, că o aceeaşi valoare socială poate fi „finală" sau instrumentală, pentru agenţi sociali diferiţi sau pentru acelaşi agent social în perioade diferite.)

Deci, pentru analiza procesului de mobilitate socială ne-am referit la:

— *factorii care determină procesul*, incluzînd în această categorie toţi factorii care contribuie la restructurarea raporturilor dintre pozi-

țiile și grupurile sociale, la redistribuirea resurselor sociale limitate;

— *normele* de mobilitate;

— *comunicarea* sau transmiterea informației despre oportunitățile și normele de mobilitate, prin interacțiune interpersonală sau prin mijloace impersonale;

— *autoevaluarea* propriei poziții în sistemul social și *decizia* de mobilitate sau stabilitate socială;

— *actul sau comportamentul* de mobilitate.

Toate acestea sînt categorii analitice; împreună cu clasificările de la 1.1. ajută la descrierea diferitelor aspecte ale procesului real de mobilitate socială. Din perspectiva fiecăreia din categoriile menționate se surprind variabile diferite care contribuie la generarea și întreținerea unui flux de mobilitate. Între aceste variabile există, în anumite cazuri, raporturi de interdependență; normele de mobilitate, spre exemplu, ajung să se cristalizeze în baza comunicării despre mobilitate, în decursul interacțiunii dintre persoanele angajate efectiv în procesul de schimbare a poziției lor sociale; comportamentul de mobilitate este foarte strîns legat de procesele de socializare anticipativă care preced sau urmează deciziei de mobilitate; la rîndul lor, normele de mobilitate mai mult sau mai puțin structurate în „mecanisme" de mobilitate nu trebuie considerate ca simple „cărămizi" din care se constituie „canalele de mobilitate"; ele pot avea un rol activ în influențarea fluxurilor de mobilitate, în special în perioadele în care sînt în schimbare.

2.2. Factori specifici în determinarea migrației

Pornind de la ideea că migrația este în mare parte o formă de mobilitate socială, se impune ca, în continuare, să argumentăm, în primul rînd, că factorii care determină fluxurile de mobilitate în genere acționează și în determinarea fluxurilor de migrație și, implicit, să evidențiem că *modelul conceptual folosit pentru analiza mobilității este adecvat și pentru analiza migrației.*

În al doilea rînd trebuie relevat caracterul specific al migrației sau, altfel spus, trebuie răspuns la întrebarea: *care sînt factorii și mecanismele care fac ca anumite persoane să adopte forma migrație a mobilității sociale?*

În fine, deoarece am considerat că pentru construcția teoretică pe care o realizăm este fundamentală distincția dintre migrația „în flux" și cea „dispersată", se impune să răspundem și la o a treia întrebare: *care sînt factorii care fac ca migrația să se realizeze în flux, și nu dispersat?*

Am arătat în capitolul anterior că există o tendință a membrilor aceluiași grup social de a se situa în proximitate teritorială. Tendința este generată atît de cerințe economice de cooperare (pentru grupurile structurate în funcție de criterii economice), cît și de factori socioculturali.

Schimbarea raporturilor dintre grupurile sociale, apariția unor noi poziții sociale, redistribuirea resurselor sociale limitate între grupuri și poziții sociale sînt procese determinate, esențial, de schimbarea relațiilor de producție și a raporturilor dintre principalele tipuri de activități de producție. *Toate aceste schimbări generează mobilitate socială; o generează și în forma migrație tocmai datorită tendinței menționate de situare în proximitate teritorială a membrilor aceluiași grup social.*

La rîndul ei, tendința de grupare într-un teritoriu dat a membrilor aceluiași grup social este variabilă în funcție de tipul de grup social, în funcție de etapa de dezvoltare a societății respective. Astfel, grupurile de producție economică și grupurile etnice sînt exemple de grupuri care tind să se situeze în cadrul acelorași unități teritoriale. Există însă și o serie de grupuri pentru care se manifestă tendința contrară, anume aceea de a reuni membri din unități teritoriale diferite, de constituire a grupurilor independent de criterii teritoriale. Organizațiile și mijloacele moderne de comunicare sînt printre principalii factori care contribuie la cristalizarea unor astfel de grupuri „independente" de spațiul geografic. *Migrația în flux apare ca reacție socială la schimbări sociale de tipul celor menționate, pentru grupurile cu identitate teritorială determinată.* Mobilitatea socială neteritorială este specifică persoanelor care aparțin unor grupuri cu identitate teritorială indeterminată.

Intensitatea fluxurilor de migrație depinde, ca și în cazul celorlalte forme de mobilitate socială, de raportul dintre recompensele asociate apartenenței la respectivele grupuri, de costurile implicate de trecerea de la un grup social la altul și de comunicarea și interacționarea dintre ele. Pentru teoria migrației, raportul dintre recompensele sau resursele limitate asociate apartenenței la un grup este mai eficient să fie tratat în termeni de raport între calitatea vieții specifică grupurilor de origine și de destinație. Astfel, cu cît *calitatea vieții este mai bună într-un grup Y decît într-un grup X, cu cît costurile economice și psihosociale ale trecerii din X în Y sînt mai mici și cu cît comunicarea dintre cele două grupuri este mai intensă, cu atît fluxul de migrație de la X către Y va fi mai „puternic" (sub aspectul volumului și ritmului).*

Din această perspectivă, factorii specifici care generează și influențează fluxurile de migrație sînt factorii care determină:

—diferențele de dezvoltare, de calitate a vieții în special, dintre grupurile sociale locale (teritorializate);

— comunicarea dintre aceste grupuri, sub aspectul intensității și costurilor ei.

A explica de ce între două localități se creează un flux de migrație înseamnă deci a arăta care sînt factorii care determină diferențele de dezvoltare, interacțiunea și costurile de comunicare dintre ele.

Diferențele de dezvoltare și, implicit, de calitate a vieții dintre localități sau tipuri de localități se explică prin:

a. strategiile de amplasare a forțelor de producție in teritoriu și de dezvoltare a localităților;

b. prin factori de natură istorică și

c. geografică.

Strategiile de amplasare a forțelor de producție în teritoriu diferă de la un sistem sociopolitic la altul, de la o etapă la alta a procesului de creștere economică.

În condițiile capitalismului, atît natura obiectului de investiție, cît și amplasarea sa în teritoriu se stabilesc pe bază de criterii de asigurare a unui profit maxim. În condițiile societății socialiste, în amplasarea forțelor de producție se iau în considerație, alături de criteriile economice, și criteriile sociale. (Construirea unor întreprinderi industriale, spre exemplu, în zone care nu au deja realizată infrastructura de producție și social-culturală necesară, dar care au excedent de forță de muncă, au un nivel redus de dezvoltare economico-socială generală, este un astfel de caz de luare în considerație a unor criterii sociale în amplasarea forțelor de producție.)

În al doilea rînd, *chiar în condițiile socialismului posibilitatea de a lua în considerație criteriile sociale în repartizarea forțelor de producție în teritoriu este diferită de la o etapă la alta a creșterii economice.* În stadiul incipient al industrializării, în condițiile în care se dispune de resurse economice reduse, obiectivele industriale nou create sînt amplasate prioritar în centrele în care există deja infrastructura necesară. Este posibil deci ca industrializarea socialistă să ducă, în această fază, la o temporară accentuare a decalajelor dintre diferitele zone social-economice. Cu cît se ajunge însă într-un stadiu superior de industrializare, ponderea criteriilor sociale în luarea deciziilor de amplasare a forțelor de producție poate deveni tot mai mare; corespunzător, industrializarea poate contribui nu la accentuarea, ci la reducerea decalajelor interzonale.

Industrializarea sau dezvoltarea sectorului terțiar — factori esențiali ai mobilității populației — nu declanșează fluxuri de migrație decît în măsura în care duc la modificarea raporturilor de dezvoltare dintre

localități sau zone și la modificarea interacțiunii și costurilor de comunicare dintre acestea. Factorii comuni pentru declanșarea tuturor formelor de mobilitate socială acționează asupra migrației numai atunci cînd intră în interacțiune cu factorii specifici pentru determinarea acestei forme de mobilitate.

Politica de amplasare a forțelor de producție este componenta esențială a politicii de dezvoltare a localităților. Aceasta din urmă include însă în plus și politicile de urbanizare și de sistematizare a teritoriului. *Cu cît se tinde în mai mare măsură spre realizarea unei rețele de localități urbane distribuite uniform în teritoriu și de mărimi apropiate, cu atît volumul total al migrației definitive este mai redus și fluxurile de migrație se desfășoară pe distanțe mai mici.*

Este probabil că reducerea volumului total al migrației definitive în condițiile echilibrării distribuirii centrelor urbane în teritoriul național se datorește în foarte mare măsură creșterii corespunzătoare a migrației pendulatorii (navetism zilnic, in majoritatea cazurilor). Cu cît între un centru de convergență social-economică și localitățile din aria de convergență corespunzătoare se dezvoltă în mai mare măsură fluxuri de navetism, cu atît sint mai reduse ca intensitate fluxurile de migrație definitivă, „paralele" acestora (pentru cazul țării noastre vezi 5.3).

Faptul că în astfel de condiții are loc și o reducere a distanței parcurse de migranții din flux este explicabil prin principiul costurilor de migrație. Dezvoltarea unei rețele de localități urbane „echilibrate" (= cu centre urbane distribuite relativ uniform în teritoriu și de mărimi apropiate) creează pentru tot mai mulți migranți posibilitatea de a opta pentru destinații pînă la care costurile de migrație sînt mai reduse.

Politica de dezvoltare a localităților in ansamblu, cea de repartizare a forțelor de producție în teritoriu, în speță, constituie principalul factor care determină raportul de dezvoltare dintre localități și, implicit, dintre zone social-economice. Acțiunea acestui factor activ se realizează însă în funcție de anumite condiții, particularități istorice și geografice, specifice fiecărei localități sau zone. Aceste condiții își pun o amprentă asupra profilului și nivelului de dezvoltare a localităților și, implicit, asupra migrației. Astfel, s-a emis ipoteza că populația zonelor de munte este mai mobilă decît cea a zonelor de șes, dată fiind în special productivitatea redusă a terenurilor agricole de munte (Vl. Trebici, coord. 1977: 97).

Influența factorului geografic asupra dezvoltării localităților și, implicit, asupra migrației nu este însă atît de puternică încît să se mani-

feste atunci cînd nu este egalizată influenţa altor factori asupra migraţiei [3].

Insistînd asupra factorilor care determină raporturile de dezvoltare dintre localităţi, pornind de la premisa că lor le revine rolul esenţial în explicarea migraţiei, sînt necesare în continuare cîteva precizări în legătură cu celelalte două categorii de factori specifici ai migraţiei, factorii care influenţează interacţiunea şi costurile de comunicare dintre localităţi.

Natural, reducerea costurilor materiale ale comunicării dintre localităţi este legată, în primul rind, de dezvoltarea sistemului de transporturi în genere, de transporturi de călători în speţă. Există o perfecţionare strict tehnică a mijloacelor moderne de transport (rutier, feroviar, naval, aerian); in acest context ne interesează însă, în special, aspectul socioeconomic: înzestrarea cu mijloace de transport în comun intre localităţi este strîns legată, la rîndul ei, de progresele urbanizării, în special. Creşterea urbană este însoţită de o creştere a necesarului de braţe de muncă (nu totdeauna, dar în majoritatea cazurilor) şi de produse agricole. Pentru aducerea lor din hinterland, oraşul dezvoltă o reţea de transporturi din ce în ce mai întinsă, mai complexă.

Modificarea costurilor psihice ale migraţiei este determinată în principal de factorii care influenţează raporturile de omogenitate — eterogenitate culturală dintre localităţi: mijloacele de comunicaţie de masă, urbanizarea şi migraţia.

Schimbarea naturii şi intensităţii relaţiilor de interacţiune dintre localităţi este echivalentă cu structurarea şi restructurarea unor sisteme de localităţi sau zone. Datorită unor factori istorici, unor strategii de dezvoltare specifice, diferite tipuri de activităţi sociale ajung să fie concentrate mai mult in anumite localităţi/tipuri de localităţi. Raporturile de complementaritate dintre activităţi sociale concentrate în localităţi diferite sint principalul factor al dezvoltării interacţiunii dintre localităţi.

Analizele anterioare au pus în evidenţă principalele categorii de factori care, direct sau indirect, contribuie la generarea şi menţinerea migraţiei în flux. *Caracteristica esenţială a acestor factori este că sînt de natură socială (şi nu individuală), au o acţiune sistematică (nu aleatorie) şi se manifestă atît la originea, cît şi la destinaţia fluxului.*

[3] Între indicele migraţiei nete din fiecare judeţ (valoare medie pentru perioada 1973—1977) şi o serie de variabile care caracterizează judeţul din punct de vedere ecologic (procent de suprafaţă arabilă în total suprafaţă agricolă, procent de suprafaţă forestieră în total suprafaţă judeţ) nu există o corelaţie semnificativă. Este posibil ca, în condiţiile în care relaţia „migraţie — variabile ecologice" s-ar studia in cadrul unor grupe de judeţe foarte omogene din punct de vedere economic, să apară relaţii semnificative.

În măsura în care factorii de la origine acționează sincronic cu cei de la destinație, ei generează ceea ce se cheamă un „efect de interacțiune" (R. Boudon, 1967), un factor specific, cu acțiune specifică asupra migrației. Astfel — pentru a da un exemplu — dezvoltarea unui flux de migrație între o localitate rurală și una urbană poate fi rezultat al creșterii productivității muncii în agricultură și al reducerii corespunzătoare a numărului de locuri de muncă din localitatea rurală, pe de o parte, și al creșterii numărului de locuri de muncă în industria urbană, pe de altă parte. În afara acțiunii separate a acestor factori, asupra fluxului de migrație dintre cele două localități își poate exercita acțiunea și un al treilea factor, rezultat din interacțiunea celor anterior menționați. Factorul („efectul") de interacțiune se manifestă în perioadele în care reducerile de necesar de forță de muncă în agricultură se realizează sincronic cu creșterile de necesar de forță de muncă în industria urbană.

Prezența unor efecte de interacțiune între factorii sociali de la origine și destinație pare să fie specifică structurilor cauzale care intervin în determinarea fluxurilor de migrație. În măsura in care — reluînd exemplul anterior — asupra migrației acționează numai reducerea de necesar de forță de muncă din localitatea rurală, fără ca în localitatea urbană apropiată să existe locuri de muncă libere, atunci emigrarea din localitatea rurală se va face: fie spre o altă localitate în care există necesar de forță de muncă (= flux cu altă destinație), fie în localități diferite, în grupuri reduse ca volum, de mărime apropiată (= migrație dispersată). Chiar dacă în localitățile de destinație, în acest al doilea caz, acționează factori de atracție cu acțiune sistematică, ei nu generează un flux de migrație din localitatea rurală, întrucît nu intră in interacțiune cu factori care determină emigrarea, la nivelul respectivei localități.

Aspectele puse în discuție mai sus ne permit determinarea unui al treilea tip de migrație, intermediar între migrația în flux și cea dispersată: migrația determinată social numai la origine sau numai la destinație.

Distingem deci următoarele tipuri de migrație, în funcție de particularitățile structurii cauzale corespunzătoare respectivului proces:

I. migrație in flux: cauze sociale la origine și la destinație; efect de interacțiune între cauzele de la origine și cele de la destinație;

II. migrație determinată social la origine/la destinație: cauze sociale ale procesului la origine sau la destinație; absența efectelor de interacțiune între cauzele de la origine și cele de la destinație;

III. migrație dispersată: nu există cauze sociale, ci numai motivație individuală a migrației, din perspectiva atît a originii, cît și a destinației deplasării.

Migrația determinată social numai la originea (O) deplasării este caracterizată printr-o dispersare mare la destinație (D), deoarece nu există localități D_i aflate la un nivel superior de dezvoltare față de O, în raporturi de interacțiune cu aceasta și care să implice costuri de comunicare $O - D_i$ acceptabile pentru migranții din O.

În faze diferite, emigrarea dintr-o aceeași localitate se poate încadra în tipuri diferite. Astfel, este posibil ca într-o primă etapă migrația să aibă caracter dispersat: numărul celor care pleacă din O este redus; plecările se fac în număr aproximativ egal în mai multe localități D_i, în mod relativ discontinuu; cei care pleacă sînt „migranți activi", care au un comportament de căutare accentuat, selectînd locul de destinație după examinarea comparativă a mai multor variante; în această fază nu acționează încă sistematic și în interacțiune cauze care să favorizeze fluxul $O - D$, nici la origine, nici la destinație.

Pe măsură ce acțiunea factorilor sociali care favorizează migrația se manifestă tot mai puternic și în interacțiune la O și la D, pe măsură ce informațiile transmise de migranții activi populației rămase în O devin mai bogate, migrația $O - D$ cîștigă tot mai mult caracter de flux; mecanismele de contagiune devin tot mai importante; cei care pleacă din O sînt tot mai mult migranți „pasivi", care urmează modelele de comportament prefigurate de migranții activi.

Am demonstrat, conform raționamentului adoptat la începutul acestui subcapitol, că migrația intersectează puternic mobilitatea socială. Am pus în evidență factorii care fac să fie adoptată o formă teritorială sau neteritorială de mobilitate, pe de o parte, iar pe de altă parte forma în flux sau dispersată a migrației.

O reexaminare a aparatului conceptual folosit pentru această demonstrație indică un alt aspect al unității dintre migrație și celelalte forme de mobilitate socială: *conceptele utilizate în analiza migrației sînt aceleași cu cele din teoria mobilității sociale (intragenerații) sau reprezintă o specificare a lor.* Astfel, am putut lucra, în ambele cazuri, cu distincția dintre mobilitate (migrație) în flux și dispersată. În cazul mobilității sociale principalele variabile independente ale procesului au rol de restructurare a raporturilor dintre grupurile/rolurile sociale, iar pentru domeniul particular al migrației au rolul de restructurare

a raporturilor dintre grupurile sociale teritorializate. Redistribuirea resurselor sociale „limitate" între grupuri sau poziții sociale, ca factor determinant al mobilității, a fost tratată, în legătură cu migrația, in termeni referitori la raporturile și schimbările de nivel de dezvoltare și de calitate a vieții la nivelul grupurilor sociale cu identitate teritorială. Decizia de migrație presupune, ca și în cazul celorlalte forme de mobilitate, procese de comunicare și interacțiune între grupuri sociale, autoevaluarea propriei poziții sociale în raport cu altele și, în anumite cazuri, contagiune socială.

Extras din
Dumitru Sandu
FLUXURILE DE MIGRAȚIE ÎN ROMÂNIA
Editura Academiei Republicii Socialiste România
București, 1984, cap. 3 și 4

Capitolul 3

3.1. Particularități ale migrației în socialism

Am arătat în primul capitol al lucrării că fluxurile de mobilitate socială sînt fundamental determinate de schimbarea relațiilor de producție și de restructurarea raporturilor dintre principalele tipuri de activități economice (din sectoarele primar, secundar și terțiar). Migrația ca formă de mobilitate socială apare ca urmare a manifestării acestor procese la nivelul unor grupuri sociale teritorializate în comunități locale sau în zone socioeconomice. Judecată în această perspectivă a grupurilor sociale teritorializate, migrația apare ca fiind direct influențată de: diferențele de calitate a vieții dintre grupurile sociale locale (teritorializate), de interacțiunea și costurile de comunicare dintre ele.

Particularitățile migrației în funcție de contextul și etapa social-istorică de desfășurare sînt determinate, în principal, de caracteristici ale proceselor care duc la restructurarea raporturilor dintre sectoarele economice de activitate, schimbarea relațiilor de producție și a raporturilor de calitate a vieții dintre grupurile sociale locale.

Obiectivele și strategia de dezvoltare adoptate la nivel național constituie factorul ultim, de maximă importanță, care determină toate aceste procese cu influență asupra migrației. În consecință, numai prin analiza lor pot fi puse în evidență particularități ale migrației, legate de diferite contexte sociale.

În condițiile societății socialiste, întregul mecanism economic este orientat în sensul creșterii producției și a calității vieții maselor de oameni ai muncii. În astfel de condiții, mobilitatea socială verticală în special are o mult mai mare amploare decît în condițiile societății capitaliste, în care obiectivul fundamental este obținerea plusvalorii și nu creșterea bunăstării generale. În legătură cu aceste legi specifice de dezvoltare, mobilitatea socială verticală se manifestă în mai mare măsură ca mobilitate de grup, aceasta, la rîndul ei, avînd o funcție de

schimbare socială mai puternică decît cea individuală. Altfel spus, în condițiile în care în sistemul social se realizează o schimbare a poziției unor macrogrupuri sociale, aceasta atrage după sine schimbări la nivelul structurii sistemului. Trecerea clasei muncitoare din poziția de clasă exploatată în poziția de producător, proprietar și beneficiar al mijloacelor de producție prin revoluția socialistă a însemnat, evident, un act de mobilitate socială de grup, cu profunde implicații asupra întregului sistem socioeconomic. Similar, mobilitatea realizată în flux are funcții de schimbare socială mai puternic manifeste decît mobilitatea dispersată.

Cooperativizarea agriculturii, ca proces de schimbare a relațiilor de producție din agricultură, constituie în cadrul societății socialiste unul din procesele de restructurare a relațiilor de producție cu influență semnificativă asupra migrației din rural. Proprietatea de grup creează posibilitatea creșterii productivității muncii în agricultură și, prin aceasta, contribuie la reducerea necesarului de forță de muncă din acest domeniu. Apare astfel o premisă a emigrării din rural. *Cooperativizarea agriculturii constituie deci o componentă esențială a strategiilor de dezvoltare din socialism, cu influență deosebită asupra procesului de migrație.*

În condițiile dezvoltării socialiste în genere, ale cooperativizării în speță, ritmul de reducere a forței de muncă ocupate în agricultură este mai rapid decît cel înregistrat în condițiile dezvoltării de tip capitalist (I. Blaga, 1979: 83—85). Corespunzător, reducerea ponderii populației rurale în populația totală se face mai rapid în condițiile socialismului; *emigrarea rural-urban se realizează foarte probabil mai rapid decît în capitalism (pentru aceeași etapă a procesului de industrializare).* Aceasta este una din trăsăturile specifice ale migrației în socialism, determinată de o strategie specifică de dezvoltare a agriculturii socialiste.

Ritmul rapid de emigrare din rural în urban, în socialism, este efect al acțiunii conjugate a industrializării și cooperativizării.

În țările socialiste, în perioadele în care industrializarea se realizează în ritm mai rapid decît dezvoltarea agriculturii, emigrarea rural urban este de așteptat să fie influențată în mai mare măsură de schimbările din industrie decît de cele din agricultură. Analiza pe care o vom întreprinde asupra cazului României socialiste va argumenta și explicita această idee.

Nu numai ritmul, ci și *sensul* fluxurilor de migrație poate fi controlat în socialism prin intermediul politicii de amplasare rațională în teritoriu a forțelor de producție și prin politica de sistematizare teritorială și de localități. Am menționat cu ocazia analizei întreprinse în primul capitol că o particularitate a amplasării în teritoriu a forțelor de producție în socialism o constituie luarea în considerație, simultan, a criteriilor de eficiență economică și socială. Cu cît nivelul general

de dezvoltare economică a societății socialiste respective este mai ridicat, cu atît este mai mare posibilitatea de a lua în considerație criterii sociale în realizarea amplasării diferitelor obiective economice.

Posibilitatea de a controla, la nivel macrosocial, repartizarea în teritoriu a forțelor de producție atrage după sine posibilitatea reducerii distanțelor de desfășurare a fluxurilor de migrație și a consecințelor negative ale migrației pentru zonele de origine a migranților.

Dezvoltarea unei rețele urbane echilibrate — cu centre urbane de mărime apropiată, distribuite uniform în teritoriu — constituie o altă strategie de dezvoltare, realizabilă în special în condițiile dezvoltării socialiste planificate, cu consecințe directe, pozitive, asupra migrației. Acest factor contribuie, de asemenea, la reducerea distanțelor de migrare, la constituirea unor fluxuri de migrație pendulatorie în limitele unor izocrone acceptabile, la echilibrarea raportului dintre migrația pendulatorie și cea difinitivă.

3.2. Ipoteze pentru un model teoretic al migrației interne (MTM)

În funcție de coordonatele elaborate pentru teoria generală a fluxurilor de migrație (cap. 1 și 2) și de particularitățile specificate pentru cazul migrației interne în socialism (3.1), derivăm ipotezele pentru MTM (vezi fig. 3.2.1). Domeniul de valabilitate al MTM îl constituie fluxurile de migrație internă, spontană, manifestă în cadrul unei societăți de tip

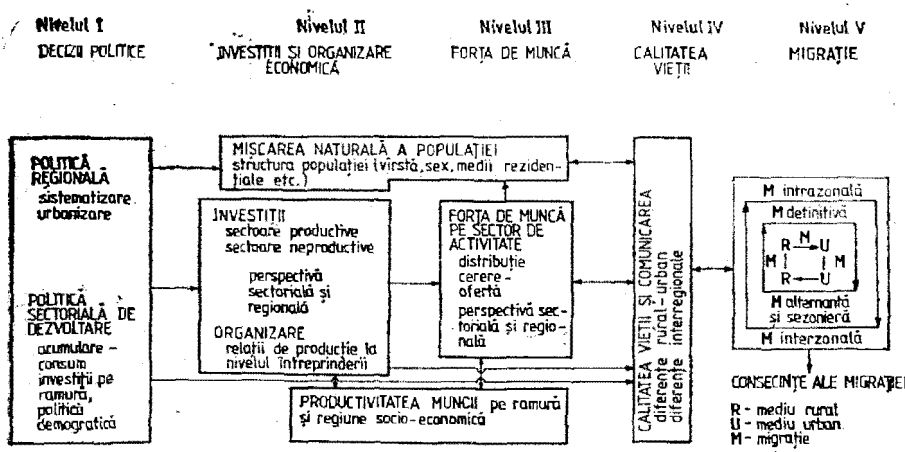

Fig. 3.2.1. — **Modelul conceptual al determinanților migrației.**

socialist. Modelul a fost construit cu intenția de a fi verificat mai ales la nivel național și județean.

H_1 : *pentru fluxurile de migrație internă, factorii explicativi cei mai importanți sînt politicile de dezvoltare, atît sub aspect sectorial, cît și sub aspect regional („ipoteza strategiei de dezvoltare").*

Avînd în vedere că migrația este o reacție la schimbări cumulative și că schimbările fundamentale în societatea socialistă sînt făcute în baza unei planificări unitare, este de așteptat ca strategia de dezvoltare să fie cel mai important determinant la nivel macro al acestui proces.

Există o evidență empirică destul de largă pentru a susține că o astfel de ipoteză este de asemenea validă pentru un mare număr de țări în curs de dezvoltare (S. Amin, 1974, G. Baldwin, 1979).

H_2: *fluxurile de migrație sînt influențate numai prin intermediul unei serii de factori care se referă la raporturile de calitate a vieții și de comunicare între persoane sau grupuri sociale care aparțin unor comunități locale diferite („ipoteza calității vieții").*

$H_{2.1}$: toate celelalte condiții fiind egale, cu cît diferențele de calitate a vieții între origine (O) și destinație (D) sînt mai mari, cu atît fluxul de migrație $O - D$ este mai intens;

$H_{2.2}$: toate celelalte condiții fiind egale, cu cît comunicarea între $O-D$ este mai intensă și cu costuri mai reduse, cu atît fluxul de migrație respectiv este mai intens.

Intensitatea fluxului $O-D$ este dată de efectul de interacțiune dintre raporturile de calitate a vieții și de comunicare între cele două localități (zone); sensul fluxului ($O \rightarrow D$ sau $D \rightarrow O$) este influențat în special de raporturile de calitate a vieții corespunzătoare.

Spre deosebire de ipoteza „strategiei de dezvoltare", care se referă la variabilele cu influență indirectă asupra migrației, ipoteza „calității vieții" se referă la rolul variabilelor intermediare (variabile explicative cu influență directă) în desfășurarea acestui proces.

Modelele economice ale migrației — de tipul Lewis-Fei-Ranis și Todaro (vezi Todaro, 1976) — pun în evidență importanța diferențelor de venit între origine și destinație, pentru intensitatea procesului în discuție. Ținînd seama de faptul că venitul poate fi considerat ca un indicator al unor aspecte economice ale calității vieții, s-ar putea spune că aceste teorii au insistat mai ales asupra unor determinanți direcți ai migrației.

După cum am arătat în definirea conceptului, alți indicatori ai calității vieții semnificativi pentru migrație se referă la raporturile intercomunitare în ceea ce privește locuința, serviciile pentru populație, infrastructura, relațiile de vecinătate etc.

Comunicarea între grupuri sociale situate în localităţi diferite poate fi realizată prin intermediul bunurilor, persoanelor, serviciilor etc. Menţionăm că în anumite cazuri volumul actual al migraţiei este influenţat de către valorile anterioare ale aceluiaşi flux, prin intermediul unui proces de comunicare între migranţi şi nonmigranţi, printr-un efect de contagiune similar celui care se exercită în difuzarea oricărei alte inovaţii. Contextul în care se exercită efectul de contagiune este acela al reducerii costurilor de comunicare între origine şi destinaţie, ca urmare a unei comunicări mai intense între migranţii sosiţi la destinaţie şi nonmigranţii de la origine. În prima etapă a declanşării fluxului se manifestă în special acţiunea migranţilor activi — migranţii care părăsesc locul de origine în pofida tradiţiei de stabilitate (rezidenţială sau de loc de muncă) şi care compară mai multe destinaţii posibile şi aleg între acestea. Pe măsură ce migraţia ajunge să fie percepută ca semn de reuşită socială, devine din ce în ce mai puternică presiunea psihosocială exercitată de migranţii efectivi de la destinaţie asupra nonmigranţilor de la origine, a migranţilor potenţiali asupra altor nonmigranţi de la origine în sensul adoptării deciziei de migrare (D. Sandu, 1978). În acest stadiu unitatea familială are un rol mai puţin important în luarea deciziei de migraţie decît în etapele anterioare; comportamentul de migraţie este mult mai apropiat de ceea ce se cheamă „comportament colectiv". Migranţii sînt mai degrabă pasivi decît activi în alegerea destinaţiei. Obstacolele care pot apărea pentru frînarea fluxului sînt diminuarea decalajului de dezvoltare între origine şi destinaţie, migraţia de revenire, mecanismele de feed-back negativ pentru a menţine viabilitatea comunităţii de origine, măsuri de control direct asupra migraţiei etc.

H_3: între diferitele forme ale migraţiei există o interacţiune. Chiar dacă în prezent interacţiunile de acest tip sînt încă puţin cunoscute, este de presupus că fenomenul de migraţie — ca reacţie la schimbările socioeconomice şi componentă a acestor schimbări — nu poate fi înţeles în afara unei astfel de abordări simultane a formelor sale de manifestare.

Cerinţa metodologică de dezagregare a acestui fenomen (J. Gaude, 1976) în cursul analizei este corolarul ideii de interacţiune între formele migraţiei.

În acest stadiu de elaborare a MTM există cel puţin două categorii de situaţii care pun probleme de interpretare. Spre exemplu, emigrarea de la *A* la *B* se realizează nu pentru că în medie localitatea *B* oferă o mai bună calitate a vieţii decît *A*, ci pentru că persoana *X* din *A* este atrasă de grupul căruia îi aparţine sub aspect cultural şi care este mai bine reprezentat în *B* decît în *A*. În acest caz, ceea ce contează este atît comunicarea, cît şi calitatea vieţii: persoana *X* găseşte că, pentru

satisfacerea nevoilor sale, relațiile sociale sînt mai adecvate în B decît în A, dat fiind faptul că în B se află mai mulți membri ai aceluiași grup, un stil de viață mai asemănător cu cel pe care și-l dorește (cu care este obișnuit); în plus, costurile psihosociale de comunicare cu membrii unui grup de același profil cultural sînt reduse și, în consecință, integrarea migrantului în B se face fără dificultăți.

Un alt caz particular pentru interpretarea fenomenului cu ajutorul MTM propus este acela în care migrația este puternic influențată printr-un control direct al procesului. Să presupunem că imigrarea într-un mare oraș este foarte redusă datorită unor legi restrictive care urmăresc să reducă ritmul de creștere a acestui oraș. Acesta este un caz marginal pentru MTM, deoarece migrația este liberă la origini, ca act de emigrare dar nu și la destinație, ca act de imigrare. Într-o astfel de situație, cel mai adesea rezultă o migrație în stadii, din A în B, prin intermediul unei localități B', situată în proximitatea localității B. Dat fiind faptul că transferul de persoane de la A la B este obstrucționat prin legile restrictive asupra imigrării în B, diferențele de calitate a vieții între cele două localități se reflectă, într-o primă etapă, printr-o creștere a migrației spre B'. În plus, legile restrictive referitoare la intrarea în marile orașe pot fi considerate ca unul din factorii care măresc costul comunicării între indivizii situați la originea și la destinația fluxului.

Un alt caz, un flux care ar putea fi considerat ca „rezistent" la modelul teoretic prezentat, este cel al migrației pentru căsătorie (ca urmare a căsătoriei). Atîta timp cît între două comunități O și D se desfășoară un mare număr de migrații pentru căsătorie, la un interval de timp redus (cei care migrează sînt, spre exemplu, membri ai unei aceleiași generații), se poate considera că migrația se desfășoară în flux. În acest caz, intensitatea fenomenului se explică nu atît prin diferențele de calitate a vieții între O și D, cît mai ales prin costurile de comunicare socială între cele două comunități locale. Similitudini culturale și reguli de căsătorie specifice pot facilita schimbul matrimonial de la o comunitate la alta. Intercunoașterea personală este consecință și condiție a creșterii schimburilor. Oricum, nu se poate spune, în acest caz, care este factorul cel mai important al migrației: regulile de schimb matrimonial sau efectul intercunoașterii între persoanele din cele două comunități.

Atunci cînd schimburile matrimoniale între O și D nu se fac în flux, ci plecările din O se fac spre mai multe destinații, fără a fi concentrate în spațiu și în timp asupra unei anume destinații, se poate vorbi de o emigrare dispersată. Un astfel de tip de migrație, care nu este în flux, nu constituie obiect de analiză, conform condițiilor de validitate puse pentru MTM. Este probabil că migrația dispersată se explică în mult mai mare măsură decît cea în flux prin factori pur psihologici;

invers, migrația în flux este în mult mai mare măsură analizabilă în termeni socioeconomici, fără ca prin aceasta să considerăm că mecanismele psihosociale sînt absente în acest ultim caz.

Validitatea MTM pune o serie de probleme.

Factorii determinanți ai migrației au ritmuri specifice de schimbare; influența lor se exercită cu intirziere variabilă de la un factor la altul. Datorită acestei „dinamici diferențiale" a factorilor, MTM nu poate fi validat decît dacă se determină:

— unitățile temporale de analiză cele mai adecvate pentru fiecare factor (avînd în vedere, desigur, și datele disponibile);

— decalajele temporale specifice în inlănțuirea cauzală a diferiților factori.

O serie întreagă de schimbări nu au un caracter cantitativ și nu sînt măsurabile prin variabile continue, ci sînt schimbări structurale, cu caracter calitativ. În consecință, va trebui utilizată nu numai analiza cantitativă, ci și analiza calitativă. Schimbarea relațiilor de producție, spre exemplu, este un proces foarte complex, care se pretează dificil la o analiză strict cantitativă.

În ceea ce privește componentele blocului de factori cu influență directă, este de subliniat că aceștia au ritmuri de schimbare diferite, unii în raport cu alții. În general, este de presupus că raporturile de calitate a vieții între diferite comunități locale sau zone socioeconomice se schimbă mai încet decît raporturile de dezvoltare economică ce caracterizează aceste unități teritoriale.

Pentru verificarea ipotezei asupra rolului calității vieții în determinarea migrației, analizele la nivel județean—predominante în lucrarea noastră — se cer completate cu o analiză la niveluri cu grad de agregare mai redus (comunitate locală, individ), avînd în vedere faptul că anumite aspecte ale calității vieții nu pot fi puse în evidență decît la un nivel de analiză apropiat de individ.

În legătură cu specificitatea modelului teoretic propus, accentuăm asupra ideii că, în context socialist, migrația este un fenomen controlabil, în mod indirect, prin intermediul politicii de investiții. Această posibilitate derivă din natura socialistă a relațiilor de producție.

În legătură cu specificitatea MTM, în raport cu alte modele de acest tip (elaborate și pentru situații de tip nonsocialist), menționăm încercarea de a demonstra că:

— nu numai veniturile și locurile de muncă disponibile sînt predictori eficace, ci și alte variabile ale calității vieții și comunicării sociale, cu care aceștia interacționează;

— migrația este cu atît mai explicabilă ca fenomen social cu cît se adoptă tratarea variabilelor de calitate a vieții ca variabile intermediare;

— o formă dată de migrație nu poate fi explicată în mod satisfăcător fără a ține seama de alte forme ale fenomenului.

3.3. Ipoteze pentru un model teoretic al migrației rural — urban

Date fiind ponderea și intensitatea foarte mare a migrației rural-urban (MRU) în migrația totală (vezi tabel 5.1.1), acestui tip de migrație îi va fi acordată o atenție specială în cadrul lucrării. Ipotezele de lucru folosite în abordarea MRU vor fi derivate din ipotezele generale ale MTM, avind în vedere particularitățile specifice raporturilor dintre mediile rezidențiale între care se desfășoară acest flux.

Începînd cu anii 1950, dezvoltarea satului românesc este legată mai ales de dezvoltarea agriculturii socialiste; orașul, la rîndul său, este în special sub influența industrializării.

Strategia națională de dezvoltare face ca ritmul schimbărilor la nivelul complexului „oraș-industrie" să fie, în general, mai rapid decît la nivelul complexului „sat-agricultură".

Avînd în vedere aceste aspecte și caracterul planificat al schimbărilor socioeconomice majore, se poate formula ipoteza următoare.

H_4: intensitatea fluxurilor de MRU este controlată prin schimbările la nivelul complexului „oraș-industrie" în mai mare măsură decît prin schimbările la nivelul complexului „sat-agricultură".

Raporturile de calitate a vieții între rural și urban constituie determinantul direct al fluxurilor respective. La rîndul lor, aceste raporturi au, la un moment dat, o anumită valoare, datorită componentei cu ritmul cel mai rapid de schimbare — complexul „oraș-industrie". Acesta este deci factorul care, în ultimă instanță, prin intermediul raporturilor de calitatea vieții, determină ritmul, volumul și intensitatea MRU.

H_5: calitatea vieții asigurată la nivelul complexului oraș-industrie constituie un stimulent al MRU, în special pentru agricultorii rurali.

$H_{5.1}$: aceștia reacționează prin migrație în principal în raport cu diferențele de venit și de calitate a muncii.

$H_{5.2}$: ei adoptă un comportament de migrație mai rapid decît alte grupuri din populația rurală.

Statisticile de care dispunem nu ne permit de a verifica direct această ipoteză. În consecință, a trebuit să introducem în continuare

o ipoteză metodologică pentru a estima intensitatea fluxului de emigrare a agricultorilor rurali, spre orașe.

H_6: acest flux este cu atît mai puternic cu cît emigrarea netă de la sat la oraș și reducerea ponderii populației ocupate în agricultură (în total populație ocupată) sînt, în mod simultan, mai intense.

Încercăm deci estimarea intensității acestui flux prin intermediul produsului (interacțiunii) [1] dintre seria ratei de emigrare netă de la sat la oraș și variația anuală a procentului de populație ocupată în agricultură. Indicele de interacțiune va fi validat în măsura în care vom constata corelații statistice semnificative și logice între valorile sale și cele ale altor indicatori a căror semnificație este mai evidentă.

Ipotezele H_5 și H_6 vor putea fi validate numai prin analiză diacronică. Specificarea modelului teoretic pentru analiză sincronică va fi făcută pe parcursul analizei.

[1] Alegerea unei astfel de tehnici este bazată pe practica de a calcula corelația dintre o variabilă dependentă (3) și efectul de interacțiune al altor două variabile independente (1 și 2), respectiv r_{123} (R. Boudon, 1967; 420—421) prin intermediul unei corelații de ordinul zero între „3" și produsul „1 × 2" $r_{3\,1\times2}$). S-a demonstrat identitatea între cele două tehnici, pentru cazul variabilelor dihotomice $\varphi_{123} = \varphi_{1\times2\,3}$. Calcularea efectului de interacțiune prin tehnica „produsului" a fost adoptată pe larg în realizarea lucrărilor Laboratorului de studii și cercetări sociologice.

[redacted]

4.1. Contextul socioeconomic al schimbării caracteristicilor migrației interne

Pentru a determina contextul socioeconomic al schimbării caracteristicilor migrației este utilă regruparea factorilor incluși în modelul teoretic al migrației (3.2 și 3.3) în:

A. factori care acționează la începutul perioadei de referință sau în etapa imediat premergătoare momentului de înregistrare a caracteristicilor migrației;

B. factori care acționează în decursul perioadei de referință.

La un nivel foarte general, conținutul acestor factori este definit pentru cazul MRU din România, în decursul perioadei 1950—1980, prin:

A.1. inegalitățile de dezvoltare social-economică și, în particular, de calitate a vieții între diferitele zone ale țării. Diferențele de grad de urbanizare și de industrializare între zone sînt indicatori sintetici semnificativi din acest punct de vedere;

A.2. ponderea categoriilor sociodemografice cele mai supuse riscului de migrație spre orașe, în totalul populației rurale: agricultorii, din punct de vedere al compoziției ocupaționale, tinerii, din punct de vedere al compoziției în funcție de vîrstă, categoriile sociale cu valori reduse pe scalele de status socioeconomic;

B.1. schimbări în domeniul relațiilor de producție (în special organizarea agriculturii pe baze socialiste — proprietatea socialistă de stat și cooperatistă);

B.2. schimbări în politica de investiții, în profil sectorial și regional;

B.3. redistribuirea populației pe sectoare de activitate: trecerea de la o populație ocupată preponderent în agricultură la o populație în care ocuparea este făcută dominant în industrie (sectoare neagricole).

La începutul perioadei de referință pentru analiza pe care o întreprindem, societatea rurală este dominantă în cadrul societății globale

(vezi tabel 4.1.1). Majoritatea populației ocupate lucra în agricultură (74,1% în 1950). Din punct de vedere economic, comunitatea sătească era organizată pe baza proprietății private (constituirea cooperativelor agricole începe în 1949).

Tabel 4.1.1

Migrație și caracteristici ale populației rurale a României la recensămintele de după 1930

Caracteristici ale populației rurale și ale migrației	Anul				
	1930	1948	1956	1966	1977
1. Populație rurală ** mii	11 229	12 159	12 015	11 797	11 320
2. Pondere în populația totală (%) **	78,6	76,6	68,7	61,8	52,5
3. Țărani activi în populația activă rurală (%) **			84,4	74,4	53,9
4. Populație de — 14 ani în populația rurală (%) **			28,3	26,7	27,2
5. Populație de 15—29 ani în populația rurală (%) **			27,5	22,8	18,6
6. Număr mediu de persoane pe gospodărie: rural/urban **	$\frac{4,4}{4,2} = 1,05$	$\frac{3,9}{3,5} = 1,11$		$\frac{3,4}{2,9} = 1,17$	$\frac{3,35}{2,97} = 1,13$
7. Număr mediu de persoane pe sat *			793		861
8. Migranți pe durata vieții din total populație (%) **	27,4			32,7	34,9
9. Migranți pe durata vieții cu domiciliu urban, din total migranți pe durata vieții (%) **	44			67	76

* La mijlocul anului; ** la data recensământului.

Sursa: *Anuarul demografic al R.S. România, D.C.S., 1974*; *Anuarul statistic al R.S. România, 1977, 1978*; *Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977*, D.C.S., 1980.

Este de presupus că familia juca un rol important în viața individului, în strînsă legătură cu comunitatea.

Potențialul de migrație în comunitățile rurale este mare, dată fiind ponderea importantă pe care o au categoriile cele mai supuse riscului de migrație: agricultorii și tinerii (tabel 4.1.1).

În anii '50, potențialul de migrație al comunităților rurale nu era funcție numai de structura ocupațională și de vîrstă a populației, ci și de diferențierile social-economice. *În condițiile unui demaraj industrial rapid, în anii primului cincinal, prezența la sate a unei structuri*

sociale cu diferențieri verticale importante și, evident, a unor contradicții de interese între aceste grupări definite în funcție de proprietatea pe care o dețin a putut constitui un stimulent de emigrare la oraș, în special pentru țăranii fără pămînt sau cu gospodărie mică.

În 1955 gospodăriile țărănești de la sate se grupau astfel, în funcție de forma de proprietate, modul de lucru al pămîntului și mărimea proprietății (cf. *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al partidului*, Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1956, p. 105):

		%
proprietate colectivă, asocieri în muncă		
— gospodării înscrise în G.A.C.		5,5
proprietate privată		
— proletari agricoli	sub	1,0
— țărani cu gospodărie mică		45,2
— țărani cu gospodărie mijlocie		40,5
— chiaburi		2,0
proprietate privată, asocieri în muncă		
— gospodării înscrise în întovărășiri		5,8

Inegalitățile social-economice din lumea satului erau accentuate nu numai prin inegala distribuție a proprietății asupra pămîntului, ci și prin distribuirea inegală a inventarului agricol și a parcelării pămîntului, pe tipuri de gospodării. Astfel, în 1947, 80% din gospodăriile cu 0,1—1,0 ha pămînt erau complet lipsite de vite de muncă, cifrele corespunzătoare pentru categoriile 1,1—3,0 ha, 3,1—5,0 ha și 5,1—10 ha fiind de 60% și respectiv 40% și 25% (N. S. Stănescu, 1957: 53).

Tendințele care se manifestă în schimbarea structurii sociale, în perioada 1948—1955, sînt de reducere a ponderii proletarilor agricoli (cu mai puțin de 0,5 ha pămînt) și a gospodăriilor mici (cu 0,5—3 ha pămînt) și de creștere a ponderii gospodăriilor de „mijlocași" (N. S. Stănescu, 1957: 61—66). *Reducerea ponderii gospodăriilor cu mai puțin de 3 ha pămînt este, pe de o parte, rezultatul proceselor economice interne satului, al politicii economice duse de partid față de diferitele categorii ale țărănimii, iar pe de altă parte, este, foarte probabil, rezultat al emigrărilor la oraș, în special ale țăranilor din aceste gospodării.*

Aceasta este una din etapele în care structura socială a satului joacă un rol important în determinarea fluxurilor de migrație.

Inegalitățile de dezvoltare între diferitele regiuni ale țării sînt puternic marcate. Populația urbană este concentrată într-un număr redus de centre industriale (București, Timișoara, Arad, Galați, Brăila, Iași,

Cluj); zonele sînt foarte diferite din punct de vedere al gradului de urbanizare. (Pentru o analiză detaliată a acestor aspecte vezi: I. Meas nicov, I. Hristache, V. Trebici, 1977: 46—59.)

O inegalitate cu consecințe asupra migrației este, probabil, și cea referitoare la dezvoltarea diferitelor zone rurale. Un indicator semnificativ în acest sens este ponderea gospodăriilor cu mai puțin de trei ha de pămînt în totalul gospodăriilor țărănești, pe regiuni geografice. În 1948, ponderea maximă a acestei categorii de gospodării în zona Sucevei (regiunea geografică Bucovina) a fost de aproximativ 71% și în Carpații Munteniei și Olteniei de 67%, față de 24% în Dobrogea și 45% în șesul Moldovei (N. S. Stănescu, 1957: planșa B). În plus, recensămîntul agricol din 1948 indică și o inegalitate a gradului de parcelare a pămîntului din gospodăriile țărănești, pe regiuni geografice. Apreciind regiunile din acest punct de vedere, în funcție de numărul mediu de parcele pe gospodărie și de suprafață medie pe o parcelă, rezultă că gradul maxim de parcelare o pămîntului se întîlnea în gospodăriile din Carpații Munteniei-Olteniei (cu 6,3 parcele pe gospodărie și 0,72 ha pe parcelă), Carpații Moldovei (cu 6,1 parcele pe gospodărie și 1,06 ha pe parcelă) și Platoul Transilvaniei (cu 9,5 parcele pe gospodărie și 0,81 ha pe parcelă). Nivelul minim de parcelare era în Dobrogea, cu 4,5 parcele pe gospodărie și cu 2,36 ha pămînt pe parcelă (A. Golopenția, P. Onică, 1948: 47).

Politica de dezvoltare industrială a țării determină — încă începînd cu primul plan cincinal, 1951—1955 — schimbări importante în toate domeniile vieții economice și sociale a țării. Fluxul de MRU este un efect al acțiunii conjugate a acestei politici cu strategia de transformare socialistă și de modernizare a agriculturii.

Între 1951—1980, gradul de urbanizare al țării crește de la 25,4% la 49,6%. Pentru a ilustra intensitatea schimbărilor economice — mai mult sau mai puțin legate de MRU — desfășurate în decursul acestei perioade, prezentăm variația cîtorva indicatori semnificativi pentru dezvoltarea economică (tabel 4.1.2).

În decursul acestei perioade s-au produs schimbări fundamentale în compoziția populației ocupate (vezi tabel 4.1.3).

În ce măsură, între caracteristicile menționate — pentru începutul sau pentru întreaga durată a perioadei de referință — și migrația internă se pot stabili anumite legături?

În anii '30, unui nivel de urbanizare foarte redus îi corespund fluxuri de migrație rural — rural, dominante in cadrul migrației totale (vezi tabel 4.1.1). Datele disponibile nu ne permit determinarea exactă a momentului în care MRU devine principalul flux de migrație internă. Se știe numai că în perioada 1968—1973 acest flux era dominant în

migrația totală, cu o pondere de 35,5% (ponderea corespunzătoare migrației rural-rural fiind de 24,5%).

Tabel 4.1.2

Ritmul schimbărilor economice, 1951—1980

Indicator	Rata medie de creștere anuală: 1951—1980
Venit național pe locuitor	8,2
Producție globală industrială	12,3
Volumul investițiilor	12,4
Personal muncitor (în sectorul de stat)	4,2

Sursa: *Anuarul statistic, 1981.*

Tabel 4.1.3

Schimbări în distribuția populației ocupate pe sectoare economice

Sectoarele economice	1950	1980	Diferența 1980 — 1950 = d_i^*
I Agricultură + silvicultură	74,3	29,8	—44,5
II Industrie + construcții	14,2	43,8	29,6
III Servicii	11,5	26,14	14,9
Total	100	100	

* Indicele schimbărilor structurale este $\sqrt[2]{\sum d_i^2} = 55{,}5\%$.

Sursa: *Anuarul statistic, 1981.*

Este foarte probabil că fluxurile de MRU ajung să fie dominante ca pondere în migrația internă începînd cu anii 1950, la un nivel de urbanizare cuprins între 25% și 30%. (Trecerea de la 25% la 30% populație urbană din populația totală a țării se realizează între 1950 și 1956.) Această ipoteză este în acord cu o constatare făcută pentru

[1] Se pot da ca exemple, similare cazului României, Iugoslavia, care în 1960 avea 28% populația urbană și MRU ca flux dominant în etapa 1961—1965 (43% din migrația totală); de asemenea, Bulgaria avea în 1960 un nivel de urbanizare de 34% și MRU cu o pondere de 50% din migrația totală, în perioada 1961—1964 (*Labour Supply and Migration*, 1979; 194); asupra acestui subiect se poate consulta și W. Zelinsky, 1971).

mai multe țări ale Europei, în cadrul unei analize a cărei perioadă de referință se întinde pe durata 1950—1975 (*Labour Supply and Migration in Europe*, 1979: 238—239): sub un nivel de urbanizare de 25% fluxul dominant este cel rural-rural; pe măsură ce se realizează trecerea de la 25% la 50% populație urbană, MRU se impune ca flux dominant [1].

Pentru cazul României, ipoteza poate fi susținută în mod indirect: dacă în anii 1968—1973, MRU netă este fluxul cu cea mai mare pondere în migrația totală la un volum anual cuprins între 75 000 și 119 000 persoane (*Anuarul demografic*, 1974), iar, conform estimărilor noastre, prin metoda mișcării naturale, în anii 1950, 1951, același flux avea un volum de aproximativ 150 000 persoane, atunci este probabil că și în anii '50 ponderea sa era dominantă. Este posibil ca în anii 1955—1958 migrația rural-rural să fi redevenit dominantă (vezi 6.3.1), pentru ca ulterior fluxul rural-urban să se impună în continuare.

Este probabil că structurile cauzale care vor fi puse in evidență pentru diferite tipuri de fluxuri de migrație se vor regăsi în realitate atîta timp cît MRU rămîne dominantă în migrația totală. În momentul în care migrația interurbană se va impune pe primul loc în migrația totală, este de așteptat că MRU nu va fi susținută numai prin dezvoltarea sectoarelor urbane nonagricole, ci și prin diferențele de stil de viață între rural și urban.

Datele anterior prezentate, precum și ipotezele care le organizează, vizează evidențierea caracterului relativ omogen al perioadei noastre de referință, din punct de vedere al fluxului care domină migrația internă.

Dacă factorii cei mai importanți care acționează asupra migrației au fost enumerați, rămîne de măsurat și de dovedit efectiv influența pe care fiecare dintre ei o exercită asupra diferitelor fluxuri de migrație.

Confruntarea modelului teoretic cu datele empirice va fi făcută în continuare, în subcapitolele 4.2, 4.3. Evident, instrumentul teoretic va funcționa diferit în cazul analizelor de tip diacronic sau sincronic. În primul caz, distincția între condiții și cauze ale schimbării caracteristicilor migrației în flux va fi mai clară decît în cel de-al doilea caz.

În fapt, *validarea modelului teoretic* propus va fi făcută prin analize:

a) diacronice, la nivel de țară, pentru o lungă perioadă de referință (1951—1980);

b) diacronice, pe etape ale procesului;

c) sincronice, la nivelul județelor țării, utilizînd valori referitoare la situația social-economică a țării în anii 1973—1977 și indici ai migrației pe durata vieții (construiți cu ajutorul datelor furnizate de recensămîntul din 1977);

d) diacronice și sincronice asupra structurii fluxurilor de migrație interjudețeană, folosind datele recensămintelor din 1966 și din 1977.

Între primele trei și ultimul tip de analiză există o diferență foarte importantă. Analizele de tip *a*), *b*) și *c*) tratează fluxurile de migrație la un mod mai abstract, fie ca emigrare, fie ca imigrare, atunci cînd estimează intensitatea acestora; caracteristicile lor sînt puse în relație cu caracteristici socioeconomice fie de la locul de plecare, fie de la locul de sosire. În analiza asupra structurii fluxurilor de migrație (tip d), caracteristicile acestora sînt puse în relație cu *raportul* dintre caracteristici ale locului de sosire și plecare. Fluxul de migrație este abordat deci la un nivel mai concret, în contextul acțiunii simultane a factorilor de la locurile de plecare și de sosire. În plus, acest tip de analiză are avantajul de a putea pune în evidență structura fluxurilor de migrație, ca însușire distinctă de intensitate, volum, sens și ritm, surprinse prin celelalte tipuri de analiză.

4.2. Calitatea vieții și fluxurile de migrație

4. 2. 1. Variabile intermediare în modelele migrației

Rezultatele analizei diacronice la nivel național nu infirmă ipoteza că variabilele [2] referitoare la locurile de muncă și la calitatea vieții acționează ca variabile intermediare în modelul cauzal al principalelor

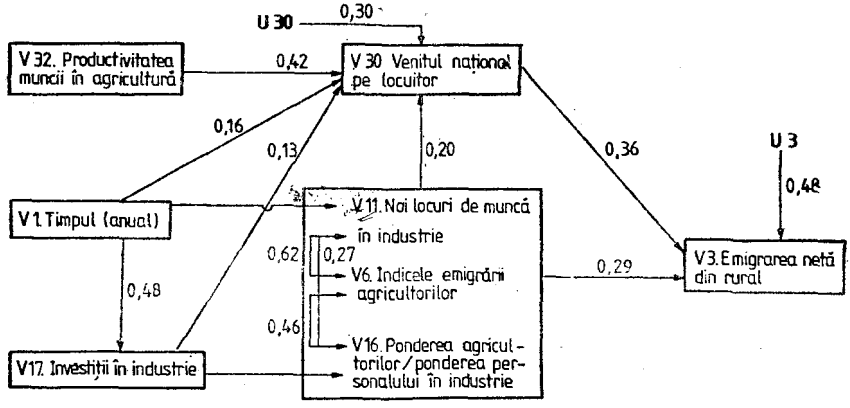

Fig. 4.2.1. — Modelul empiric al migrației rural — urban.
(Pe arcele V_i, V_j sînt notați coeficienții de determinație: multiplă-parțială, pentru influența blocului $V6-V11-V16$ asupra $V3$, controlînd $V30$; parțială pentru relațiile $V_i - V_j$ din afara blocului de variabile. În cazul variabilelor din bloc se dă r_{ij}^2. U_i sînt variabile reziduale.)

[2] Variabilele pentru analiza la nivel național sînt semnificate prin V (anexa 1), iar cele pentru analiza la nivel de județ prin v (anexa 2).

fluxuri de migrație (vezi fig. 4.2.1 și tabelele 4.2.1 și 4.2.2). În același timp, „sărăcia" modelului empiric, la acest nivel de analiză — în special absența datelor care să fie explicit diferențiate pe urban și rural —, nu ne permite formularea unor probe pe deplin convingătoare pentru a confirma ipoteza în discuție.

Tabel 4.2.1

Validitatea statistică a modelului empiric al migrației rural-urban (perspectivă diacronică)

Predicții	Valori așteptate	Valori observate
$r^2_{3(1.17)\cdot 6.11,\ 16.30} = 0$	0	0,03
$r_{32\ 3.30} = 0$	<0,49 *	−0,14
$r_{11\ 3.30} < r_{11\ 3}$	<0,74	0,43
$r_{6\ 3.11} < r_{6\ 3}$	<0,79	0,45
$r_{16\ 3.30} < r_{16\ 3}$	<0,66	0,38

* Valoare semnificativă a $r_{ij.k}$, pentru $p = 0{,}01$.

Tabel 4.2.2

Matricea de corelație * a variabilelor din modelul migrației rural-urban (perspectivă diacronică)

V	1	3	6	11	16	17	30	32
1	—	0,71	0,63	0,69	0,59	0,69	0,80	0,52
3		—	0,79	0,74	0,66	0,52	0,82	0,59
6			—	0,79	0,68	0,61	0,76	0,60
11				—	0,52	0,50	0,68	0,33
16					—	0,70	0,59	0,43
17						—	0,61	0,29
30							—	0,78
$\bar{x}$	14,50	7,33 **	12,11	81,71	7,432	15,67	31,96	9,89
σ	8,08	2,46 **	7,60	41,74	4,195	16,32	23,06	14,20

* $r = 0{,}51$, pentru $p = 0{,}01$.

** Pe baza valorilor date de metoda mișcării naturale; folosind inregistrările date de statistica populației, rezultă $\bar{x} = 7{,}78$ și $\sigma = 3{,}18$. Corelația dintre cele două estimări $r = 0{,}88$.

În schimb, modelele empirice construite pe baza datelor agregate la nivel de județ sînt mult mai bogate. Evidența statistică furnizată de aceste modele este că *nu numai MRU, dar și celelalte forme ale migrației interne totale se supun în linii mari ipotezei asupra conținutului variabilelor intermediare* (vezi fig. 4.2.2, 4.2.3, 4.2.4). Explicităm și argumentăm in continuare aceste concluzii.

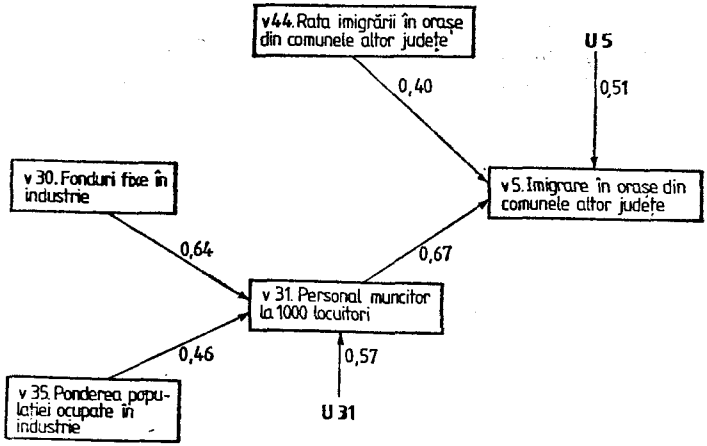

Fig. 4.2.2. — Modelul empiric al imigrării în orașe din comunele altor județe. (O altă variantă a acestui model poate fi fără *v44*. Pe arce sînt notați coeficienții de regresie parțială redusă — p.)

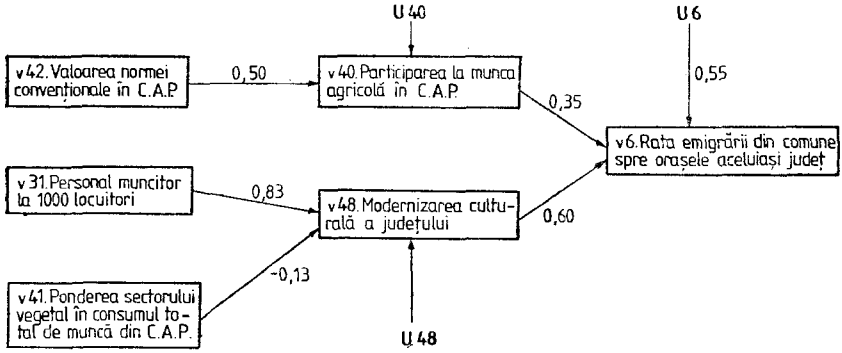

Fig. 4.2.3. — Modelul empiric al migrației rural — urban în cadrul aceluiași județ.

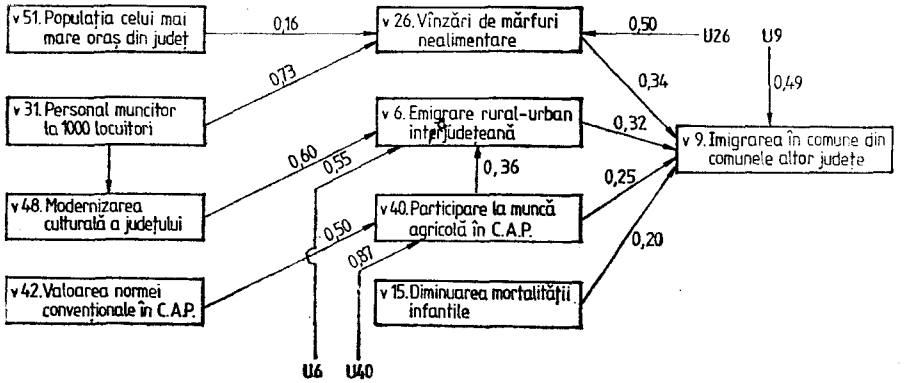

Fig. 4.2.4. — Modelul empiric al migrației rural — rural între județe.

La nivel național, intensitatea MRU este determinată de variația anuală a venitului național pe locuitor: cu cît creșterea acestuia este mai mare, cu atît fluxul rural-urban este mai intens (fig. 4.2.1 și tabel 4.2.3).

Tabel 4.2.3

Determinanți ai emigrării nete din rural în urban (V_3) *

Tipuri efecte / Determinanți (x)	Determinație parțială	Efect total r_{xy}	Efect direct p_{yx}	Efect indirect	Efect datorat unor cauze comune sau corelate	% efect direct din r_{xy}
0	1	2	3	4	5	6
V30. Venit național pe locuitor	0,36	0,82	0,45	—	0,37	55
V11. Locuri de muncă în industrie	0,16	0,74	0,22	—	0,52	30
V16. Reducere % populație în agricultură/creștere % populație în industrie	0,12	0,66	0,12	—	0,54	18
V6. Indicele emigrării agricultorilor rurali	0,12	0,79	0,15	—	0,64	19
V1. Timpul (anul)	—	0,71	—	0,19	0,52	—
V32. Productivitatea muncii în agricultură	—	0,59	—	0,25	0,34	—
V17. Investiții în industrie	—	0,52	—	0,16	0,36	—

* $R^2_{3(30,11,16,6)} = 0,77$, semnificativ la $p = 0,001$, pentru $F_{4,22} = 19,25$.

Din punctul nostru de vedere, ceea ce este mai important este faptul că, dintre toate variabilele economice introduse în analiză, cele mai bune explicații pentru fluxul de MRU le dă variabila cea mai complexă, semnificativă nu numai pentru evoluția economică, ci și pentru calitatea vieții, pentru volumul de bunuri și servicii pe care oamenii îl pot avea la dispoziția lor pentru a-și satisface cerințele.

Este de presupus că sporul venitului național se reflectă mai rapid asupra calității vieții urbane decît asupra calității vieții rurale; determinînd o întreagă serie de schimbări la oraș mai repede decît la sat, creșterea venitului național contribuie astfel la continuarea fluxului de MRU. La rîndul său, venitul național este „controlat" prin schimbările care se realizează în productivitatea și în investițiile din industrie și din agricultură.

Deşi interpretabilă în logica cercetării noastre, această corelaţie a migraţiei cu venitul naţional nu este fără probleme. Venitul naţional este o variabilă cu grad mare de agregare. Din acest motiv semnificaţia corelaţiei constatate pare a fi destul de nesigură. Rămîne ca o direcţie de cercetare deschisă elucidarea relaţiei dintre MRU şi diferitele componente ale creşterii venitului naţional.

Variaţia numărului de locuri de muncă în industrie, la nivel naţional, constituie un al doilea factor cu influenţă directă asupra MRU (fig. 4.2.1).

Coroborînd rezultatele analizei la nivel naţional cu cele ale analizei la nivel de judeţ, rezultă că MRU este determinată de diferenţe între calitatea vieţii la sat şi la oraş, diferenţe care se referă nu numai la locurile de muncă disponibile şi la calitatea lor, ci şi la alte aspecte ale calităţii vieţii.

Dacă analiza diacronică la nivel naţional anunţă numai că migraţia este influenţată şi de alţi factori decît cei strict legaţi de locurile de muncă — semnificaţi prin venitul naţional — analiza la nivel de judeţ precizează conţinutul factorilor respectivi. Aceştia se referă în principal la serviciile comerciale, sanitare şi culturale, la nivelul mediu al veniturilor pe judeţ (dat în principal de structura de ocupare a populaţiei şi de nivelul de dezvoltare al cooperativelor agricole de producţie).

Influenţa directă cea mai importantă asupra majorităţii formelor de migraţie — la nivelul judeţean de agregare a datelor — este exercitată de variabile ale locurilor de muncă: *cu cît populaţia unui judeţ este ocupată în mai mare măsură în sectorul de stat (preponderent neagricol), cu cît capacitatea sa de atracţie este mai mare, cu atît numărul ruralilor care vin din alte judeţe pentru a se stabili în oraşele judeţului respectiv este mai mare (tabelele 4.2.4* şi *4.2.5*).

Pentru analiza la nivel de judeţ am lucrat cu trei categorii de variabile, care se referă la:

a) diferenţele de grad de dezvoltare între judeţe la începutul perioadei de referinţă pentru acest tip de analiză (1973—1977).

b) diferenţele de dezvoltare la mijlocul (1975) sau la sfîrşitul perioadei (1977) şi

c) ritmurile de schimbare socioeconomică în decursul acestei perioade (vezi anexa 2).

Cu numai două excepţii, determinanţii care apar pentru diferite forme ale migraţiei se referă la primele două categorii de variabile (tabelele 4.2.4 şi 4.2.5). Rezultă că *pentru această perioadă de referinţă (1973—1977), pentru principalele fluxuri de migraţie internă (rural — urban, rural — rural, inter- şi intrajudeţean) contează mai mult diferen-*

Tabel 4.2.4

Determinanți ai migrației la nivel de județ — variabilele * 10, 5, 6 și 9

Determinanți	Efect ** direct				Efect indirect specificat				Efect datorat unor cauze comune sau corelate			
	v10	*v5*	*v6*	*v9*	*v10*	*v5*	*v6*	*v9*	*v10*	*v5*	*v6*	*v9*
v24. Personal muncitor în 1973	0,57								0,31			
v28. Consum apă potabilă transportată prin conducte	0,31								0,50			
v37. Personal sanitar	0,13								0,51			
v35. Personal în industrie					0,18	0,31			0,20	0,08		
v41. Consum de muncă în sectorul vegetal, C.A.P.					−0,18		−0,08		−0,33		−0,28	
v30. Fonduri fixe					0,48	0,43			0,13	0,21		
v22. Suprafață locuibilă nou construită					0,03				0,51			
v25. % populație urbană					0,13				0,70			
v51. Populația celui mai mare oraș					0,05			0,05	0,62			0,40
v44. Imigrarea în orașe din comunele altui județ		0,40								0,17		
v31. Personal muncitor, în 1977		0,67					0,50	0,25		0,10	0,01	0,39
v40. Participare la muncă în C.A.P.			0,35	0,25							0,35	0,44
v48. Indice dezv. culturală			0,60					0,19			0,18	0,42
v42. Valoarea normei convențională în C.A.P.							0,17	0,13			0,07	0,25

* *v10* — migrație netă; *v5* — imigrare în orașe din comunele altui județ; *v6* — emigrarea din comune în orașe ale aceluiași județ; *v9* — imigrarea în comune din comunele altui județ.

** Definirea tipurilor de efecte, în O. D. Duncan, 1975.

Tabel 4.2.5

Determinanți ai migrației la nivel de județ — variabilele * 9, 7, 8 și 4

Determinanți	Efect direct				Efect indirect specificat				Efect datorat unor cauze comune sau corelate			
	v9	*v7*	*v8*	*v4*	*v9*	*v7*	*v8*	*v4*	*v9*	*v7*	*v8*	*v4*
v24. Personal muncitor în 1973		0,76								0,08		
v35. Personal în industrie			−0,53								−0,17	
v51. Populația celui mai mare oraș					0,05			0,09				0,36
v31. Personal muncitor în 1977					0,25			0,46				0,05
v26. Vînzări mărfuri nealimentare	0,34			0,59					0,39			
v6. Migrație rural-urban în județ	0,32								0,46			
v15. Diminuarea mortalității infantile	0,20								0,22			
v38. Rata mortalității infantile		−0,29								−0,22		
v27. Pondere populației rurale de 15—24 ani în pop. rurală			0,47								0,19	
Coeficient de determinație (R^2 sau r^2) pentru relația lui *y* cu variabilele cu influență directă	0,76	0,78	0,69	0,35								
Nivel de semnificație pentru R^2	0,01	0,01	0,01	0,01								

* *v9* — imigrare în comune din comunele altui județ; *v7* — migrație netă; *v8* — emigrare netă din rural; *v4* — imigrare în urban din rural, intra- și interjudețen.

țele de dezvoltare — între sat și oraș și între județe — decît ritmurile lor de dezvoltare.

Estimarea MRU a fost făcută, în cadrul acestui tip de analiză, prin trei indici (vezi anexa 2):

v4 — rata de imigrare în orașele județului din propriile sale comune sau din cele ale altor județe;

v5 — rata de imigrare în orașele județului din comune ale altor județe;

v6 — rata de emigrare din comune, spre orașe ale aceluiași județ.

Toți acești indici sînt calculați pe baza datelor recensămîntului din 1977, referitoare la migranții pe durata vieții. Primul indice *(v4)* este o estimare globală a MRU; cel de-al doilea *(v5)* este semnificativ pentru MRU interjudețeană (pe mari distanțe), iar cel de-al treilea *(v6)* pentru MRU intrajudețeană.

Pentru fluxul rural — rural determinantul direct cel mai important este volumul de vînzări de mărfuri nealimentare, pe locuitor, în județul de sosire. La rîndul lor, aceste vînzări sînt cu atît mai mari, cu cît județul are o dezvoltare neagricolă mai pronunțată ($p_{33\ 31}$ = = 0,74) și cu cît suprafața locuibilă construită este mai mare ($p_{33\ 74}$ = = 0,24). Ținînd cont de faptul că proporția populației ocupate în sectorul de stat (cu preponderență neagricol [3]) este semnificativă pentru nivelul mediu al veniturilor din județ, s-ar putea spune că volumul vînzărilor de mărfuri nealimentare este în funcție de:

— nivelul veniturilor populației și de

— gradul de dezvoltare al serviciilor comerciale.

Nu dispunem de variabile pentru a măsura direct aceste servicii, dar se poate presupune că sînt cu atît mai dezvoltate cu cît orașul principal al județului este mai mare. (Între volumul vînzărilor de mărfuri nealimentare și talia orașului principal — orașul cu cea mai mare populație din județ — este o corelație semnificativă la $p = 0{,}01$, de nivel $r = 0{,}64$.)

O privire de ansamblu a tuturor tipurilor de fluxuri și indici de migrație definitivă, introduși în analiza la nivel de județ (vezi tabelele 4.2.4 și 4.2.5), duce la concluzia că *principalii determinanți direcți ai migrației* sînt estimați prin indicatori referitori la:

— ponderea personalului în totalul populației județului;

— ponderea personalului ocupat în industrie, din total personal;

— volumul vînzărilor de mărfuri nealimentare;

— gradul de modernizare culturală a județului (sub aspectul serviciilor și consumului cultural);

[3] Între 1950—1977 procentul personalului muncitor în agricultură, din total personal, variază între 7% și 10%.

— ponderea populației cu nivel de instrucție mediu și superior, din total populație de peste 15 ani, din județ [4].

Deoarece toți acești indicatori sînt subsumabili conceptului de calitate a vieții, rezultă că cercetarea empirică susține în mod substanțial — cel puțin la acest nivel de agregare a datelor — ipoteza variabilelor de calitate a vieții ca variabile intermediare în modelul de explicare a fluxurilor migrației.

Într-un singur caz, atunci cînd variabila dependentă nu se mai referă la migrația definitivă, ci la navetism, principalul predictor nu mai este o variabilă din categoria celor care descriu strict calitatea vieții, ci mai mult celelalte aspecte (preponderent economice) ale dezvoltării: navetismul în cadrul populației active a unui județ este cu atît mai puternic cu cît participarea cooperatorilor la munca agricolă este mai redusă ($r_{40\ 66} = -0{,}59$). Desigur, între cele două variabile există o relație de interacțiune; participarea cooperatorilor la muncă este o cauză a navetismului (preponderent rural — urban) în măsura în care o considerăm ca indicator al gradului de dezvoltare al cooperativei agricole: cu cît nivelul de dezvoltare al cooperativei este mai ridicat și cu cît veniturile pe care aceasta le asigură cooperatorilor sînt mai mari, cu atît este mai redusă tendința spre navetism rural — urban, din respectiva comună.

Între variabilele din domeniul calității vieții și celelalte variabile de dezvoltare relațiile sînt foarte strînse, pe de o parte pentru că ele se interinfluențează, iar pe de altă parte, pentru că indicatorii folosiți în analiză au frecvent semnificație multiplă atît pentru aspecte de calitate a vieții, cît și pentru dezvoltare în sens strict economic.

Consecința acestei interdependențe este faptul că în categoria determinanților direcți ai migrației apar și variabile care nu se referă în primul rînd la calitatea vieții. Din punct de vedere al ipotezei pe care o tratăm (vezi 3.1, H_2) important este că aceste variabile nu au asupra migrației o acțiune directă mai importantă decît variabilele propriu-zise de calitate a vieții. Participarea cooperatorilor la munca agricolă este o astfel de variabilă. Prezența ei în categoria celor cu influență directă sîntem înclinați să o atribuim nu atît importanței unor factori strict economici în influențarea migrației, cît mai ales semnificației largi pe care o are, inclusiv pentru aspecte de calitate a vieții.

---

[4] Spre deosebire de celelalte variabile care explică *intensitatea* fluxurilor, acesta este principalul predictor al volumului imigrării în urban în perioada 1973—1977; $r^2_{\frac{2}{1}\ 29} = 0{,}64$. Indicele respectiv este semnificativ, pe de o parte, pentru capacitatea centrelor urbane ale județului de a asigura servicii de învățămînt, iar pe de altă parte, pentru capacitatea de încadrare a personalului muncitor cu nivel mediu și superior de calificare.

Desigur, argumentația pe care am dezvoltat-o pentru susținerea ipotezei asupra calității vieții ca bloc de variabile intermediar în determinarea migrației este întemeiată și pe premisa considerării indicatorului „populație ocupată în sectorul de stat, la 1000 locuitori" ca semnificativ în principal pentru aspectele de dezvoltare desemnate prin calitatea vieții.

În afara variabilelor de dezvoltare — referitoare sau nu la calitatea vieții —, o influență directă asupra migrației, de mai mică intensitate, o exercită și factorii referitori la *potențialul de migrație* al localităților de origine. Astfel, emigrarea netă din comunele unui județ este cu atît mai mare cu cît proporția persoanelor cu maximă disponibilitate de migrație (între 15 și 24 ani) este mai mare în aceste comune, la începutul perioadei de referință (1973) (vezi tabelul 4.2.5, *v8*).

O succintă examinare a conținutului variabilelor exogene implicate în explicarea principalelor tipuri de migrație analizate este de natură să permită o mai corectă situare a ipotezei asupra variabilelor intermediare (H_2) în contextul datelor disponibile.

Tabel 4.2.6

Efectul total al variabilelor exogene asupra migrației, la nivel de județ (coeficienți de corelație)

Variabile exogene in modelul cauzal	Indicatori ai migrației la nivel de județ *				
	v5	*v6*	*v9*	*v10*	*v4*
v30. Fonduri fixe în industrie	0,64			0,61	
v35. Personal în industrie	0,39			0,38	
v42. Retribuire în C.A.P.		0,30	0,38		
v31. Personal muncitor		0,71	0,64		0,51
v41. Profil agricol (vegetal) în C.A.P.		−0,39		−0,53	
v51. Talia orașului principal			0,45	0,67	0,43
v48. Indice dezvoltare culturală			0,69		
v22. Locuințe nou construite				0,54	
v25. Nivel urbanizare în 1973				0,85	

* Cu excepția *v6* și *v10*, toate variabilele sînt calculate ca indici de imigrare. Corespunzător, variabilele explicative sînt date pentru locul de sosire a fluxului.

Prin examinarea datelor din tabelul 4.2.6 se constată că în cadrul variabilelor exogene ale modelelor de migrație figurează atît variabile din categoria „calitatea vieții" *(v35, v42, v31, v48, v22, v25)*, cît și variabile referitoare la alte aspecte ale dezvoltării *(v30, v41)*. Prezența variabilelor referitoare la calitatea vieții nu numai ca determinanți direcți, ci și indirecți ai migrației este legată de mai mulți factori. În

primul rînd, este de remarcat o interacțiune puternică între diferitele aspecte ale calității vieții. Deși am atribuit un sens cauzal relațiilor dintre ele (ponderea personalului muncitor în populația totală determină volumul vînzărilor de mărfuri nealimentare, spre exemplu), trebuie admis că aceste atribuiri au o anume doză de relativitate în condițiile analizei sincronice. Foarte multe din aspectele calității vieții se relaționează puternic nu atît pentru faptul că între ele ar exista relații cauzale, ci pentru că sînt manifestări ale unor aceloraşi procese fundamentale precum industrializarea sau urbanizarea. În fine, constrîngeri legate de datele disponibile au făcut ca în lista de variabile incluse în analiză să figureze un număr redus de variabile de dezvoltare semnificative pentru aspectele strict economice, nelegate direct de calitatea vieții (fonduri fixe, investiții, productivitate etc.). Datorită acestui fapt este favorizat un gen de „circularitate", aspectele de calitatea vieții fiind explicate prin alte aspecte ale aceluiaşi domeniu.

Cu toate aceste obstacole metodologice — care, odată conştientizate, pot fi depăşite mai uşor în cercetări viitoare —, ipoteza calității vieții (H_2) nu este contrazisă nici de datele de acest tip. Pentru principalul flux de migrație, rural — urban interjudețean, determinanții direcți se referă la aspecte ale calității vieții, iar principalul determinant indirect este de natură strict economică şi se referă la volumul fondurilor fixe în industrie. Faptul că variabilele ultime în lanțul cauzal (relativ exogene) sînt şi variabile referitoare la calitatea vieții semnalează o dificultate metodologică — aceea de a măsura factorii care determină acest tip de variabile. Analiza întreprinsă la nivel național (vezi fig. 4.2.1) evidențiază, în rol de variabile exogene, componente ale dezvoltării diferite de calitatea vieții (investiții în industrie, productivitatea muncii etc.). Pe acest temei se poate presupune că analizele diacronice sînt capabile în mai mare măsură să pună în evidență rolul diferențiat al variabilelor de dezvoltare în explicarea migrației.

Toată această analiză semnalează, în plus, şi necesitatea specificării ipotezei asupra variabilelor intermediare. Astfel, este de presupus că *pentru anumite tipuri de fluxuri de migrație există anumite variabile referitoare la calitatea vieții, care constituie blocul factorilor intermediari.* Cercetarea pe această direcție este. deocamdată, în bună măsură de explorare. Dezvoltăm o astfel de analiză pentru cazul migrației rural-urban intra- şi interjudețene.

4.2.2. Determinanți ai migrației rural-urban, intra- şi interjudețene

Introducînd factorul distanță în analiza MRU, între structurile cauzale ale fluxurilor respective — pe distanță mare (interjudețean) şi mică (intrajudețean) — apar diferențe semnificative.

La recensămîntul din 1977 s-au înregistrat 4 101 227 persoane născute în comune şi cu domiciliul în oraşe (56,5% din migraţia internă totală pe durata vieţii, exceptînd „alte situaţii şi nedeclarat" în 1977). Din acest total, 55,4% sînt migranţi la mare distanţă (de la un judeţ la altul). Ponderea femeilor migrante este mai mare pentru fluxul rural — urban intrajudeţean (52%) decît pentru cel interjudeţean (49,4%).

Chiar dacă migranţii la mare distanţă ar fi mai tineri decît cei pe o mică distanţă, şi în consecinţă ar supravieţui mai mulţi din momentul plecării, se poate considera că, din total flux rural — urban, aproximativ 50% este interjudeţean. Rezultă că *MRU este nu numai rezultatul diferenţelor dintre sat şi oraş, ci, într-o bună măsură, şi efectul acţiunii conjugate a diferenţelor interjudeţene cu diferenţele sat — oraş.*

Din punct de vedere al structurii cauzale, se constată că MRU interjudeţeană este controlată mai ales prin diferenţele referitoare la ocuparea populaţiei în sectoare neagricole: oraşele care atrag în cea mai mare măsură migranţi rurali de la mare distanţă aparţin judeţelor cu pondere mare a personalului muncitor în total populaţie. Sub acest aspect, judeţele cu putere de atracţie maximă sînt Braşov (677) [5], Hunedoara (628), Caraş-Severin (420), Timiş (395), Constanţa (359). Este de remarcat că majoritatea acestor judeţe au oraşe cu tradiţie industrială. În 1966, procentul de populaţie ocupată în industrie, avînd în vedere întreaga populaţie activă a oraşului, era de 78,4% pentru Hunedoara, 74,4% pentru Reşiţa, 62,3% pentru Braşov şi 56,2% pentru Timişoara. În oraşul Constanţa 58% din populaţia activă era ocupată în sectorul servicii. (Pentru tipologia oraşelor României în funcţie de sectorul de activitate preponderent în economia oraşului, vezi I. Meşnicov, I. Hristache, V. Trebici, 1977.) Aceste judeţe, cu o puternică atracţie asupra populaţiei rurale din alte judeţe, aveau, de asemenea, un grad de urbanizare ridicat încă din 1956: 1 (nivelul cel mai ridicat) — Braşov, 2 — Hunedoara, 6 — Timiş, 7 — Constanţa, 8 — Caraş-Severin.

---

[5] Cifrele indică raportul dintre numărul de migranţi în oraşele judeţului *j*, din comunele judeţelor *i*, şi populaţia urbană a judeţului *j*, exceptînd migranţii rurali din alte judeţe, înmulţit cu 1000. Deci, imigranţii în oraşele din *j* sînt raportaţi la acea parte a populaţiei urbane din *j* care nu îi include. Indicele este construit astfel şi în intenţia de a pune în evidenţă atracţia oraşelor unui judeţ asupra migranţilor de un anume tip, migranţii rurali care vin din alte judeţe. Din punct de vedere demografic, indicele este o măsură a incidenţei migraţiilor de acest tip asupra populaţiei urbane a judeţului. În literatura de specialitate se regăseşte o tehnică asemănătoare, constînd în determinarea ratelor de migraţie, folosind ca bază de raportare populaţia nonmigrantă (Ann R. Miller, apud N.U., *Méthodes de mesure . . .*, 1971, p. 47). În cazul nostru, baza indicelui o constituie populaţia urbană în judeţul de sosire, formată din persoanele care nu sînt venite din comunele altor judeţe (= „nonmigranţi de un anume tip"), în 1977.

Prin raportare la regiunile istorice ale țării s-ar putea spune că centrele urbane care exercită cea mai mare atracție asupra ruralilor din alte județe sînt situate în Banat (Timiș și Caraș-Severin), în sudul Transilvaniei (Hunedoara, Brașov și, în mai mică măsură, Sibiu, pentru care indicele menționat este de 316‰) și în Dobrogea (Constanța).

Orașele cu minimă putere de atracție a ruralilor de la mare distanță se află în nordul Moldovei (Botoșani — indice de atracție 71‰) în Crișana (Bihor, cu indicele 129‰ și Satu Mare — 95‰), în nordul Transilvaniei (Sălaj — 118‰ și Bistrița-Năsăud — 126‰) și în sudul Munteniei (Teleorman — 93‰).

MRU în cadrul aceluiași județ are o determinare diferită față de cea pe care o are respectivul flux atunci cînd se desfășoară între județe. În cazul intrajudețean, emigrarea de la comune la orașe este cu atît mai puternică cu cît județul respectiv este mai modernizat din punctele de vedere ale consumului și echipamentului cultural și mai modernizat din punct de vedere agricol (vezi tabel 4.2.4., *v6*). Profilul de dezvoltare agricolă a județului joacă un rol secundar: cu cît agricultura județului este orientată în mai mare măsură spre cultura plantelor (versus sectorul zootehnic sau al activităților anexe), cu atît necesarul de forță de muncă în agricultură este mai mare. În plus, forța de muncă cerută pentru acest sector este de formație preponderent tradițională. În consecință, se ajunge la situația ca modernizarea culturală în județele cu astfel de profil agricol să nu atingă în medie același grad ca în cele în care agricultura are un alt profil. *Prin intermediul modernizării culturale, emigrarea de acest tip (rural—urban intrajudețean) este stimulată mai mult de către volumul de populație ocupată în sectorul de stat și mai puțin de către profilul „cultura plantelor" al dezvoltării agricole a județului* (vezi fig. 4.2.3).

Indicele de modernizare culturală a județului a fost construit (D. Abraham, 1979) prin agregarea valorilor ponderate (cu ajutorul analizei factoriale) referitoare la numărul de televizoare, de spectatori de cinema, de cititori din bibliotecile publice și de elevi în licee la un profesor, în cadrul aceluiași județ. Chiar dacă tehnica de agregare poate fi subiect de comentarii, indicele are o mare valoare de predicție pentru tipul de migrație în discuție.

Pentru a facilita interpretarea acestor constatări, precizăm că județele cu maximă emigrare internă din rural spre urban sînt puternic dezvoltate din punct de vedere socioeconomic: Timiș, Cluj, Hunedoara,

Sibiu, Arad, Constanța, Brăila [6]. În aceste condiții, ceea ce influențează migrația din comunele respectivelor județe sînt diferențele între sat și oraș și nu diferențele de dezvoltare între județe. Rezultă o emigrare din comune spre orașele aceluiași județ mai puternică decît spre orașele altor județe.

Dintre toți indicii de dezvoltare (sau mai exact spus, dintre toți aceia pe care noi i-am luat în considerație), cel mai important pentru segmentarea fluxului de MRU în migrația intra- și interjudețeană este gradul de urbanizare al județului: cu cît județul este mai urbanizat, cu atît este mai redus fluxul emigrărilor din comunele sale spre orașele altor județe, în raport cu fluxul rural — urban în interiorul aceluiași județ ($p_{46\ 25} = -0{,}72$). În al doilea rînd, în acest sens acționează construcția de locuințe din fondurile statului și ale organizațiilor cooperatiste: cu cît în județul de origine volumul locuințelor nou construite a fost mai mare, cu atît emigrarea din comune spre orașele altor județe a fost mai mică ($p_{46\ 74} = -0{,}38$).

Este probabil că printre factorii care determină MRU intrajudețeană acționează și *orientările valorice*, nemăsurate direct în analiza noastră. Majoritatea județelor cu MRU interne puternice aparțin unor regiuni istorice care au similitudini culturale: Banat (jud. Timiș), Crișana (jud. Arad) și Transilvania (Cluj, Hunedoara, Sibiu). Este vorba de particularități culturale care decurg din contextul istoric de evoluție și din structura națională specifică. În condițiile în care aceste județe au un grad ridicat de dezvoltare economică, specificitatea lor culturală se traduce printr-o mai mare orientare a ruralilor spre orașele aceluiași județ. Altfel spus, atît timp cît propriul județ oferă oportunitățile economice dorite (într-o măsură mai mare sau aproximativ egală cu alte județe) și mediul cultural obișnuit, migrantul din rural optează pentru a se stabili în orașe ale propriului județ, în mai mare măsură decît pentru orașe ale altor județe.

În ceea ce privește celălalt factor care influențează asupra MRU în interiorul aceluiași județ, gradul de participare a cooperatorilor la munca agricolă (*v40*, anexa 2), l-am interpretat ca semnificativ pentru gradul de dezvoltare al cooperativei agricole de producție. Participarea la munca agricolă în cooperativele de producție este determinată de nivelul veniturilor (*v42*) asigurate de organizația cooperatistă ($r^2_{40\ 42} = 0{,}25$), de gradul de organizare a muncii și, de asemenea, de raportul dintre forța de muncă disponibilă în cooperativă și sarcinile de muncă de realizat în cadrul acesteia. O puternică emigrație în anii anteriori

[6] În clasificarea făcută de D. Abraham (1979) pe baza unei cercetări realizate la Laboratorul de studii și cercetări sociologice (grup de cercetare D. Abraham, A. Nistor, D. Sandu), rangul de dezvoltare al acestor județe, în funcție de valorile a 25 de variabile, este: 2. Constanța, 3. Hunedoara, 4. Timiș, 5. Sibiu, 6. Cluj, 11. Brăila, 16. Arad.

perioadei de referință contribuie la creșterea volumului de sarcini de muncă de realizat pe persoane apte de muncă în cooperativa agricolă. Or, după cum am menționat deja, acest raport este favorabil creșterii gradului de participare la munca agricolă. Din acest punct de vedere, deci, participarea cooperatorilor la muncă poate fi interpretată ca o consecință a migrației.

Avînd în vedere și ceilalți factori care o determină, am interpretat această participare ca semnificativă pentru gradul de dezvoltare al cooperativei agricole. Unui nivel de dezvoltare agricolă ridicat îi corespunde o productivitate a muncii ridicate și, în consecință, un necesar de forță de muncă în agricultură redus. La rîndul său acest necesar redus stimulează emigrarea la oraș.

Deci, *dacă se compară factorii care determină MRU inter- și intrajudețeană, se constată că în primul caz factorii cei mai importanți sînt legați de locurile de muncă disponibile în urban, la locul de sosire, iar în cel de-al doilea caz, de contextul cultural al județului și de dezvoltarea agricolă a cooperativelor de la locul de origine.*

Constatarea este în bună măsură consistentă cu concluzia altor cercetări care pun în evidență faptul că, pe măsură ce distanța de migrație crește, motivația „loc de muncă" devine mai importantă în luarea deciziei de migrație și că, pe măsură ce distanța de migrație se reduce, crește motivația referitoare la condițiile de locuire de la destinație (A. Rogers, L. Castro, 1979, concluzie formulată și pe baza datelor referitoare a migrația din Ungaria, Cehoslovacia și Statele Unite ale Americii).

În cazul României, pentru MRU pe mare distanță se constată aceeași tendință; în ceea ce privește migrația pe distanțe reduse, *se pare că ceea ce contează mai mult nu este locuința ca atare, ci calitatea mediului urban de locuire (servicii culturale, echipament comunitar etc.).*

4.3. Costurile și selectivitatea migrației

Reacțiile oamenilor la schimbările socioeconomice sînt diferite în funcție de o serie întreagă de factori.

Pentru schimbările a căror reacție este migrația, unul din factorii cei mai importanți este poziția individului și a familiei sale în cadrul sistemului social local (comunitate sau zonă).

Cei care reacționează cel mai rapid, în număr mare, la stimulii care determină schimbarea rezidenței și/sau ocupației, în afara propriei lor comunități locale, sînt cei care prin poziția lor socială sînt susceptibili de a plăti costurile cele mai reduse — din punct de vedere material și psihosocial — pentru migrație (vezi 3.2, $H_{2.2}$). Aceste

aspecte sînt tratate în literatura de specialitate sub titlul de selectivitate a migrației.

Ne vom referi la acele forme de selectivitate care pot fi puse în evidență în baza tipului de analiză pe care o dezvoltăm și a datelor de care dispunem și care, în același timp, sînt mai semnificative pentru lanțul cauzal al migrației.

Ocupația. În conformitate cu ipoteza $H_{5.2}$ (vezi 3.2), din analiza la nivel național a rezultat că agricultorii din rural adoptă un comportament de migrație mai rapid decît celelalte categorii ocupaționale din rural la un decalaj de aproximativ un an [7]. Intensitatea emigrării agricultorilor din rural determină intensitatea fluxului total de MRU (vezi fig. 4.2.1).

Emigrarea agricultorilor, spre deosebire de fluxul total de MRU, este influențată în primul rînd de creșterea numărului de locuri de muncă disponibile în industrie (fig. 4.2.1). Această constatare este în bună măsură concordantă cu ipoteza $H_{5.1}$ (cap. 3.2). Pentru detalierea argumentării, analizăm comparativ influența venitului național și a disponibilului de locuri de muncă din industrie asupra fluxului total de MRU și asupra emigrării agricultorilor (vezi tabel 4.3.1). Oricare ar fi intervalul de „întîrziere" în calcularea corelației, ocuparea forței de muncă în industrie acționează mai mult asupra emigrării agricultorilor decît asupra fluxului total de MRU. De asemenea, ocuparea în industrie este mai legată de emigrarea agricultorilor decît venitul național, oricare ar fi intervalul de întîrziere în calcularea corelației.

Fluxul total de MRU este influențat mai mult de variația venitului național decît de variația ocupării în industrie.

Chiar dacă influența relativă a venitului național și a ocupării în industrie asupra MRU și asupra emigrării agricultorilor este structurată conform ipotezelor avansate (în 3.2), este de menționat că pentru ambele tipuri de emigrare (a ruralilor și a agricultorilor) influența venitului național este ridicată.

Deși probele empirice se conformează în bună măsură ipotezelor asupra specificității migrației agricultorilor, nu trebuie uitat că indicele folosit pentru a estima intensitatea emigrării agricultorilor este construit în baza unor ipoteze și nu a unor date care măsoară direct fenomenul. În aceste condiții, folosirea unor date mai „tari" rămîne un deziderat pentru validarea ipotezelor formulate.

---

[7] Relația este, de asemenea, semnificativă la un decalaj de 2 ani, dar mai puțin intensă decît la decalajul de un an. Nu am folosit pentru interpretare corelația între variațiile sincronice ale celor două variabile (MRU și indicele emigrării agricultorilor) pentru a evita corelațiile de tip parte-întreg (*V6* — indicele emigrării agricultorilor este construit utilizînd date implicate și în construcția *V3* — emigrarea netă a ruralilor).

Tabel 4.3.1

Rolul venitului național și al industrializării în explicarea statistică a MRU și a emigrării agricultorilor spre orașe (coeficienți de determinare — r^2)

Variabile ale emigrării (y)	Creșterea anuală a venitului național pe locuitor ($V30$)	Creșterea anuală a personalului în industrie ($V11$)
MRU. Relație:		
— sincronă ($V5$)	0,50	0,40
— întîrziere de un an ($V3$)	0,67	0,55
— întîrziere de doi ani ($V7$)	0,29	0,21
Emigrare agricultori. Relație:		
— sincronă ($V6$)	0,58	0,62
— întîrziere de un an ($V4$)	0,49	0,61
— întîrziere de doi ani ($V8$)	0,35	0,52

Sex. Analiza în funcție de acest criteriu a pus în evidență că, în ansamblul fenomenului de migrație internă, femeile migrează mai mult decît bărbații.

Selectivitatea în funcție de sex se manifestă cu o intensitate diferită în funcție de tipul de flux (tabel 4.3.2): femeile sînt mai numeroase printre migranții care schimbă domiciliul între comune.

Tabel 4.3.2

Procentul de femei din total migranți pe durata vieții, pe tip de flux, în 1977

Origine / Destinație	Oraș	Comună suburbană	Comună rurală	Total
Oraș	52,1	52,2	50,5	51,0
Comună suburbană	50,5	57,6	52,3	52,4
Comună rurală	51,3	60,0	59,5	58,6
Total	51,9	53,9	53,0	52,8

Sursa: *Recensămîntul, 1977*, vol. I.

Observație: datorită mortalității diferențiale în funcție de sex, este probabil că în realitate proporția bărbaților migranți a fost mai mare.

Dacă în definirea fluxurilor se introduce și dimensiunea distanței, atunci se constată că *fluxul cel mai „feminizat" (în proporție de 63%) este fluxul migrației între comunele rurale ale aceluiași județ.* Evident, această constatare permite derivarea ipotezei că una din motivațiile cele mai frecvente, pentru persoanele acestui flux, este căsătoria.

Chiar dacă s-a constatat frecvent că, în cadrul migrației rural — rural, proporția femeilor este mai mare decît cea a bărbaților și că factorul esențial care explică această relație este căsătoria (a se vedea, spre exemplu, I. Measnicov, I. Hristache, V. Trebici, 1977: 62), se pierde adesea din vedere că:

— *motivul „căsătorie" nu este dominant pentru toate componentele fluxului rural — rural.* Nu se face distincție între cei care migrează pe distanțe mici și cei care migrează pe distanțe mari. Pentru migranții rural — rural, între județe, variabila socioeconomică referitoare la locul de sosire „explică" în mare măsură ($R^2 = 0{,}76$) [8] intensitatea respectivului flux (pentru detalii vezi tabelul 4.2.4);

— *motivația „căsătorie" este legată mai ales de funcționarea regulilor de rezidență patrilocală.* Premisa acestei afirmații este constatarea că femeile își schimbă comunitatea lor de origine prin căsătorie în special în condițiile obișnuinței de asociere a căsătoriei cu rezidența patrilocală (G. P. Murdock, 1972: 37). În condițiile actuale, în mediul rural românesc rezidența după căsătorie nu mai este atît patrilocală, cît neolocală. Totuși, soțul păstrează dreptul de a alege ca loc de rezidență pentru noul menaj, dacă nu gospodăria părinților săi, cel puțin propria sa comunitate locală. (Ar putea fi vorba de un gen de „supraviețuire" a normei căsătoriei patrilocale.)

Este o întrebare dacă, odată cu accentuarea modernizării în mediul rural, alegerea locului de rezidență va fi făcută nu în funcție de regula căsătoriei patrilocale, ci, mai ales, în funcție de avantajele socioeconomice care sînt oferite de localitățile de origine ale noilor căsătoriți. În consecință, proporția femeilor adulte care migrează între comune se poate schimba în funcție de direcția și eficiența cu care va acționa respectivul proces de modernizare. În condițiile estompării normei patrilocale, ar fi de așteptat deci o reducere a proporției de femei în volumul migrației rural — rural.

Vîrsta. Categoria de populație rurală cea mai mobilă, sub aspectul migrației, este cea a adulților între 20—29 ani; pentru femei intervalul de vîrstă corespunzător se situează între 15—24 ani *(Anuarul demografic, 1974).* În aceste intervale de vîrstă se produc o serie de evenimente importante în ciclul de viață al individului: căsătoria, începerea vieții

[8] Probabil că, dacă în analiză am fi inclus și date referitoare la intensitatea fenomenului de nupțialitate la locul de sosire a fluxului, argumentarea ar fi putut fi mai temeinică.

active sau alegerea unei profesiuni, serviciul militar (pentru bărbați) etc. În special evenimentele legate de viața profesională sînt asociate cu schimbarea rezidenței.

Pentru persoanele între 15—29 ani, adoptarea comportamentului de migrație este mai frecvent în cazul în care sînt necăsătorite (D. Sandu, 1977). Costurile de migrație sînt mai reduse într-o astfel de situație decît în cazul unei persoane căsătorite sau căsătorite și mai în vîrstă.

În funcție de aceste premise, în analiza la nivel județean am formulat ipoteza că *emigrarea din rural este cu atît mai puternică cu cît comunele județului de origine dispun de un mai mare „potențial de migranți tineri", la începutul perioadei de referință* (1973—1977). Persoanele care în 1973 aveau între 15—24 ani este de așteptat deci că vor fi mai mobile în următorii 5 ani. Mortalitatea nu influențează atît de mult această estimare a potențialului de migrație, dat fiind faptul că este foarte redusă la aceste grupe de vîrstă (15—29 ani).

Analiza statistică susține ipoteza menționată, proporția tinerilor în populația rurală a județului fiind corelată semnificativ și pozitiv cu emigrarea netă din comunele respectivului județ ($r_{27\ 8} = 0{,}66$).

În acest context menționăm că *sporul natural (v39) influențează asupra emigrării din rural (v8) nu atît direct, cît mai ales indirect prin intermediul ponderii populației de grupă de vîrstă 15—24 ani (v27)*. Altfel spus, relația cauzală este de tipul $v39 \rightarrow v27 \rightarrow v8$ [9].

[9] Predicția corespunzătoare acestui model este $r_{8\ 39 \cdot 27} = 0$. Cunoscînd $r_{39\ 27} = 0{,}76$, $r_{39\ 8} = 0{,}54$ și $r_{27\ 39} = 0{,}76$, rezultă $r_{8\ 39 \cdot 27} = 0{,}08$. Ipoteza alternativă a considerării $v39$ ca variabilă intermediară nu se verifică: $r_{8\ 27 \cdot 39} = 0{,}46$.

Capitolul 5

Fenomenul de migrație este caracterizat nu numai prin volum, intensitate, sens, selectivitate, cauze și consecințe, ci și printr-o anume structură.

Elementele acestei structuri sînt tipurile de grupări sau grupările de migranți. *Relațiile relativ stabile dintre acestea constituie ceea ce **numim structură a fenomenului de migrație.***

În literatura de specialitate au fost analizate în special aspectele legate de *compoziția* fenomenului: ponderea pe care o ocupă diferitele tipuri de grupări de migranți într-un volum dat de evenimente de migrație.

Migranții pot fi grupați din punct de vedere al unor caracteristici personale (sex, vîrstă, stare civilă, ocupație, nivel de instrucție, apartenență etnică, experiență de migrație etc.), al unor caracteristici ale comunităților de origine sau de destinație sau, simultan, în funcție de caracteristici ale comunităților de origine *și* de destinație. În acest ultim caz clasificarea se face în funcție de tipurile de flux în care migrantul sau evenimentul de migrație se integrează.

Deoarece relații relativ stabile nu se constituie între toate tipurile de grupări de migranți, rezultă că numai anumite tipuri de grupări de migranți (de evenimente de migrație) pot fi considerate ca „elemente" ale structurii acestui fenomen („element structural").

Ipoteza pe care încercăm să o dezvoltăm în continuare este că *fluxurile de migrație sînt elemente structurale ale acestui fenomen, în sensul că între ele se constituie relații relativ stabile.*

Ariile teritoriale — comunități locale sau zone social-economice — care funcționează ca sisteme sociale teritoriale dispun, la un anume moment, de un număr de migranți potențiali, determinat la rîndul său de o mulțime de factori legați de raporturile de dezvoltare și comunicare dintre aria respectivă și alte arii teritoriale, de structura demografică a populației etc.

Extras din Dumitru Sandu, FLUXURILE DE MIGRAȚIE ÎN ROMÂNIA
Editura Academiei Republicii Socialiste România , București, 1984, cap.5

Emigrările nete efective (actuale) dintr-o comunitate locală dată, într-o perioadă determinată, sînt o mulțime al cărei volum este impus de exigențele de funcționare a respectivei comunități în calitate de sistem social local. Chiar dacă emigrarea potențială este foarte mare, emigrarea netă trebuie să se păstreze în limitele impuse de viabilitatea comunnității. Desigur, aceste limite sînt foarte vagi indeterminate. Datorită lor, însă, variațiile fluxurilor de emigrare din (i) ajung să se influențeze reciproc sub aspectul volumului. La un volum total de emigrare impus, pentru o perioadă dată, de exigențele de viabilitate ale comunității de origine (i), creșterea fluxului (ij) în decursul perioadei respective duce automat la o scădere a volumului fluxurilor spre alte localități (j).

Datorită unor raporturi de ierarhie de dezvoltare și de comunicare specifice între localitățile de diferite tipuri se ajunge la constituirea unor fluxuri care au cel puțin un punct comun — destinație și origine în același timp. Prin intermediul migrației în stadii sau al migrației în „lanț", fluxurile ajung să se interinfluențeze și în acest mod. Astfel, fluxul „comune — comune suburbane" este în interacțiune cu fluxul „comune suburbane — orașe".

Configurația fluxurilor de migrație este dată de configurația raporturilor de calitate a vieții și de comunicare dintre arii teritoriale.

Reducînd argumentația la liniile ei esențiale, s-ar putea spune că fluxurile de migrație sînt un element structural al migrației totale pentru că:

— migrația este determinată direct de diferențele de calitate a vieții și de relațiile de comunicare dintre arii teritoriale;

— ariile teritoriale se dezvoltă în interacțiune, constituindu-se în sisteme teritoriale.

Caracterul sistemic al fluxurilor de migrație reflectă deci caracterul sistemic al cauzelor care determină acest fenomen.

În concluzie, *principalele premise care susțin ipoteza fluxurilor de migrație ca elemente structurale ale migrației totale sînt:*

— caracterul sistemic al cauzelor care determină fluxurile de migrație, respectiv al raporturilor de dezvoltare și de comunicare dintre ariile teritoriale;

— limitarea emigrației totale dintr-o arie teritorială, într-o perioadă dată, datorită exigențelor de viabilitate ale acestei arii ca sistem social teritorial;

—migrația în stadii și în lanț. Fenomenele de migrație în stadii și în lanț acționează mai mult în calitate de *mecanisme* de constituire a fluxurilor de migrație în sistem decît în calitate de cauze. Caracterul sistemic al ariilor teritoriale, exigențele lor de viabilitate sînt o condiție a manifestării fluxurilor ca sistem. Rolul hotărîtor în constituirea

fluxurilor ca sistem revine însă interacțiunilor în procesul de dezvoltare și comunicării dintre arii teritoriale diferite.

Principalele criterii folosite pentru descompunerea migrației interne în fluxuri se referă la:

— tipologia localităților de origine și de destinație a fluxurilor (rurale/urbane);

— aria de desfășurare a fluxurilor: intra- sau interzonală;

— zonele între care se constituie fluxuri de migrație de intensitate semnificativă.

Prima etapă în analiza structurii migrației interne constă în determinarea compoziției acestui fenomen din punctul de vedere al fluxurilor care îl compun. Dată fiind lipsa de date, foarte adesea analizele de structură a migrației se opresc la acest nivel, fără a mai reconstitui și ansamblul de relații dintre diferitele „elemente", respectiv tipuri de fluxuri.

5.1. Compoziția migrației în funcție de tipul de mediu rezidențial de la originea și de la destinația fluxurilor

Prima perioadă pentru care dispunem de date complete asupra acestui aspect se referă la anii 1968—1973 (vezi tabel 5.1.1).

Fluxul dominant este de la comune spre orașe. După cum am încercat să argumentăm în subcapitolul precedent (4.1), este probabil că acest flux a devenit dominant, ca volum, încă începînd cu anii 1950.

Tabel 5.1.1

Ponderea fluxurilor de migrație, în migrația totală, pe categorii de localități, în perioada 1968—1973

(%)

Destinație / Origine	Comune	Comune suburbane	Orașe	total
Comune	25,3	3,9	35,5	64,7
Comune suburbane	1,5	0,3	3,4	5,2
Orașe	9,3	1,2	19,6	30,1
total	36,1	5,4	58,5	100

Sursa de date: *Anuarul demografic, 1974* (calcule pe baza datelor din sursa menționată).

În perioada 1968—1973, migrația internă este dominată de trei mari fluxuri: comune — orașe, comune — comune, orașe — orașe, sau, prin regrupare, rural — urban (39,4%), rural — rural (25,4%), urban — urban (24,5%).

Fluxul comune — orașe este foarte puternic nu numai sub aspectul ponderii în migrația totală, ci și sub aspectul intensității (vezi tabel 5.1.2). În raport cu celelalte fluxuri cu pondere mare, migrația comune—orașe este superioară ca intensitate. Numai fluxul comune suburbane—orașe, flux de volum redus (3,4% din migrația totală), are o intensitate mai mare decît fluxul comune — orașe.

Tabel 5.1.2

Intensitatea fluxurilor de migrație, pe tipuri de localități, în perioada *1968—1973* (m_{ij}) *

Origine \ Destinație	Comune	Comune suburbane	Orașe
Comune	38	6	53
Comune suburbane	34	6	77
Orașe	23	3	49

* $m_{ij} = \dfrac{M_{ij}}{p_{i,\,t+n} - M_{.i} + M_{i.}} \times 1000$, unde m_{ij} reprezintă indicele intensității fluxului de la i spre j; M_{ij} — volumul fluxului de la i spre j; $p_{i,\,t+n}$ — populația în i, la sfîrșitul perioadei de referință, în cazul acesta, populația estimată pentru 30.XII.1973. $M_{i.}$ reprezintă intrări în comunitățile de tip i, din alte tipuri de comunități, în perioada de referință; $M_{.i}$ — ieșiri din i în alte tipuri de comunități, în decursul perioadei de referință (vezi *Méthodes de mesure...*, 1971: 45).

Sursa de date: *Anuarul demografic*, 1974.

Analiza din punct de vedere al intensității pune în evidență în mai mare măsură rolul atracției urbane în desfășurarea migrației: fluxurile de maximă intensitate sînt cele cu destinația orașe.

Este probabil că schimbările în ierarhia de pondere (volum) a fluxurilor de migrație sînt prefigurate, la un moment dat, de ierarhia lor din punct de vedere al intensității. Admițînd această ipoteză, conform datelor din tabelul 5.1.2 (comparate cu cele din tabelul 5.1.1), rezultă că este de așteptat:

— o apropiere a ponderii migrației între orașe de ponderea fluxului comune — orașe;

— creșterea ponderii migrației suburban — urban;

— menținerea fluxului între comune la un nivel superior celui dintre comunele suburbane;

— menținerea fluxurilor cu destinația comune suburbane la un volum redus.

Rezultatele recensămîntului din 5 ianuarie 1977 reflectă o compoziție similară a fluxurilor de migrație (vezi tabel 5.1.3 comparativ cu tabel 5.1.1).

Tabel 5.1.3

Ponderea fluxurilor de migranți (pe durata vieții) pe categorii de localități, la 5.01.1977

(%)

Destinație / Origine	Comune	Comune suburbane	Orașe	Total
Comune	21	3	57	81
Comune suburbane	x	x	2	2
Orașe	3	x	14	17
Total	24	3	73	100 *

* Fără cei înregistrați la „alte situații și nedeclarat".
Sursa de date: *Recensămîntul, 1977*, vol. I.

Ceea ce surprinde este ponderea foarte mare a fluxului comune — orașe (57%, față de 36%, înregistrată în 1968—1973). Deoarece 49% din totalul migranților pe durata vieții, înregistrați în 1977, s-au stabilit în localitatea de domiciliu între 1965—1977, s-ar putea crede că diferența dintre cele două procente menționate provine dintr-o creștere efectivă a ponderii fluxului comune — orașe, în migrația totală, după 1973. Deși o tendință de creștere a ponderii fluxului respectiv este vizibilă (vezi tabel 5.1.4, col. 3), această creștere nu a fost de așa natură încît să ridice ponderea fluxului la o cifră apropiată de 57%.

Factorii care contribuie la o creștere exagerată a cifrelor referitoare la ponderea fluxului de la comune spre orașe sînt ***mortalitatea diferențială*** și ***migrația (secundară, terțiară etc.) în orașe*** a celor care prin statistica stării civile au fost înregistrați în perioada 1968—1973 ca sosiți în comune, iar în 1977, la recensămînt, ca migranți (pe durata vieții) cu destinație urbană.

Tabel 5.1.4

Ponderea fluxurilor de migrație pe categorii de localități în migrația totală, valori anuale pentru perioada 1968—1973

(%)

An	Tipul * fluxului de migrație									Total
	C—C	C—S	C—O	S—C	S—S	S—O	O—C	O—S	O—O	
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1968	25,1	4,8	31,8	1,3	0,3	3,1	9,1	1,4	23,1	100
1969	25,4	4,1	32,9	1,5	0,2	3,1	9,4	1,2	22,2	100
1970	26,2	3,5	34,2	1,6	0,3	3,3	9,7	1,2	20,0	100
1971	23,8	4,2	37,6	1,5	0,3	3,9	8,6	1,1	19,0	100
1972	26,6	4,1	36,0	1,5	0,3	3,3	9,7	1,2	17,3	100
1973	24,8	3,2	39,3	1,5	0,2	3,4	9,3	1,0	17,3	100

* *C* = comune; *S* = comune suburbane; *O* = municipii și orașe; primul simbol indică tipul localității de origine, iar cel de-al doilea tipul localității de destinație.

Sursa de date: *Anuarul demografic, 1974.*

Modificarea structurii fluxurilor de migrație (estimate pe baza înregistrării migranților pe durata vieții) datorită factorilor menționați, poate fi pusă în evidență mai bine pe baza unei comparații între datele de la ultimele două recensăminte (tabel 5.1.5).

Tabel 5.1.5

Ponderea migranților pe durata vieții, pe tipuri de localități și perioade de stabilire în localități, la 15.03.1966 și la 5.01.1977

(%)

Anii venirii în localitate	Anul recensământului	Localitatea de domiciliu			Total
		comună	comună suburbană	oraș	
— 1939	1966	37,2	2,5	60,3	100
	1977	32,6	2,4	65,0	100
1940—1949	1966	31,0	2,5	66,5	100
	1977	27,9	2,4	69,7	100
1950—1959	1966	25,7	3,3	71,0	100
	1977	20,9	2,9	76,2	100
1960—1964	1966	27,9	4,6	67,5	100
	1977	22,2	4,2	73,6	100

Sursa de date: *Anuarul demografic, 1974*; *Recensăminte, 1977*, vol. I.

Între recensămintele din 1966 și 1977 numărul migranților pe durata vieții care s-au stabilit în comune înainte de 1964 scade cu 603 235 (de la 1 502 227 la 898 992). Din aceste pierderi sau reduceri, aproximativ 28% reprezintă decese [1], iar 72% „remigrări" (migrații secundare, terțiare etc.) făcute după 1965, fie în alte comune, fie în mediul urban. Oricum, aceste date indică *o pondere însemnată a migrațiilor în stadii, în migrația totală.* Deși nu dispunem de date de evaluare directă, foarte probabil că majoritatea „remigrărilor" din comune s-au făcut în urban. Din înregistrările statisticii civile știm că 55% din plecările efectuate din comune, în perioada 1968—1973, au avut orașele ca destinație. Admițînd că acest procent a fost, în mare, valabil și pentru migranții pe durata vieții care au remigrat din comune în perioada intercenzitară 1966—1977, rezultă că în respectiva perioadă au sosit din rural în orașe aproximativ 239 500 migranți care se aflau la cel puțin al doilea eveniment de migrare (primul fiind efectuat înainte de 1964).

În concluzie, se poate aprecia că ponderea mare a fluxului comune—orașe în migrația totală, înregistrată la recensămîntul din 1977 (vezi tabel 5.1.3), este un efect combinat al:

— creșterii intensității reale a respectivului flux (vezi tabel 5.1.4) în decursul perioadei de referință. O bună parte din evenimentele acestui flux nu mai sînt migrații primare, ci secundare, terțiare etc. (vezi 1.2);

— mortalității diferențiale pe medii rezidențiale (mai mare în rural decît în urban).

Pentru perioada de referință — în special anii '60—'70 —, compoziția migrației interne totale, din punct de vedere al tipurilor de localități între care se desfășoară, este de pus mai ales pe seama diferențelor de calitate a vieții între rural și urban, a nivelului și ritmului de industrializare și urbanizare a țării.

În migrația totală, în legătură cu schimbările în compoziție, se produc și schimbările de intensitate.

Acest aspect al dinamicii migrației totale este unul dintre cele mai puțin studiate în literatura de specialitate.

Se poate avansa ipoteza că migrația totală de la nivelul unei țări este cu atît mai intensă cu cît nivelul de dezvoltare economică al țării respective este mai ridicat. O astfel de afirmație poate fi validată

[1] Cifra este determinată în baza ipotezei că migranții cu destinație rurală au fost supuși ratei de mortalitate specifică pentru mediul rural în perioada 1966—1976, respectiv 10,15 ‰. Faptul că în estimare am lucrat cu rata brută de mortalitate, neavînd la dispoziție date asupra structurii pe vîrstă a migranților pe durata vieții, impune ca rezultatele să fie interpretate cu toată prudența.

foarte dificil, dat fiind faptul că volumul și intensitatea migrației sînt funcție și de dimensiunea medie a unităților teritoriale între care o schimbare de rezidență se consideră migrație. Or, aceste unități (localități, ținuturi etc.) sînt diferite de la o țară la alta [2].

Determinarea factorilor care explică variațiile anuale ale ratei migrației totale implică luarea în considerație a particularităților evoluției economice, ale structurii migrației totale pe tipuri de fluxuri și ale comportamentelor demografice specifice pentru țara și perioada respectivă.

---

[2] Chiar în condițiile în care nu putem controla efectul indus de mărimea respectivelor unități, migrația totală manifestă tendința de a avea valori cu atît mai ridicate, cu cît nivelul de dezvoltare al țării de înregistrare este mai ridicat.

Rata migrației totale pe țări și perioade (valori medii anuale)

Țara și unitate de înregistrare	1956—1960 ‰	1961—1965 ‰	1966—1970 ‰
Suedia (parohie)	72	x	x
Statele Unite ale Americii (district)	65	66	69
Japonia (localități)	58	71	78
Franța (localități)	52	49	63
Cehoslovacia (obec)	31	28	26
Polonia (gromada)	47	33	27
Ungaria (hely)	38	32	28
R.D.G. (kreis)	39	32	18
România (localitate)	18	15	15
Bulgaria (raion)	20	20	19

D. Courgeau, *Analyse Quantitative des Migrations Humaines*, Masson, Paris, 1980, p. 77—78, 210; S. Okita, T. Kuroda, M. Yassukawa ș.a., Population and Development. The Japanese Experience, în Ph. Hauser (ed.) *World Population and Development. Challenges and Prospects*, Syracuse Univ. Press, 1979, p. 331.

Diferența dintre țările puternic industrializate precum Statele Unite ale Americii, Suedia și Japonia, pe de o parte, și țări în curs de industrializare in anii '60, precum Bulgaria, România și Ungaria, pe de altă parte, este evidentă. Foarte probabil că migrația totală variază între diferite intervale sau „praguri" de dezvoltare economică. Pentru țările care se situează în cadrul unui același interval de dezvoltare economică, fenomenul se poate menține relativ constant. Determinarea pragurilor respective implică existența unor informații asupra migrației totale din mai multe țări.

Schițăm în continuare o astfel de abordare pentru cazul migrației totale înregistrate în România (tabel 5.1.6).

Tabel 5.1.6

Migrația totală și emigrarea netă din rural în R. S. România

Anul	Rata migrației totale (‰)	Rata emigrării nete din rural (‰)	Ponderea emigrării nete din rural în migrația totală (%)
1955	21	2,6	9,0
1956	20,9	4,0	13,3
1957	17,2	3,9	15,6
1958	19,2	5,5	20,8
1959	18,2	5,8	21,6
1960	17,2	5,9	23,3
1961	14,4	5,6	26,0
1962	14,4	5,9	26,5
1963	14,2	5,8	27,4
1964	14,5	5,6	25,9
1965	17,0	8,2	26,3
1966	17,1	8,0	28,9
1967	x	7,0	x
1968	14,6	6,4	26,1
1969	14,0	6,1	26,1
1970	14,5	6,5	26,5
1971	15,2	8,2	31,7
1972	16,4	8,1	28,8
1973	18,0	9,8	31,7

Sursa de date: E. Mesaroș, 1969 și *Anuarul demografic, 1974.*

Datele din tabelul 5.1.6 indică o variație oscilantă a ratelor de migrație totală. În fapt, însă, fenomenul ca atare a cunoscut un proces de sporire a intensității, proces mascat în bună măsură de reducerea numărului de localități. De la 4 485 localități (comune și orașe) existente în 1956 se ajunge la 2 942 localități în 1973. Această scădere s-a făcut pe seama reducerii numărului de comune cu 37%. (În aceeași perioadă numărul de orașe a crescut cu 38%.) Reducerea numărului de localități, de comune în speță, a afectat variațiile de volum ale migrației totale în special după reorganizarea administrativă din 1968. Pe seama acestui efect de înregistrare este probabil că se poate pune o bună parte din reducerea de intensitate a migrației totale după 1968.

Diminuarea numărului de comune, prin regruparea acestora, a afectat în special înregistrările referitoare la migrația rural — rural, în sensul reducerii ponderii acesteia în migrația totală.

Explicarea variațiilor de intensitate ale migrației totale se impune a fi făcută diferențiat, pe subperioade, în funcție de particularitățile fluxului de migrație dominant în migrația totală.

Înainte de 1950, în condițiile a mai puțin de 25% populație urbană din populația totală a țării, migrația rural — rural a fost fluxul dominant. În perioada 1951—1953, odată cu lansarea unor ritmuri rapide de industrializare socialistă, este probabil că migrația rural — urban a devenit fluxul dominant sau, oricum, apropiat ca valoare de cel al migrației rural — rural. Între 1953—1957/1958, în condițiile reducerii substanțiale a volumului de deplasări definitive de la sat la oraș, este posibil ca migrația rural — rural să fi redevenit fluxul dominant. După 1959/1960, migrația sat — oraș revine la o intensitate ridicată și, probabil, și la situația de flux dominant.

În funcție de nivelul mediu de intensitate și de natura fluxului component cel mai important, migrația totală poate fi segmentată în etapele: înainte de 1950, 1951 — 1953/1954, 1954/1955 — 1957, 1958 — 1960, 1961 — 1970 și etapa care începe cu 1971.

Intensitate maximă a fenomenului este înregistrată la începutul anilor '50 și după 1971, iar cea minimă în anii '60.

Diferitele componente ale dezvoltării economice și sociale au influențat asupra intensității migrației totale în special prin intermediul navetismului, al migrației rural — urban, rural — rural și interzonale.

Variațiile navetismului rural — urban ar putea fi aproximate prin intermediul raportului dintre ponderea populației nonagricole în total populație ocupată și ponderea populației urbane. Dat fiind faptul că populația nonagricolă este situată majoritar în urban, este de așteptat ca navetismul rural — urban să fie cu atît mai intens cu cît indicele respectiv are valori mai ridicate. Evident, avem de-a face cu o aproximare foarte „largă" a fenomenului. Indicele respectiv dă erori de estimare (subapreciere) în special pentru trecutul apropiat, dat fiind faptul că are loc o creștere a ponderii locurilor de muncă nonagricole amplasate în rural, în totalul locurilor de muncă din această categorie.

Diferențele dintre valorile succesive ale indicelui menționat pot fi considerate ca semnificative pentru sensul de variație al fenomenului de navetă rural — urban (tabel 5.1.7).

Tabel 5.1.7

Schimbări în intensitatea navetismului rural — urban

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980
Indice navetism rural—urban	1,05	1,13	1,08	1,29	1,25	1,44	1,42
Diferențe între valorile succesive ale indicelui	x	0,08	—0,05	0,21	—0,04	0,19	—0,02

Sursa: *Anuarul statistic, 1981* (calcule proprii).

Conform acestor estimări, navetismul rural — urban cunoaște o creștere mai accentuată în special în perioadele 1950—1955, 1960 —1965 și 1970 — 1975. Se pare că în special în perioada 1960 — 1965 efectul navetismului de a frîna migrația rural — urban este mai puțin compensat de acțiunea altor factori cu influență asupra migrației.

Variația de intensitate a migrației rural — urban se regăsește, în mare, în variațiile pe care le suportă migrația totală. Excepția o constituie perioada 1955 — 1957, cînd migrația rural — urban este redusă atît ca intensitate, cît și ca pondere în migrația totală, acest ultim fenomen avînd însă în aceeași perioadă o intensitate ridicată. Se poate presupune că, pentru perioada respectivă, migrația rural — rural preia rolul de principală componentă a migrației totale. Indicativ în acest sens este faptul că, după 1950, perioada în care nupțialitatea din rural atinge valori maxime (între 10,7‰ și 11,2‰) este cuprinsă între anii 1955—1958, deci aproximativ concordant cu etapa la care ne referim în analiza migrației totale. Afirmația are în vedere faptul că o parte importantă din căsătoriile efectuate în mediul rural se fac prin schimbarea comunității de rezidență pentru cel puțin unul din parteneri (soție, mai ales).

Migrația interzonală (de tip rural — urban sau rural — rural) a contribuit la înregistrarea unor valori ridicate ale migrației totale în special în etapa 1951—1954, cînd principala forță de atracție a migranților o constituie orașele mari (G. Retegan, I. Păcuraru, 1974: 53), care susțin desfășurarea unor fluxuri de migrație pe distanțe mari. O serie de alte evenimente — precum deplasările provocate de fenomene

de secetă acută sau de reglementări restrictive de stabilire a rezidenței sau de către alți factori — și-au pus amprenta asupra intensității migrației totale, în special în anii '50.

5.2. Compoziția migrației în funcție de aria de desfășurare (intra- sau interjudețeană)

Diferențelor de calitate a vieții și de intensitate a comunicării dintre zonele social-economice le corespund fluxurile interzonale. Cu cît aceste diferențe sînt mai puternice, cu atît migrația interzonală este mai puternică decît cea din interiorul aceleiași zone. La rîndul lor, diferențele reflectă fie anumite raporturi istorice de dezvoltare între zone, fie procese social-economice contemporane de restructurare a acestor raporturi.

Analiza migrației în funcție de aria intra- sau interjudețeană de desfășurare constituie un mijloc de estimare a procesului, din acest punct de vedere. (Deși zonele social-economice nu se suprapun întrutotul cu județele, sub constrîngerea datelor disponibile sîntem obligați să adoptăm ca ipoteză de lucru ideea că județele nu sînt numai unități administrative, ci și social-economice, localitățile de pe cuprinsul lor constituindu-se într-un sistem teritorial.)

Migrația interjudețeană are o pondere mare în migrația totală. În volumul de migranți pe durata vieții înregistrați la recensămintele din 1966 și 1977, fluxurile interjudețene au o pondere de 54% (*Recensămîntul*, 1966, vol. IV, *Recensămîntul* 1977, vol. I). Dat fiind faptul că migrația între județe este, după cum vom arăta în continuare, în mare măsură migrație rural — urban și datorită mortalității diferențiale între cele două medii rezidențiale, cifra respectivă supraestimează intensitatea reală a fluxurilor interjudețene. (Situație similară cu cea comentată în subcapitolul 5.1., în legătură cu tabelul 5.1.3.) Că avem de-a face cu o supraestimare a intensității acestor fluxuri atunci cînd se lucrează cu date de recensămînt asupra migranților pe durata vieții rezultă și din faptul că ponderea migrației interjudețene în totalul celei rural — urban a fost în perioada 1968—1972 de 44% (în timp ce, conform estimărilor făcute cu migranți pe durata vieții, această pondere era în 1977 de 55%).

Migrația interjudețeană are cea mai mare pondere în fluxurile cu destinație urbană, în cele urban — urban, în special (tabel 5.2.1). Aprecierea, deși făcută pe baza înregistrării migranților pe durata vieții, este consistentă cu constatarea că migrația interurbană se desfășoară pe distanțe mai mari decît celelalte tipuri de migrație (cu care este comparabilă).

Tabel 5.2.1

Ponderea migrației interjudețene pentru fiecare din fluxurile între tipurile de localități (migranți pe durata vieții, 5.01.1977)

%

Destinație / Origine	Orașe	Comune suburbane	Comune	Total
Orașe	77	53	54	73
Comune suburbane	47	24	37	44
Comune	55	56	37	51
Total	60	54	39	54

Sursa de date: *Recensământul, 1977*, vol . I, tab. 21.

5.3. Relații între tipuri de fluxuri de migrație

Verificarea ipotezei asupra caracterului sistemic al fluxurilor de migrație va fi făcută în continuare prin analiza corelațiilor dintre intensitatea acestora.

Conform premiselor teoretice avansate, este de așteptat ca, în măsura în care comunitățile locale de un anume tip — urban sau rural — de pe teritoriul unui județ funcționează ca sisteme sociale locale, între intensitatea fluxurilor de migrație corespunzătoare să existe corelații semnificative.

Dintre fluxurile care se determină în funcție de caracterul urban/rural, intra-/interjudețean și definitiv/pendulatoriu al migrației, dispunem de date numai în legătură cu tipurile rural — urban interjudețean — rata de imigrare (RUI), rural — urban intrajudețean — rata de emigrare (RU_i), rural — rural interjudețean — rata de imigrare (RRI) și navetism la nivelul județului (N) [3].

[3] N — proporția de navetiști în totalul personalului muncitor al județului nu este propriu-zis o măsură a unui flux, nefiind specificate originea și destinația sa; acest indice îl considerăm totuși ca semnificativ pentru intensitatea migrației pendulatorii sat—oraș, știut fiind că, în condițiile actuale, navetismul este un fenomen prezent în special între aceste tipuri de localități. Un studiu de caz făcut pentru județul Buzău pledează în sprijinul acestei afirmații — M. Băcănaru, I. Petre, I. Băcănaru, 1978: 291—292.

Corelațiile dintre intensitățile acestor fluxuri sînt prezentate în tabelul 5.3.1.

Tabel 5.3.1

Matrice de corelație dintre fluxuri de migrație în funcție de mediul rezidențial și aria intra- sau interjudețeană de desfășurare *

	RUI	RU_i	RRI	N
RUI	—	0,43	0,53	—0,25
RU_i		—	0,78	—0,55
RRI			—	—0,38

* Vezi în anexa *2—v5, v6, v9, v66*; pentru $p = 0{,}01$, $r = 0{,}42$.

Selectînd numai corelațiile de maximă intensitate, relațiile dintre cele patru tipuri de fluxuri se prezintă grafic ca în figura 5.3.1.

Navetismul se află deci în relație negativă cu toate formele de migrație definitivă semnificate prin variabilele incluse în analiză, în special în raport cu MRU_i.

Relația negativă dintre migrația rural — urban intrajudețeană și navetism poate fi interpretată în ipoteza că în majoritatea județelor se reduce tot mai mult „specializarea" satelor în a da fie migranți definitivi, fie navetiști pentru oraș. *Numai în măsura în care cele două tipuri de comportament de migrație ajung să fie prezente în aceleași localități rurale pot intra în „concurență"*, accentuarea unuia ducînd la estomparea celuilalt. Este probabil că dezvoltarea rețelelor de transport în comun și o serie de alți factori (asupra cărora vom reveni) au contribuit la adoptarea comportamentului navetist rural — urban și în satele care anterior erau relativ izolate.

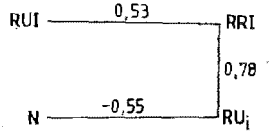

Fig. 5.3.1. — Corelații semnificative între principalele tipuri de migrație.

Relația puternică dintre fluxurile de tip RRI și RU_i (fig. 5.3.1) poate fi interpretată ca argument pentru susținerea ipotezei „migrației în lanț": emigrarea din comune în orașele aceluiași județ creează o cerere de forță de muncă pentru agricultură, satisfăcută prin atragerea popu-

lației active din comunele altor județe. Migrația de tip RRI se dezvoltă însă și ca urmare a efectului combinat dintre o cerere mare de forță de muncă în orașele de la destinație și acordarea dreptului de rezidență în marile orașe în mod selectiv, favorizînd specialiștii, personalul calificat. (O astfel de selectivitate a fost pusă în evidență pentru cazul municipiului Brașov — L. Mădăraș, 1980.) Pentru emigranții din rural fără sau cu nivel scăzut de calificare, stabilizarea în comunele din apropierea marilor orașe este impusă tocmai de această selectivitate.

Trecînd la nivelul individual de analiză, se poate infera concluzia că principalele motivații social-economice ale emigrării rural — rural pe distanțe mari sînt legate de exercitarea unor ocupații fie în comune, în unități agricole dezvoltate, fie în centre urbane, ca navetiști. Este probabil că așa stau lucrurile avînd în vedere, în plus, faptul că județele cu cea mai mare atracție a ruralilor de la mare distanță sînt caracterizate atît prin grad ridicat de urbanizare, cît și prin nivel ridicat de dezvoltare agricolă. Acesta este cazul județelor Timiș, Constanța și Ilfov (considerat în limitele sale de pînă în 1981 și avînd în vedere funcționalitatea sa conjugată cu cea a Bucureștilor).

5.4. Relații între fluxurile de migrație interjudețene

5.4.1. Fluxurile cu destinație în urban

În cadrul capitolului 4 fluxurile de migrație au fost abordate numai prin prisma volumului sau intensității lor la origine (ca emigrare) sau la destinație (ca imigrare). Cu ajutorul analizei cauzale au fost puse în relație variabile socioeconomice cu variabile de emigrare sau de imigrare. Pentru principala variabilă referitoare la migrație interjudețeană — imigrarea ruralilor în orașe situate în județe diferite de origine —, principalul factor explicativ îl constituie ponderea populației ocupate în sectorul de stat al economiei în total populație.

Prin acest gen de analiză se accentuează rolul factorilor care acționează la destinația fluxului (în cazul în care variabila dependentă este imigrarea) sau la origine (în cazul emigrării).

Premisele teoretice formulate în prima parte a lucrării considerau ca factori explicativi ai migrației nu atracția sau respingerea social-economică de la destinație și respectiv originea fluxului, ci *raportul* dintre factorii care acționează la origine și la destinație. Pentru a cunoaște acest raport și rolul pe care îl joacă în influențarea procesului de migrație, se impune un alt tip de analiză, în care fluxurile să fie conside-

rate în sensul lor propriu, ca mulțime de persoane care se deplasează între o origine și o destinație comună.

În măsura în care fluxurile respective au nu numai un conținut statistic (agregare a unei mulțimi de persoane cu caracteristici comune), ci și unul social, atunci este de așteptat ca sensul și relațiile dintre fluxurile interjudețene să exprime o ierarhie de dezvoltare între județele implicate în relație.

În plus, acest tip de analiză are avantajul de a permite verificarea existenței unei corelații între raporturile de dezvoltare și relațiile de comunicare între arii teritoriale aflate la niveluri diferite de dezvoltare.

Urmarea acestui drum de analiză este mult complicată de numărul mare de fluxuri posibile în mișcarea migratorie interjudețeană ($(40 \times 40) - 40 = 1\,560$ fluxuri). Evident, o hartă în care trasezi pînă la 1 560 de „linii", reprezentînd tot atîtea fluxuri, este foarte greu de citit și, prin aceasta, foarte puțin utilă.

Întreprindem o primă analiză asupra fluxurilor de migrație interjudețeană cu destinație urbană (originea lor este nespecificată, putînd fi rurală sau urbană). Aceste fluxuri sînt în bună măsură (73% din total migrație interjudețeană cu destinație urbană) fluxuri rural — urban. Folosim datele recensămîntului din 1977.

Pentru reducerea unei realități complexe la liniile ei esențiale, reținem în analiză pentru fiecare județ cîte două fluxuri (de gradul I și II) — cele care la origine au cel mai mare volum. În al doilea rînd, renunțăm, pentru moment, la municipiul București, a cărui putere de atracție depășește cu mult pe a celorlalte orașe. Construim deci o configurație a fluxurilor de migrație principale făcînd abstracție de orașul-capitală, care constituie principalul centru de atracție pentru 24 din cele 39 județe ale țării (în baza cifrelor de migranți pe durata vieții, 1977). Pentru aceste județe au fost considerate ca fluxuri principale cele al căror volum se situa pe locurile doi și trei (pe locul I fiind emigrarea la Bucuresti). Din cele $39 \times 2 = 78$ fluxuri, au fost reținute un număr de 62, care îndeplineau condiția de a nu fi dublate de un contraflux de volum mai mare. Deci, dacă m_{ij} este fluxul de migrație din județul i în orașele județului j, atunci acesta a fost reținut ca flux principal dacă și numai dacă $m_{ij} > m_{ji}$.

Pentru a trasa în întregime *harta regiunilor sau sistemelor interjudețene*, cu destinație urbană, se impune luarea în considerație — în această etapă a analizei — a rolului jucat de București. Am considerat ca județe care gravitează în jurul acestui oraș pe cele al căror flux spre

Bucureşti este mai mare de 4 ori [4] faţă de fluxul de emigrare de volum imediat inferior, din acelaşi judeţ. Au rezultat 8 fluxuri principale de gradul I spre Bucureşti, de la Argeş, Dîmboviţa, Prahova, Galaţi, Ialomiţa, Constanţa, Ilfov şi Teleorman. Corespunzător, pentru aceste judeţe fluxurile care fuseseră determinate ca „principale de gradul I" au devenit, prin luarea în consideraţie a atracţiei Bucureştilor, „principale de gradul II".

În continuare am procedat la construirea unui indice al atracţiei urbane (migratorii) a judeţului prin calcularea diferenţei dintre numărul fluxurilor principale de sosire şi cele de plecare din judeţ. În prealabil am ponderat numărul fluxurilor (de sosire/de plecare) care la origine au avut volumul cel mai mare cu 2, iar pe cele care la origine au fost pe locul al doilea cu 1 (vezi tabel 5.4.1) [5].

Tabel 5.4.1

Numărul de fluxuri interjudeţene principale de sosire în centrele urbane ale judeţului sau de plecare din judeţ (migranţi pe durata vieţii la recensămîntul din 5.01.1977.

Judeţul	Nr. fluxuri de sosire		Nr. fluxuri de plecare		Indicele de atracţie în urban a migranţilor (IA)
	gradul I	gradul II	gradul I	gradul II	
0	1	2	3	4	$5 = ((1\times2)+2)-((3\times2)+4)$
Alba (AB)			1	1	−3
Arad (AR)		1	1	1	−2
Argeş (AG)		2	1	1	−1
Bacău (BC)	1	1	1		1
Bihor (BH)		1	1	1	−2
Bistriţa-Năsăud (BN)			1	1	−3

[4] Pragul este relativ arbitrar ales. Pornind de la faptul că Bucureştiul este de peste 6 ori mai mare decît următorul oraş în ierarhia volumelor de populaţie, am fi putut considera această cifră drept prag. Coborîrea la 4 a fost făcută în urma analizei întregii serii de raporturi „volum flux spre Bucureşti/volum flux spre alt judeţ, de intensitate imediat inferioară". În jurul cifrei 4 se produce o „ruptură" a seriei de date.

[5] Un astfel de indice estimează atît intensitatea fluxurilor de imigrare în raport cu un judeţ dat, cît şi extensiunea cîmpului de migraţie din care în judeţul respectiv sosesc migranţi. Cu cît indicele este mai mare, cu atît centrele urbane din judeţul respectiv atrag mai mulţi migranţi, din mai multe judeţe. Validarea acestui indice se poate face şi prin raportarea sa la un indice care estimează numai intensitatea atracţiei urbane a migranţilor (calculat ca raport între migraţia netă pe durata vieţii în centrele urbane ale judeţului şi populaţia nonmigrantă din judeţ). Conform aşteptărilor, din totalul de 4 judeţe cu imigrare maximă (peste $800^0/_{00}$, 3 sînt judeţe definite drept „centre de imigrare", din 14 judeţe cu emigrare maximă (peste $-800^0/_{00}$), 12 sînt din categoria „centrelor de emigrare" (vezi comentariul la tabelul 5.4.1).

Tabel 5.4.1 (continuare)

0	1	2	3	4	5 = ((1 × 2) + +2) − ((3 × 2) + + 4)
Botoşani (BT)			1	1	−3
Braşov (BV)	3	7			13
Brăila (BR)			1	1	−3
Buzău (BZ)			1	1	−3
Caraş-Severin (CS)	1		1		0
Cluj (CJ)	3	1	1	1	4
Constanţa (CT)	1	2	1		2
Covasna (CV)			1		−2
Dîmboviţa (DB)			1	1	−3
Dolj (DJ)	2	2	1		4
Galaţi (GL)	2	2	1	1	3
Gorj (GJ)			1	1	−3
Harghita (HG)			1	1	−3
Hunedoara (HD)	2	4	1		6
Ialomiţa (IL)			1	1	−3
Iaşi (IS)	3	1		1	6
Ilfov (IF)	1		1	1	−1
Maramureş (MM)	1	1		1	2
Mehedinţi (MH)		1	1	1	−2
Mureş (MŞ)	1	1	1	1	0
Neamţ (NT)			1	1	−3
Olt (OT)			1	1	−3
Prahova (PH)	1	2	1	1	1
Satu Mare (SM)			1	1	−3
Sălaj (SJ)			1	1	−3
Sibiu (SB)	2	1	1		5
Suceava (SV)		1	1	1	−2
Teleorman (TR)			1	1	−3
Timiş (TM)	4	1			9
Tulcea (TL)			1	1	−3
Vaslui (VS)			1	1	−3
Vîlcea (VL)			1	1	−3
Vrancea (VR)			1	1	−3
Bucureşti (B)	8				16

Un prim rezultat al acestor operaţii este *clasificarea judeţelor din punct de vedere al comportamentului lor de migraţie* în cinci categorii.

I. *centre de imigrare*, cu indice de atracţie mare şi fără fluxuri de plecare de mărime semnificativă [6]: Bucureşti, Braşov şi Timiş (evident, Bucureştiul ar avea un indice mult mai mare dacă procedeul de construire nu l-ar defavoriza);

[6] Cele mai importante din fluxurile lor de emigrare au un volum mai mic decît contrafluxurile corespunzătoare.

II. *centre de imigrare-emigrare*, cu indice mai mare decît zero și cu fluxuri de plecare de mărime semnificativă: Iași, Hunedoara, Sibiu, Cluj, Dolj, Maramureș, Bacău, Constanța, Galați;

III. *centre de „tranziție"*, cu indicele de atracție egal cu zero, respectiv cu fluxuri de emigrare și de imigrare egal la număr: Caraș-Severin, Mureș și Prahova;

IV. *centre de emigrare-imigrare*, cu indicele de atracție (IA) $-2 \leqslant IA < 0$: Arad, Bihor, Covasna, Ilfov, Mehedinți, Suceava, Argeș;

V. *centre de emigrare*, cu IA $\leqslant -3$, respectiv fără nici un flux de sosire de mărime semnificativă; în această clasă sînt cuprinse 18 județe: Alba, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Brăila, Buzău, Dîmbovița, Gorj, Harghita, Ialomița, Neamț, Olt, Satu Mare, Sălaj, Teleorman, Tulcea, Vaslui, Vîlcea, Vrancea.

Pe baza acestei clasificări se poate trece la reconstituirea relațiilor majore dintre fluxurile de migrație.

Urmărind distribuția fluxurilor pe hartă (vezi fig. 5.4.1 și 5.4.2), se poate vedea cu ușurință că *mișcarea migratorie interjudețeană este orientată în 1977 către cele trei mari centre de imigrare:* București, Brașov și Timiș. Între ele, acestea sînt relativ independente, în sensul că nu există fluxuri de gradul I (cu intensitate maximă între fluxurile de emigrare de la origine) care să le unească direct. Desigur, factori de natură social-economică acționînd pe durată mare de timp au contribuit la această situație. Atracția migratorie este, probabil, și rezultat al unei anume *centralități geografice:* județele Timiș, Brașov și Galați sînt plasate pe o „bandă" care traversează țara de la vest la est, în apropierea liniei mediane dintre extremitățile de sud și de nord ale țării.

Considerînd că aparțin aceluiași sistem de migrație județele legate direct sau indirect printr-un flux principal, a rezultat configurația prezentată în fig. 5.4.1.

Există deci trei mari sisteme de migrație definite prin principalele lor centre de convergență a fluxurilor:

I. sistemul *Timiș* — Hunedoara — Cluj — Dolj (14 județe);
II. sistemul *Brașov* — Sibiu (7 județe);
III. sistemul *București* — Galați — Constanța (13 județe).

De mai mică întindere sînt sistemele:

IV. *Iași* (4 județe);
V. *Maramureș* (2 județe).

Rod al unei succesiuni de operații tehnice relativ numeroase, gruparea județelor în astfel de sisteme se cere argumentată și interpretată.

Principala ipoteză interpretativă pentru aceste evidențe empirice este că *structurarea fluxurilor de migrație reflectă* (a) *o ierarhie spe-*

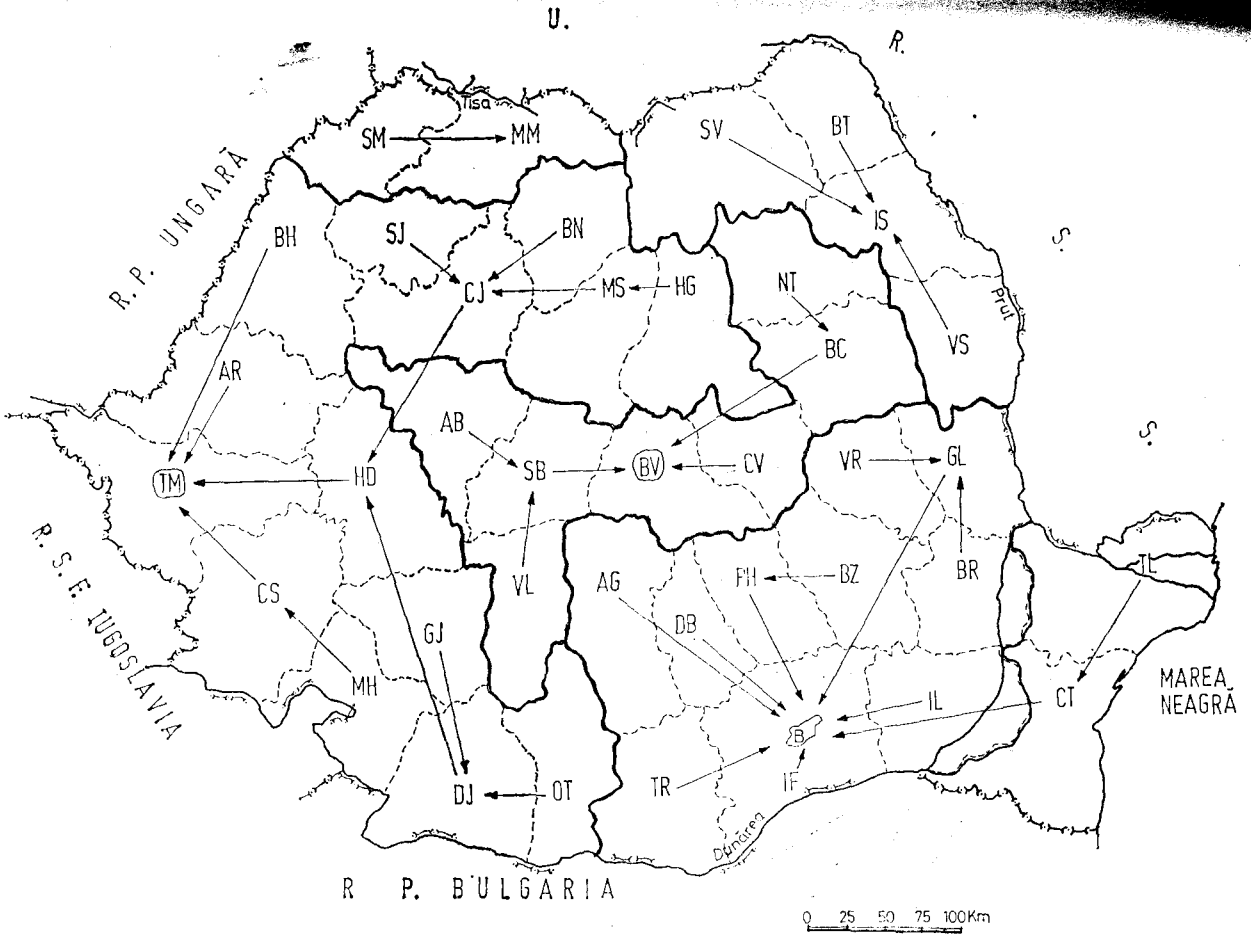

Fig. 5.4.1. — Sistemul principalelor fluxuri de migrație interjudețeană cu destinație in urban, 1977 (migrație pe durata vieții).

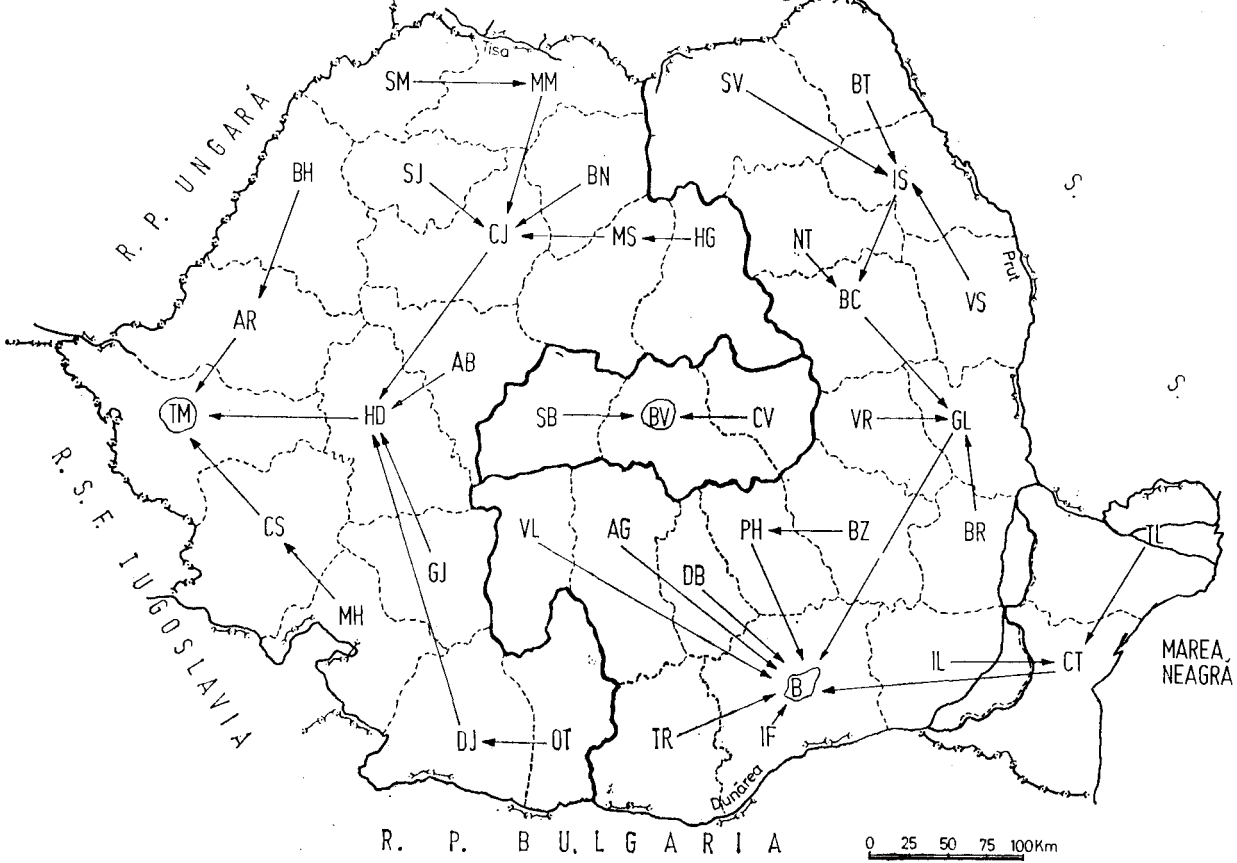

Fig. 5.4.2. — Sistemul principalelor fluxuri de migrație interjudețeană cu destinație în urban, 1966 (migrație pe durata vieții).

cifică a dezvoltării social-economice a unor județe și (b) *existența unei relative consistențe valorice (culturale) între respectivele județe, toate acestea manifestate în condiții de* (c) *proximitate teritorială.*

Începem argumentarea cu componenta cea mai puțin problematică a ipotezei: *proximitatea teritorială.* Din cele 35 de fluxuri principale de gradul I, numai 6 traversează un alt județ pentru a ajunge de la origine la destinație. Este vorba de fluxurile Bihor — Timiș, Cluj — Hunedoara, Dolj — Hunedoara, Bacău — Brașov, Galați — București, Constanța — București. Toate aceste fluxuri leagă între ele județe cu grad ridicat de urbanizare (în 1977, 6 din cele nouă județe implicate în relații aveau peste 53% populație urbană, gradul național de urbanizare fiind de 47,5% *Anuarul statistic*, 1977). Din acest punct de vedere s-ar putea considera că regăsim o manifestare a regularității: migrația urban — urban se face pe distanțe mai mari, decît cea rural — rural.

Similar, 6 din cele 30 de fluxuri principale de gradul II leagă județe care nu sînt vecine: Suceava — Timiș, Cluj — Brașov, Bistrița-Năsăud — Hunedoara, Ialomița — Brașov, Ilfov — Constanța, Galați — Brașov.

Pentru verificarea componentei (a) din ipoteza enunțată, folosim drept referință sistemul de migrație *Timiș* (vezi fig. 5.4.3). Prin analiza de regresie am constatat că migrările în urban, din alte județe, sînt determinate în principal de gradul de dezvoltare al județului de destinație, estimat cu ajutorul indicelui „număr de personal la 1000 locuitori". Valorile aceluiași indice înscrise pe „nucleele" grafului din figura 5.4.4 indică o strînsă corelație între ierarhizarea județelor din acest punct de vedere și modul de structurare a fluxurilor: pe o aceeași ramură a grafului, deplasării de la destinație spre originea fluxurilor

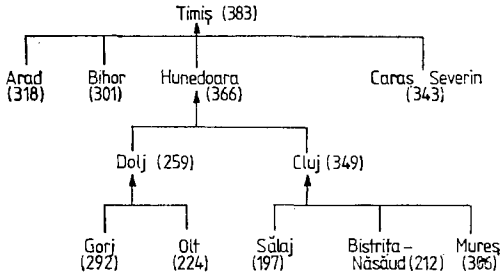

Fig. 5.4.3. — Personal muncitor la 1 000 locuitori în 1977 pe județele componente ale sistemului de migrație *Timiș.*

îi corespunde o ierarhie descrescindă a valorilor indicelui înscris. Există o singură abatere de la regulă: în Gorj se află originea unui flux spre Dolj, dar personalul muncitor la 1000 de locuitori este mai numeros în primul decit în cel de-al doilea județ, contrar așteptărilor teoretice.

Deşi sub aspect statistic este normală o astfel de abatere, înclinăm spre a o considera nu atit ca expresie a unei relaţii statistice între ierarhia de dezvoltare şi structurarea fluxurilor, cît, mai ales, ca efect al unei insuficienţe a tehnicii de construire a grafului fluxurilor de migra-

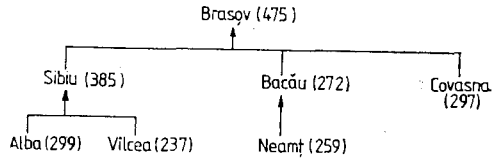

Fig. 5.4.4. — Personal muncitor la 1 000 locuitori în 1977 pe judeţele componente ale sistemului de migraţie *Braşov*.

ţie. Între volumele fluxurilor de emigrare de gradul I şi II din Gorj, spre Dolj şi respectiv Hunedoara, există o diferenţă foarte mică, de la 10 896, în primul caz, la 10 214, in cel de-al doilea caz.

Tehnica de determinare a nucleelor in graful migraţiei lucrează numai cu volumul fluxurilor principale de gradul I, indiferent de diferenţa dintre acesta şi cel de gradul II. În cazul fluxului de gradul II, spre Hunedoara, ierarhia dintre origine şi destinaţie este respectată, fiind în acest caz conform aşteptărilor derivate din ipoteză.

În cazul sistemului *Braşov* (fig. 5.4.4) corelaţia dintre modul de structurare a fluxurilor şi ierarhia de dezvoltare a judeţului este conformă cu ipoteza enunţată. Corelaţia rămîne la fel de bună şi în cazul sistemelor *Bucureşti, Iaşi* şi *Maramureş*.

În structurarea fluxurilor joacă, desigur, un rol şi raporturile culturale dintre judeţe. Acest factor, de natură calitativă, este mai greu de pus în evidenţă cu ajutorul unei astfel de analize, cu atît mai mult cu cit acţionează conjugat cu o serie de alţi factori nu numai manifeşti (precum raporturile de dezvoltare), ci şi latenţi, de natură psihosocială (precum tradiţiile de comunicare prin migraţie etc.). Chiar în limitele acestui tip de analiză pot fi făcute, totuşi, unele estimări.

Raportarea regiunilor istorice la „regiunile" (sistemele) de migraţie indică raporturi de intersectare intre cele două tipuri de arii.

O primă regularitate derivată din analiza comparativă a tipurilor de judeţe, din punctul de vedere al comportamentului lor de migraţie, şi a regiunilor istorice de apartenenţă: *cu cît judeţul are o mai mare putere de atracţie, cu atît „cîmpul" din care îşi recrutează migranţii este mai diferit de regiunea istorică de care aparţine judeţul respectiv.*

Judeţele cu indice maxim de atracţie din grupa „centre de imigrare" sînt la capătul unor fluxuri a căror origine se află, majoritar,

în afara regiunii istorice a județului de destinație (vezi tabel 5.4.2). În schimb, județele „centre de imigrare-emigrare" (cu indice de atracție mai redus decît centrele de imigrare) atrag migranți preponderent din aceeași regiune istorică.

Tabel 5.4.2

Numărul fluxurilor principale (de grad I și II) în funcție de puterea de atracție a orașelor de la destinație și de regiunea istorică de la origine

Originea fluxului în raport cu destinația	Atracția migranților		Total
	foarte mare (centre de imigrare)	mare (centre de imigrare-emigrare)	
aceeași regiune istorică	8	23	31
altă regiune istorică	15	6	21
Total	23	29	52

$\chi^2 = 8{,}79$ semnificativ pentru $p = 0{,}01$.

Astfel (vezi fig. 5.4.1), Doljul grupează fluxuri din Oltenia, Clujul din Transilvania, Sibiul — majorîtar din Transilvania, Iașul din nordul și centrul Moldovei etc. Dintre marile centre de imigrare, Bucureștiul are în cea mai mare măsură un cîmp de atracție conform cu granițele regiunii istorice de apartenență (vezi fig. 5.4.1).

Din județele țării, 22 (considerind inclusiv municipiul București ca județ) își mențin în 1977 puterea de atracție urbană a migranților pe care o aveau în 1966 (tabelul 5.4.3). Rezultă deci că schimbările canti-

Tabel 5.4.3

Indicii atracției in urban a migranților, la recensămintele din 1966 și din 1977

Județul	Indici		Diferență 1977—1966	Județul	Indici		Diferență 1977—1966
	1977	1966			1977	1966	
0	1	2	3	0	1	2	3
Alba	—3	—3	0	Bistrița-Năsăud	—3	—3	0
Arad	—2	—1	—1	Botoșani	—3	—3	0
Argeș	—1	—1	0	Brașov	14	8	6
Bacău	1	3	—2	Brăila	—3	—3	0
Bihor	—2	—2	0	Buzău	—3	—3	0

Tabel 5.4.3 (continuare)

0	1	2	3	0	1	2	3
Caras-Severin	0	1	−1	Mureș	0	−1	1
Cluj	4	6	−2	Neamț	−3	−3	0
Constanța	2	3	−1	Olt	−3	−3	0
Covasna	−2	−2	0	Prahova	0	2	−2
Dîmbovița	−3	−3	0	Satu Mare	−3	−3	0
Dolj	4	1	3	Sălaj	−3	−3	0
Galați	3	6	−3	Sibiu	5	2	3
Gorj	−3	−2	−1	Suceava	−2	−2	0
Harghita	−3	−3	0	Teleorman	−3	−3	0
Hunedoara	6	9	−3	Timiș	9	7	2
Ialomița	−3	−3	0	Tulcea	−3	−3	0
Iași	6	5	1	Vaslui	−3	−3	0
Ilfov	−1	−1	0	Vîlcea	−3	−3	0
Maramureș	2	1	1	Vrancea	−3	−3	0
Mehedinți	−2	−3	1	București	16	14	2

tative, referitoare la intensitatea fluxurilor, se petrec în 18 județe. Schimbările calitative sînt mai puțin frecvente, în special pentru fluxurile care în 1966 aveau o maximă intensitate (gradul I) (tabel 5.4.4).

Tabel 5.4.4

Schimbări calitative în structura fluxurilor principale de migrație între 1966—1977

Tipul de schimbare	Intensitatea fluxului		Total
	gr. I *	gr. II	
flux nou	x	5	5
dispariție flux	2	1	3
schimbarea destinației fluxului	5	4	9
Total	7	10	17

* Fluxul cu cel mai mare volum în raport cu fluxurile de la aceeași origine.

Reorientarea fluxurilor principale de la o destinație la alta pare a fi efect nu atît al schimbării raporturilor de dezvoltare dintre ariile de sosire, cît mai ales efect al unui proces de „învățare" sau de contagiune socială, realizat diferențiat în raport cu caracteristici ale acestor arii.

Un prim argument în favoarea acestei ipoteze este de natură negativă: *reorientarea fluxului principal spre o altă destinație se face nu pentru că ritmul de dezvoltare în noua arie de sosire este mai mare*

decît in prima. În acest sens am constatat că rata de creștere a numărului de personal muncitor la 1000 locuitori, între 1966 și 1977, nu este sistematic mai mare la destinația din 1977 decît la cea din 1966, pentru fluxurile principale de gradul I care au aceeași origine în aceste două momente.

În schimb, se poate constata că *fluxurile acestea se reorientează, în decursul perioadei de referință, spre destinații care au nivel de dezvoltare superior celui existent la destinația anterioară.*

Estimînd nivelul de dezvoltare social-economică prin personalul muncitor la 1000 locuitori, putem evidenția corelația dintre ierarhia de dezvoltare a zonelor de sosire în momente diferite, pentru fluxuri care au aceeași origine, și schimbarea sensului acestor fluxuri (tabel 5.4.5).

Tabel 5.4.5

Personal la 1000 locuitori în 1977, la destinațiile fluxului

Județ de plecare în 1966	Destinația din 1966	Destinația din 1977
Bihor	Arad (318)	Timiș (383)
Vilcea	Dolj (259)	Sibiu (385)
Alba	Hunedoara(366)	Sibiu (385)
Bacău	Galați (308)	Brașov (475)
Ialomița	Constanța (403)	București (522)

Schimbarea destinației fluxului principal de emigrare din Bihor de la orașele din Arad (în 1966) spre cele din Timiș (în 1977) s-a făcut deci nu pentru că în Timiș dezvoltarea economică s-ar fi făcut mai rapid decît în Arad (în intervalul 1966—1977), ci pentru că Timișul are un nivel de dezvoltare superior Aradului. Este probabil că, într-o primă etapă (anume în 1966), emigrarea din Bihor a fost orientată prioritar spre Arad ca județ cu nivel de dezvoltare superior, aflat în proximitate teritorială. În aceeași perioadă se înregistra un flux important de migranți (pe durata vieții) nu numai spre orașele din Arad (7 900), ci și spre orașele din Timiș (7 000). În intervalul 1966—1977, raporturile se schimbă, fluxul spre Timiș devine dominant (11 000 persoane, față de 10 600 spre Arad). Această schimbare, deși de intensitate relativ redusă, ar putea fi interpretată ca efect al unui proces de comparație socială pe care migranții potențiali din Bihor îl fac, cu ajutorul informațiilor pe care le primesc de la migranții efectivi din Timiș și Arad, între aceste două destinații. Opțiunea majoritară pentru Timiș (aflat la o mai mare distanță decît Aradul, față de Bihor) ar putea

fi consecință a difuzării convingerii că „în Timiș este mai bine decît în Arad" [7].

Cu toate riscurile pe care le implică trecerea de la județ ca unitate de analiză agregată la individ, se poate avansa ipoteza că *migranții se orientează într-o primă etapă spre zonele apropiate, cu oportunități economice, îndreptîndu-se ulterior spre zone — mai apropiate sau mai depărtate — în care oportunitățile economice se îmbină cu cele sociale.*

Un alt tip de schimbare importantă în studierea fluxurilor de migrație este *autonomizarea unor centre de atracție.* Astfel, Iașul și Maramureșul devin în principal centre de atragere a migranților: în 1966 Maramureșul gravita în jurul Clujului, iar Iașul în jurul Bacăului. În Maramureș cererea economică de forță de muncă a fost mai mare decît în Cluj: între 1973 și 1977, spre exemplu, creșterea personalului muncitor la 1000 locuitori a fost de 117%, iar în Cluj de numai 107%. Similar, Iașul are, în aceeași perioadă, o creștere de 118%, față de Bacău cu 116%.

Prin autonomizarea unor centre de atracție și prin modificarea puterii de atracție a vechilor centre, în 1977 se ajunge la o regrupare a județelor într-o configurație diferită de fluxuri de migrație.

Desemnînd regiunile de migrație prin principalul lor centru de atracție, putem caracteriza modificarea structurii acestor fluxuri prin:

— extinderea sferei de influență a sistemului *Brașov* (de la 2 la 6 fluxuri integrate în acest sistem);

— reducerea ariei de influență a sistemului *Timiș* (de la 16 la 13 fluxuri aferente) și *București* (de la 19 la 12 fluxuri) și constituirea sistemelor *Iași* și *Maramureș*, cu cîte 3 și, respectiv, un flux.

Modificarea puterii de atracție pe care o arie social-economică o exercită asupra migranților este determinată și de comportamentul de migrație al ariei respective la începutul perioadei de referință.

Județele care în 1966 erau centre de imigrare — avînd deci maximă putere de atracție și fiind lipsite de fluxuri de emigrare semnificative — își măresc puterea de atracție a migranților din alte județe (în centrele

[7] În 1977 volumul de vînzare de mărfuri nealimentare pe locuitor, era de 5,6 mii lei la Timiș și de 4,1 mii lei la Arad; similar, creșterea respectivului indicator a fost de 144% pentru primul și de 128% pentru cel de-al doilea județ. Consumul de apă potabilă de uz menajer a fost în 1973 de 19,4 mc pe locuitor la Timiș și de 8,1 mc la Arad. Similar, pentru reorientările de la Dolj la Sibiu (originea la Vîlcea), de la Hunedoara a Sibiu (originea la Alba) și de la Galați la Brașov (originea la Bacău), creșterea consumului de apă potabilă distribuită prin conducte a fost de respectiv 141—171%, 164—171%, 122—152% (prima cifră indică sporul la destinația din 1966, iar cea de-a doua la destinația din 1977; sporul este calculat prin raportarea 1977/1973).

lor urbane), în decursul perioadei intercenzitare (tabel 5.4.6). Creșterea cea mai importantă o are Brașovul (tabel 5.4.3).

Pentru centrele de imigrare-emigrare, în care predomină atracția față de respingerea migranților, tendința specifică este aceea de reducere a puterii lor de atracție. Intensitatea maximă a acestei tendințe apare în cazul centrelor urbane din Hunedoara și din Galați. Excepțiile acestei categorii sînt Doljul, Iașul, Maramureșul și Sibiul, cu tendință de sporire a puterii de atracție.

În fine, în cazul județelor care în 1966 aveau o putere redusă de atracție (centre de emigrare-imigrare și de emigrare — în termenii clasificării pe care am propus-o), indicele de atracție se menține la același nivel și la data recensământului 1977.

Tabel 5.4.6

Schimbarea comportamentului de migrație al județelor, în perioada 1966—1977 și caracteristicile sale la începutul perioadei de referință

Variația indicelui de atracție a migranților între 1966—1977	Tipul de comportament de migrație în 1966				Total
	imigrare	imigrare-emigrare	emigrare-imigrare	emigrare	
creștere	BV TM B	Dj SB IS MM	MR	MH	9
menținere la același nivel			ARG BH CV IF SV	AB SM BN SJ BT TR BR TL BZ VS DB VL HR VR IL NT OT	22
descreștere		BC CS CJ CT GL HD PH	AD GJ		9
Total	3	11	8	18	40

Sursa de date: *Recensămîntul, 1966*, vol. IV; *Recensămîntul, 1977*, vol. I (vezi și tabel 5.4.3).

Analiza comparativă a evoluției acestor situații pune în evidență faptul că județele cu nivel de dezvoltare *foarte ridicat* continuă să-și multiplice puterea lor de atracție asupra migranților, în timp ce majoritatea județelor cu nivel *ridicat* de dezvoltare (precum Galați, Hunedoara etc.) tind să-și diminueze această putere. În județele de emigrare-imigrare în care predominau în 1966 forțele de respingere a migranților, fără a fi însă unice, se manifestă tendința de menținere a indicelui la același nivel. Pentru județele din categoria centre de emigrare este sigur că nu s-a manifestat o tendință puternică de creștere a puterii lor de atracție (excepție județul Mehedinți). Datorită procedeului de construire a indicelui de atracție a migranților — luarea în considerație a numai primelor două fluxuri de emigrare din fiecare județ —, limita sa minimă este fixă (—3). Nu putem ști deci, prin această metodă, dacă nu cumva o parte din centrele de emigrare din 1966 nu au suferit chiar o reducere a puterii lor de atracție, pînă în 1977.

Pe baza acestui tablou al evoluției cîmpurilor de atracție a migranților se poate aprecia că tendința de reducere a decalajelor de dezvoltare și, implicit, de putere de atracție a migranților se realizează în primul rînd pentru județele din categoriile „imigrare-emigrare" și „emigrare-imigrare", județe aflate de o parte și de alta a liniei medii de dezvoltare.

În concluzie, principalele procese prin care se realizează schimbarea structurii fluxurilor de migrație interjudețeană (de tip rural — urban) sînt:

— *autonomizarea* unor centre de atracție (dispar fluxurile de emigrare de gradul I) în care converg mai multe fluxuri de imigrare (cazul Maramureș și Iași);

— *reorientarea fluxurilor* principale (de gradul I, în special) către o altă destinație (fluxurile dominante de emigrare din Alba, Bihor, Bacău, Ialomița, Vîlcea);

— *creșterea sau reducerea capacității de atracție a migranților* ducînd la apariția, dispariția sau schimbarea gradului de intensitate a unor fluxuri care leagă județul respectiv de alte județe.

Principalii factori care determină aceste schimbări în structura fluxurilor de migrație sînt: *modificarea raporturilor de dezvoltare economică și socială* dintre diferite arii teritoriale și *procesele de comparație și contagiune socială* care duc la adoptarea unor comportamente de migrație diferențiate în raport cu caracteristicile specifice ale ariilor de destinație. Desigur, în legătură cu această ultimă categorie de factori, cunoașterea este încă insuficientă; datele obiective nu permit elucidarea unor mecanisme complexe de factură psihosocială. Nu este mai

puțin adevărat însă că, fără aceste ipoteze interpretative care introduc în analiză factori de natură psihosocială, procesele de restructurare a fluxurilor de migrație nu pot fi înțelese.

5.4.2. Fluxurile cu destinație în rural

În figura 5.4.5 este prezentată configurația acestor fluxuri, determinată cu aceeași metodă ca și în subcapitolul precedent (pentru fluxurile spre urban).

Migrația din județe spre comunele altor județe este în mare măsură (83%) [8] migrație de tip rural — rural. Datorită acestui fapt, fluxurile sînt mult mai puțin integrate într-un sistem decît în cazul migrației cu destinație urbană (vezi comparabil figurile 5.4.1 și 5.4.5). Indirect datele susțin că *migrația rural — rural este în mai mare măsură dispersată decît cea rural — urban.* Dacă în cazul migrației spre orașe (fig. 5.4.1) fiecare județ este origine sau destinație pentru un flux principal (de gradul I), pentru migrația cu destinație rurală, 4 județe (Dolj, Sibiu, Brăila și Bistrița-Năsăud) sînt complet izolate din acest punct de vedere, în sensul că nu constituie nici punct de plecare, nici de sosire pentru vreun flux important.

O altă trăsătură distinctivă între fluxurile cu destinație urbană (fig. 5.4.1) *și cele cu destinație rurală* (fig. 5.4.5) *este că, prin modul lor de relaționare, primele indică un fenomen de migrație „în lanț" (vezi cap. 1.2) mai puternic decît cele din cea de-a doua categorie.*

Principalele centre de atracție a migranților cu destinație rurală sînt județele Timiș (7 fluxuri de imigrare) și Constanța (4 fluxuri de imigrare). În comunele din Timiș se stabilesc migranți veniți din vestul țării. Spre comunele din Constanța se orientează fluxurile din Moldova și Muntenia. Principalele direcții de deplasare sînt de la nord la sud, din zonele de munte spre cele de cîmpie, iar în cadrul zonelor de cîmpie, de la vest la est.

Dacă interpretarea acestor sensuri s-ar face prin simpla citire a hărții (fig. 5.4.5), atunci s-ar putea considera că migrația rural — rural interjudețeană se face în special spre județele dezvoltate din punct de vedere agricol. Corespunzător, s-ar putea considera că această categorie de migranți schimbă domiciliul pentru a putea lucra în unități agricole în care productivitatea și nivelul de retribuire sînt mai ridicate. Corelația intensității migrației rural — rural cu nivelul mediu al veniturilor din cooperativele agricole ale județului de destinație este relativ scăzută ($r = 0{,}43$), deși de valoare semnificativă. Din acest motiv,

[8] Pentru migranții pe durata vieții de respectivul tip, la 1.05.1977.

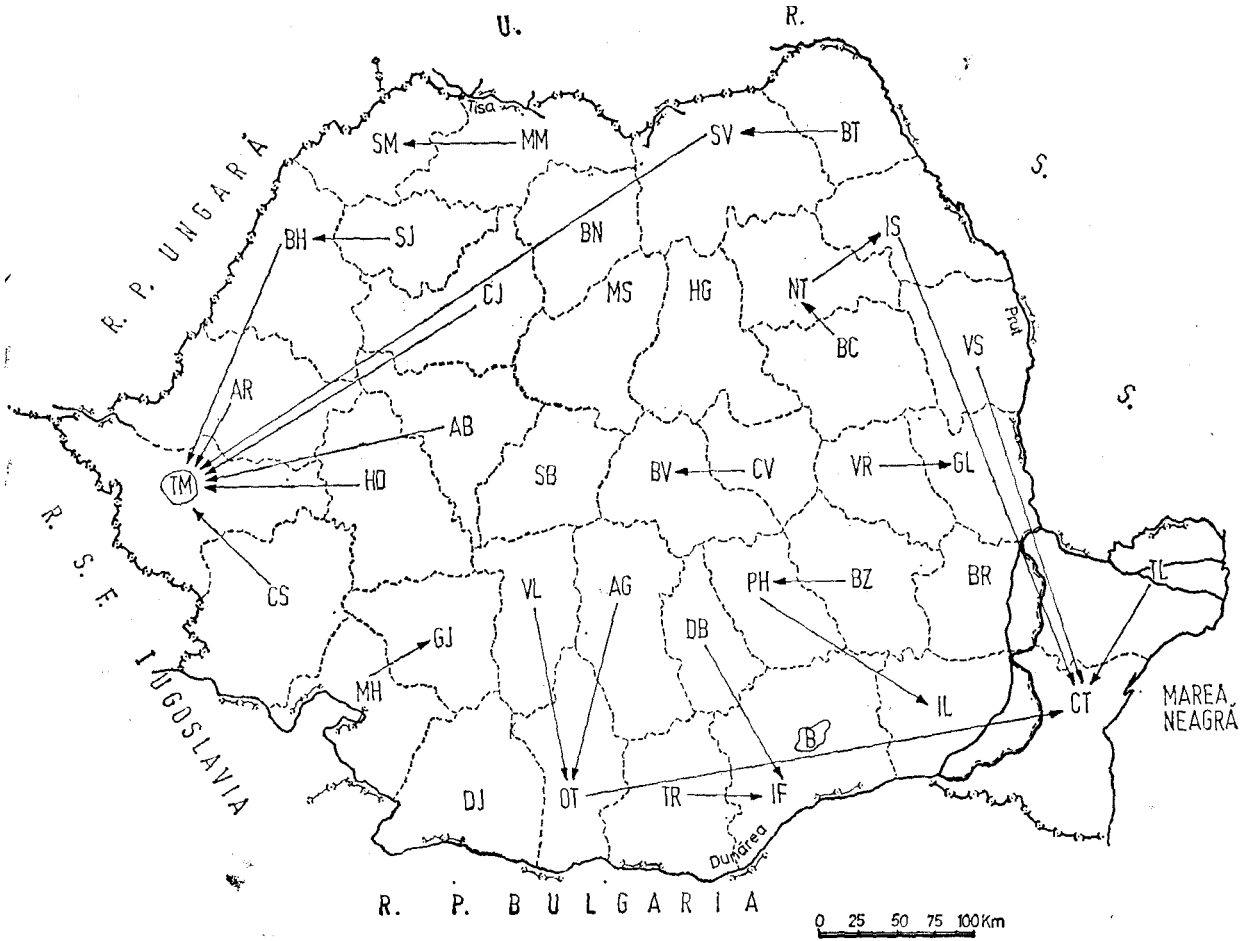

Fig. 5.4.5. — Sistemul principalelor fluxuri de migrație interjudețeană cu destinație în rural, 1977 (migrație pe durata vieții).

factorul respectiv nu se impune printre determinanții principali ai fenomenului (vezi capitolul 4).

Coroborînd informațiile furnizate de analiza cauzală (tabelele 4.2.4 și 4.2.5) cu cele oferite de analiza de structură, se poate ajunge la o imagine mai exactă asupra determinării migrației rural — rural.

Din cercetarea selectivîtății migrației în funcție de sex (4.3) a rezultat că migrația prin căsătorie explică numai o parte a schimbărilor de domiciliu între comune, în special migrația dispersată, pe distanțe reduse. Pentru migrația în flux între comune rolul esențial revine unor alți factori, precum dezvoltarea agricolă, nevoile de forță de muncă în agricultură și în sectoarele neagricole ale județului de sosire și nivelul general de dezvoltare socioculturală a acestuia (tabel 4.2.5). La locul de origine a fluxului acționează, cu rol de stimulare a emigrării, ponderea mare a tineretului în populația rurală, precum și dezvoltarea industrială a județului sub nivelul mediu pe țară (vezi factorii determinanți, pentru *v8*, în tabelul 4.2.5). În plus, județele care atrag în comunele lor migranți din comunele altor județe sînt caracterizate și prin faptul că orașul lor „principal" (cel mai mare) are un rang superior în ierarhia orașelor țării.

Deși nu a fost cuantificată în această analiză, nu trebuie omisă acțiunea unor tradiții de deplasare a populației, în special pentru cazul migrațiilor rural— rural la mare distanță, de la Suceava la Timiș, spre exemplu.

Este probabil că, pentru diferitele fluxuri rural — rural interjudețene, factorii menționați se grupează și acționează cu intensități diferite. Astfel, imigrările ruralilor în comunele județului Constanța este probabil că sînt legate în special de dezvoltarea agricolă ridicată a acestui județ, dar și de nevoia crescută de forță de muncă în agricultura sa, generată și de emigrările anterioare din rural în urbanul aceluiași județ (vezi și anexa 4, coloana variabilei *v6*). În schimb, pentru fluxurile orientate spre Timiș, par a fi mai importante, sub aspectul atracției forței de muncă în rural, dezvoltarea socioculturală ridicată a acestui județ și nevoia de forță de muncă manifestă în sectoarele neagricole. Desigur, acționează și nivelul ridicat al veniturilor din agricultură și nevoia de forță de muncă în această ramură, dar, se pare, mai puțin decît în cadrul celuilalt mare pol de atracție — Constanța.

Se poate admite, cu titlu de ipoteză, că migrația rural — rural între județe vecine are la bază în mai mică măsură motivația găsirii unui loc de muncă dorit decît migrația corespunzătoare dintre județe îndepărtate, care nu sînt vecine. În cazul județelor vecine sensul fluxurilor de migrație rural — rural reflectă ierarhia de dezvoltare generală, sub aspect socioeconomic. Motivația „căsătorie" ar putea fi cumulată în acest caz cu motivația de alegere a rezidenței într-un județ cu nivel de dezvoltare socioeconomică mai ridicată.

6.1. Ipoteza etapelor migrației rural-urban

Analiza întreprinsă în capitolele precedente (4 și 5) a precizat care este rolul variațiilor de dezvoltare pe termen scurt (de la un an la altul) sau sincronice (interjudețene) în determinarea MRU.

Problema care se pune este *dacă nu există și o acțiune mai lentă a unor factori care determină variații ale acestui flux pe perioade mai mari de timp*. Întreaga analiză asupra etapelor MRU este făcută în ipoteza existenței unei astfel de acțiuni.

A doua ipoteză de bază a acestui capitol susține că *MRU se schimbă de la o etapă la alta din punctul de vedere nu numai al intensității, ci și al structurilor ei cauzale.*

Variabilitatea fluxului de la rural la urban poate fi analizată avînd în vedere:

a) volumul și intensitatea fluxului;
b) relațiile sale cu alte fluxuri de migrație;
c) cauzele;
d) consecințele procesului.

În funcție de datele disponibile vom trata în special aspecte legate de punctele a), c) și d).

În literatura română de specialitate acest subiect al etapelor migrației a fost tratat îndeosebi de I. Measnicov [1]. În studiile sale (1968a, 1968b, 1969), migrația internă este analizată pe perioade intercenzitare: 1930—1941, 1941—1948, 1948—1956, 1956—1966. Concluziile pe care le trage se referă în special la fluxurile și cauzele dominante pe etape.

[1] A. Teodorescu pune, de asemenea, problema etapelor migrației interne în România, în memoire-ul pe care îl realizează la CEDOR în 1978. El urmărește procesul pe etape foarte mari și, din acest motiv, tratează în același fel întreaga migrație de după anii '50. La nivelul cercetării empirice folosește ca perioadă de referință anii 1968—1973 și ia în considerație în special migrația netă la nivelul județelor.

Extras din Dumitru Sandu, FLUXURILE DE MIGRAȚIE ÎN ROMÂNIA
Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984, cap. 6 și 7

Din punctul nostru de vedere este important de reținut — în legătură cu analiza pe perioade intercenzitare — că, dacă în 1930 procentul de migranți pe durata vieții cu domiciliu urban era de 44% (față de total migranți pe durata vieții), cifrele corespunzătoare pentru recensămintele din 1966 și 1977 erau de 67% și respectiv de 76% (tabel 4.1.1).

Înainte de anii '40 deci fluxul cel mai important era cel rural—rural. În perioada 1941—1948, puternic marcată de influența războiului și a secetei din Moldova din anii 1946—1947, se pare că fluxurile cele mai importante au fost cele dintre diferite regiuni ale țării (mișcarea de la est la vest — I. Measnicov 1968, 1969). Începînd cu anii '50, după cum am argumentat deja (4.1, 5.2), se manifestă tendința trecerii la o migrație internă dominată de fluxul rural — urban.

6.2. Criteriile de segmentare pe etape a procesului de migrație rural—urban

Pentru a ajunge la etape mai puțin artificiale decît etapele intercenzitare, încercăm să facem segmentarea procesului de MRU, în timp, ținînd seama de factori socioeconomici care îl determină.

Conform modelului teoretic al analizei (3.2), la „capătul" lanțului cauzal al fluxurilor migrației se află politica de investiții și schimbările în organizarea relațiilor de producție. În funcție de caracteristici și de evenimente economice din aceste domenii am stabilit etapele dezvoltării socioeconomice [2] care, probabil, sînt semnificative pentru fluxul MRU.

Criteriile fundamentale ale segmentării se referă la:

a) *ritmurile de schimbare anuală în volumul investițiilor* pentru o anume perioadă;

b) *structura schimbărilor în politica de investiții*. Din acest punct de vedere, ceea ce interesează în primul rînd este raportul dintre creșterea investițiilor în industrie și creșterea investițiilor în agricultură;

c) *evenimentele socioeconomice cu „influență locală"* (numai pentru o parte din perioada analizată) directă sau indirectă asupra MRU. Exemple tipice pentru aceste categorii de evenimente sînt definitivarea procesului de cooperativizare a agriculturii în 1962, Congresul al IX-lea al P.C.R., Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1967 și altele în continuare.

Este evident că, chiar dacă se iau în considerație mai multe criterii, demarcația între etapele dezvoltării nu este netă; „decupările"

[2] Orice comparație sau evaluare a acestor etape, în raport cu alte clasificări de acest tip, trebuie să fie făcută avînd în vedere că în cazul nostru este vorba de o *tipologie a etapelor dezvoltării social-economice din punct de vedere al migrației interne*. Linia de demarcație între etape nu este aceeași indiferent de tipul de analiză, de obiectivele urmărite prin clasificare.

pe care le efectuăm în seriile cronologice de date pot fi „naturale" după unele criterii şi convenţionale după altele. Pentru rezolvarea unei astfel de probleme nu există standarde de utilizat: am ales să facem segmentarea fluxului de MRU în funcţie de factorul care este probabil a fi cel mai important pentru procesul respectiv în decursul perioadei de referinţă.

În tabelul 6.2.1 sînt prezentate valorile variabilelor care caracterizează intensitatea şi structura schimbărilor în domeniul investiţii-

Tabel 6.2.1

Rata de creştere anuală a investiţiilor * totale şi pe ramuri (indici cu baza in lanţ) şi emigrarea netă din rural: 1951—1980

An şi segmentare adoptată		Total investiţii (%)	Investiţii în industrie (%)	Investiţii în agricultură (%)	Diferenţa ratelor: industrie — agricultură (%)	Rata emigrării nete din rural (‰)
0		1	2	3	4 = 2 − 3	5
I	1951	141	166	103	+63	12,3
	1952	133	131	147	−16	8,5
	1953	127	130	105	+25	7,9
II	1954	88	92	142	−50	5,9
	1955	111	106	130	−24	2,6
	1956	113	109	86	+23	4,0
	1957	93	90	113	−23	3,9
	1958	109	108	143	−35	5,5
	1959	117	111	131	−20	5,8
	1960	138	130	156	−26	5,9
	1961	122	120	123	− 3	5,6
	1962	115	120	115	+ 5	5,9
III	1963	109	106	107	− 1	5,8
	1964	111	114	105	+ 9	5,6
	1965	109	108	107	+ 1	8,2
	1966	110	108	103	+ 5	8,0
	1967	117	125	112	+13	7,0
	1968	112	112	119	− 7	6,4
	1969	106	104	108	− 4	6,1
	1970	109	106	113	− 7	6,5
IV	1971	110	113	111	+ 2	8,2
	1972	111	115	102	+13	8,1
	1973	108	114	99	+15	9,8
	1974	113	109	109	0	11,7
	1975	115	111	114	− 3	8,5
	1976	109	105	113	− 8	12,5
	1977	112	116	112	+ 4	14,0
	1978	116	120	111	+ 9	15,0
	1979	104	107	98	+ 9	14,9
	1980	103	103	105	− 2	13,7

* Ratele sînt calculate pe baza unor valori exprimate în preţuri comparabile.
Sursa; Anuarele statistice ale R.S. România.

lor (variabilele corespunzătoare criteriilor de tipul a) și b)) menționate mai sus).

În funcție de valorile variabilelor din tabelul 6.2.1 și de evenimentele economice pe care le considerăm importante pentru MRU, adoptăm segmentarea prezentată sintetic în tabelul 6.2.2.

Înainte de a trece la analiza pe etape este de precizat semnificația criteriilor de segmentare pentru MRU.

Tabel 6.2.2

Etapele migrației rural—urban: caracteristici ale factorilor determinanți și ale procesului determinat, pe etape

ETAPA *	Creșterea investițiilor (medie col. 1, tabl.6.2. 1)	Creștere investiție în ind. (medie col. 2 tabl. 6.2. 1.)	Creștere invest. agricult. (medie col. 3 tabel 6.2.1)	Emigrare rurală netă	
				media ratei anuale (estim.)	tendință **
0	1	2	3	4	5
I. Decolare industrială rapidă 1951—1953	134	142	120	9,6 nivel ridicat	puternic descendentă
II. Cooperativizarea agriculturii 1954—1962	112	110	127	5,0 nivel minim	ascendentă
III. Tranziție (reorganizări economice și administrative după 1965) 1963—1970	110	110	109	6,7 nivel tranziție	stagnantă, oscilatorie
IV. Dezvoltare industrială 1971—1978	112	113	109	11,0 nivel ridicat	puternic ascendentă

* Etapele sînt desemnate prin procesul socioeconomic cel mai important pentru perioadă. Nu vom insista asupra etapei a V-a, caracteristicile ei fiind încă greu de conturat, în baza datelor disponibile.

** Sensul și intensitatea tendinței sînt date de corelația dintre variabile „timp" (*V1*) și „rata de emigrare netă din rural" (*V5*). Pentru primele patru etape, în ordinea I÷IV, aceste corelații au valorile; —0,92; 0,67; 0,37; 0,90.

Acceptînd premisa că variația în timp a fluxurilor de migrație este o reacție la schimbările socioeconomice, toate criteriile de segmentare se referă la schimbările în politica de investiții.

Pentru primele două criterii (col. 1 și 2, tabel 6.2.1) am considerat că este adecvată ipoteza: cu cît ratele de creștere anuală a investițiilor în interiorul unei etape sînt mai mari, cu atît MRU este mai intensă.

Criteriul „investiții în agricultură" contează în special ca element de calcul pentru a determina raportul dintre creșterea investițiilor în industrie și în acest domeniu. În principiu s-ar putea spune că MRU este cu atît mai puternică în cadrul unei etape cu cît creșterea investițiilor în industrie este mai rapidă față de creșterea investițiilor în agricultură. Efectul acestui raport între investiții se exercită asupra migrației prin intermediul jocului între cererea și oferta de forță de muncă în rural, în urban și între rural și urban, precum și prin intermediul creșterilor de productivitate a muncii.

Există mai multe motive pentru care în etapa 1954—1962, în care creșterea investițiilor este mai mare în agricultură decît în industrie, nu se ajunge la o situație de „supraurbanizare" (3.2), de atragere în orașe a unor rurali care nu pot fi ocupați în mediul urban:

— creșterea investițiilor în agricultură nu se traduce imediat într-o creștere a productivității muncii. Ca urmare, există un decalaj considerabil între momentul efectuării investițiilor în agrîcultură și crearea unui excedent de forță de muncă în agricultură, pe seama acestui factor;

— investițiile în industrie, chiar dacă au o creștere mai mică decît în agricultură, în perioada 1954—1962, se mențin la un nivel mult mai mare, capacitatea industriei de a influența MRU, pe această cale, rămînînd mai mare decît cea a agriculturii.

Dintre toate criteriile cantitative utilizate pentru segmentarea procesului de dezvoltare socioeconomică pe etape, cel care este de maximă eficacitate pentru predicția MRU se referă la creșterea investițiilor în industrie față de creșterea corespunzătoare din agricultură (vezi col. 2 și 4 din tabel 6.2.1). Deci, se pare că ceea ce contează mai mult pentru emigrarea de la sat la oraș nu este atît creșterea investițiilor în industrie, cît mai ales creșterea relativă a aceluiași proces în agricultură. Cu atît mai surprinzătoare este această constatare cu cît ar fi de așteptat ca sporirea investițiilor să acționeze în același sens, fie că se desfășoară în industrie, fie că se desfășoară în agricultură.

Faptul poate fi interpretat numai dacă se are în vedere că *investițiile în agricultură acționează asupra MRU, la un nivel dat al venitului național pe locuitor, pe două căi:* prin influența asupra productivității muncii agricole și prin influența asupra părții din venitul național care este alocată investițiilor industriale.

În condițiile anilor 1955, o creștere mai rapidă a investițiilor în agricultură are consecințe nu numai asupra creșterii productivității in acest domeniu ci, mai ales, asupra diminuării relative a ritmului de creș-

tere a investițiilor în industrie și, ca urmare, prin reducerea cererii urbane de forță de muncă, determină scăderea nivelului mediu al intensității fluxului de MRU.

6.3. Particularitățile fluxului de migrație pe etape

6.3.1. Volumul și intensitatea

Valorile medii ale ratelor de MRU, pe etape (vezi tabel 6.2.2., col. 4) diferă semnificativ între etape succesive [3]. Rezultă că, chiar dacă seriile de date nu au fost segmentate în „cele mai bune" sau „adevăratele" puncte ale schimbării caracteristicilor fluxului, etapele determinate sînt — în linii mari — specifice în ceea ce privește intensitatea procesului.

Este probabil că erorile de estimare a intensității fluxului de MRU datorate schimbărilor administrative („redefinirii" de localități etc.) au avut o influență mai mare asupra estimărilor anuale decît asupra celor pe perioade (pentru detalii vezi anexa 3).

Valoarea medie anuală a emigrării nete din rural, pentru perioada 1951—1978, este depășită numai în etapele extreme (I și IV, tabel 6.2.2). Dacă facem abstracție de excedentul de migranți care apar la recensămînt (datorită efectelor de subînregistrare în anii intercenzitari), volumul fluxului de emigrare netă din rural în urban are valorile medii din tabelul 6.3.1.

Tabel 6.3.1

Estimarea volumului emigrării nete din rural, pe etape (medii anuale)

Etapa		Volumul emigrării nete
I	1951—1953	118 300
II	1954—1962	62 100
III	1963—1970	81 400
IV	1971—1978	129 500

În interiorul fiecărei etape, fluxul manifestă tendințe specifice (vezi tabel 6.2.2, col. 5).

[3] Valorile testului *t* pentru diferențele între medii sînt semnificative la un nivel de 5% pentru diferențele între etapele I—II și II—III și la un nivel de 1% pentru diferența între etapele III—IV.

În legătură cu aspectele volum și intensitate a fluxului de MRU poate fi oferită o probă în plus pentru susținerea segmentării adoptate.

Dat fiind faptul că MRU a fost „controlată" mai ales prin atracția marilor orașe ale țării (4.2.2), se poate formula ipoteza că evoluția imigrării spre aceste orașe are etape similare cu etapele pe care le-am desemnat pentru întreaga țară. Județul Brașov este județul care — datorită orașului Brașov — are o mare putere de atracție asupra migranților, a migranților din comunele altor județe, în particular. Din acest punct de vedere, analiza istorică a migrației nete a orașului Brașov (care include 66% din totalul populației orașelor județului respectiv) ar fi una din cele mai bune căi de validare a ipotezei noastre de segmentare. O analiză asupra rolului migrației în dezvoltarea economică a orașului Brașov (L. Mădăraș, 1980) realizată cu obiective și metode diferite de cele ale lucrării de față, oferă ocazia unei astfel de validări. Ținînd seama de intensitatea și omogenitatea valorilor migrației nete, în evoluția mișcării migratorii a acestui oraș se disting patru etape, după 1948: I, 1948—1954; II, 1955—1961; III, 1962—1970 : IV, 1971—1977 (L. Mădăraș, 1980: 61). Punctele de segmentare a procesului de migrație în cazul Brașov nu diferă cu mai mult de 1 an de cele pe care le-am folosit în analiza la nivel național. Important este că ordinea de intensitate a imigrării nete în Brașov, pe etape, este foarte apropiată de ordinea pe care am determinat-o în cazul emigrării nete din rural, la nivel de țară (tabel 6.3.2).

Tabel 6.3.2

Etapele MRU la nivel național și ale imigrării nete in orașul Brașov

Indice al migrației	Etapa			
	I	II	III	IV
Rata de emigrare netă din rural, la nivel țară (medie anuală)	9.6 **	5,0	6,7	11,0
Rata de imigrare netă pentru orașul Brașov (medie anuală)*	47,3	6,0	35,6	41,0

* După L. Mădăraș, 1980: 61.

** Diferențele care apar în legătură cu intensitatea procesului în prima etapă (față de cea de-a patra), între cele două analize — locală și națională — , derivă în principal din intervalul de timp folosit pentru a defini prima etapă. În cercetarea asupra orașului Brașov aceasta este definită pentru intervalul 1948—1954; în analiza la nivel național sînt luate valorile pentru perioada 1951—1953.

Menționam la începutul acestui capitol (6.1) ipoteza că MRU se schimbă de la o etapă la alta nu numai din punct de vedere al intensității, ci și al structurilor ei cauzale. Confruntarea unei astfel de ipoteze cu faptele este deosebit de dificil de făcut în termeni cantitativi. Necesitatea de a utiliza ca bază de analiză corelațiile între serii cronologice scurte, care definesc o etapă, face ca argumentarea să fie mai puțin sigură. Apelul la factorii calitativi va fi mai frecvent decît în analizele anterioare. Complexitatea problemei obligă în plus la o analiză explicativă diferențiată a intensității și tendinței fluxului de migrație pe fiecare etapă. Este deci o ipoteză a demersului nostru că nivelul și tendința fenomenului de migrație cer explicații diferite.

În prima etapă a procesului, MRU are un *nivel ridicat* deoarece pe parcursul ei se desfășoară un demaraj industrial accelerat, pornind de la o bază economică restrînsă. În decursul anilor 1949 și 1950 economia românească a fost orientată de planuri anuale cu scopuri de reconstrucție economică, impuse de situația de după război. Investițiile în industrie sînt mari și ritmul lor de creștere este de asemenea ridicat (tabel 6.2.1, col. 2). În consecință, cererea de mînă de lucru în orașe este ridicată. Investițiile sînt făcute mai ales în marile orașe în care există deja o infrastructură necesară. Rezultă *o migrație spre marile orașe mai puternică decît în etapele următoare* (G. Retegan, I. Păcuraru, 1974: 52—53).

Tendința descendentă a fluxului în decursul acestei etape este de pus pe seama tendinței similare a variațiilor anuale ale investițiilor în industrie (tabel 6.2.1, col. 2).

Un alt factor care trebuie luat în considerație pentru primele două etape este transformarea socialistă a agriculturii (tabel 6.3.3).

În decursul primei etape procentul de gospodării țărănești care se înscriseseră în cooperative sau în întovărășiri agricole era încă redus. Este mai probabil că în această primă etapă factorul determinant pentru emigrare, la nivelul mediului rural, să fi fost diferențierea verticală și contradițiile sociale (vezi 4.1).

Dacă, din punctul de vedere al intensității MRU și al creșterii industriale, primele două etape diferă net între ele, din punctul de vedere al influenței structurii sociale interne a satului asupra migrației, demarcațiile nu mai sînt la fel de clare. Faptul că pînă în 1957 numai 19,8% din gospodăriile țărănești erau înscrise în unități cooperatiste agricole (G.A.C., C.A.P., întovărășiri) ne permite să apreciem că determinanții migrației legați de o structură socială bazată în esență pe proprietate privată continuă să acționeze asupra acestui fenomen,cu consecințe importante, pînă spre mijlocul celei de-a doua etape. Este

Tabel 6.3.3

Migrația rural—urban și transformarea socialistă a agriculturii
1950—1962

Anul	Cooperatori înscriși în unități agricole cooperatiste, din total gospodării țărănești * %	Creșterea anuală a procentului de gospodării înscrise în unități cooperatiste	Creșterea anuală a numărului de familii înscrise în cooperativele agricole de producție ** mii	Rata de emigrare netă rural urban ‰
0	1	2	3	4
1950	0,1	—	—	12,2
1951	2,1	2,0	7,7	12,3
1952	2,4	0,3	90,1	8,5
1953	7,9	5,5	3,5	7,9
1954	8,3	0,4	9,6	5,9
1955	9,6	1,3	4,6	2,6
1956	11,5	1,9	48,6	4,0
1957	19,8	8,3	147,7	3,9
1958	40,3	20,4	89,0	5,5
1959	—	—	383,0	5,8
1960	—	—	568,9	5,9
1961	—	—	631,0	5,6
1962	—	—	1 244,0	5,9
1963	—	—	—	5,8
1964	—	—	—	5,6
1965	—	—	—	8,2

* *Anuarul statistic, 1958.*

** *Anuarul statistic 1962, 1963.* Este probabil că MRU a fost influențată mai ales prin crearea de cooperative decît de întovărășiri agricole; din acest motiv nu am dat informații detaliate asupra înscrierii în întovărășirile agricole.

probabil că în ultima parte a celei de-a doua etape, după anii 1958—1959, cooperativizarea devine factorul dominant cu acțiune în interiorul mediului rural, în sensul stimulării MRU.

Formarea cooperativelor agricole de producție a contribuit la emigrarea din rural în urban nu numai prin creșterea productivității muncii în agricultură, ci și prin consecințele psihosociale, mult mai dificil de redat. Este probabil că, acolo unde adoptarea modelului cooperatist nu a fost făcută pe baza unei schimbări efective a atitudinii față de organizarea producției agricole, decizia de migrație la oraș a fost determinată nu numai (nu în primul rînd) de rațiuni economice, ci și psihosociale.

Nivelul redus al MRU în cea de-a doua etapă se explică, după cum am menționat deja, prin:

— reducerea părții de venit național acordată acumulării (pentru argumentare — 6.2);

— reducerea ritmului de creștere a investițiilor în industrie (reducere legată de o creștere a investițiilor în agricultură, creștere care, pe termen scurt, nu ajunge să influențeze productivitatea în acest domeniu).

Tendința de creștere a intensității fluxului în această etapă (II) este legată, pe de o parte, de tendința similară a investițiilor în industrie (tabel 6.2.1, col. 2) și, pe de altă parte, de aceelerarea procesului de transformare socialistă a agriculturii (tabel 6.3.3, col. 3).

Efectul creșterii cererii de muncă în industrie (*V13*) se exercită relativ sincronic (în același an) asupra emigrării din rural (*V5*) [4]. Legătura dintre industrializare și emigrare din rural este deci de intensitate semnificativă în decursul acestei perioade. Constatarea este importantă deoarece sugerează *absența fenomenului de „supraurbanizare" chiar în condițiile în care ponderea relativă a investițiilor în venitul național se reduce* și cooperativizarea contribuie la crearea unui disponibil de forță de muncă în agricultură, pentru sectoarele neagricole. Probabil că factorii care permit evitarea efectului de „supraurbanizare" în aceste condiții sînt „stilul național de dezvoltare" al țării și etapa de început în care se află procesul de MRU. Atîta timp cît „efectul de contagiune" (6.3.3) nu este încă foarte puternic, strategia națională de dezvoltare, care pune accent pe necesitatea ocupării depline a forței de muncă și corelează politica de construcții și acordare de locuințe cu cea de creare de locuri de muncă, acționează în mod eficient în sensul frînării fenomenului de „supraurbanizare".

În cea de-a *treia etapă*, 1963 — 1970, factorul esențial determinant al MRU rămîne cererea de muncă în industrie. Efectul creșterii industriale nu se mai exercită sincronic, ci cu un decalaj de aproximativ un an [5].

Nivelul mediu al emigrării — cuprins între maximul din cea de-a patra etapă și minimul din etapa a II-a — este dat de nivelul investițiilor în industrie.

Este probabil că, dispunînd de date mai amănunțite, în cadrul etapei a III-a s-ar putea distinge două subperioade: IIIa, 1963—1965, și IIIb, 1966—1970. În prima subperioadă continuă să acționeze unul din factorii semnalați pentru sfîrșitul etapei a II-a, respectiv efectele

---

[4] $r_{5\ 13} = 0{,}83$, semnificativ pentru $p = 0{,}01$. Controlînd influența timpului (*V1*), corelația rămîne de asemenea semnificativă; $r_{5\ 13.1} = 0{,}67$.

[5] Între emigrarea netă din rural „întîrziată" cu un an (*V3*) față de variabilele independente și creșterea procentului de populație ocupată în industrie (*V13*), corelația este semnificativă, dar mai mică decît în etapa anterioară; $r_{3\ 13} = 0{,}76$, $r_{3\ 13.1} = 0{,}75$.

de productivitate și psihosociale ale cooperativizării [6]. Conform estimărilor noastre, emigrarea din rural continuă curba ascendentă începută încă din anii 1956—1957, pînă în 1965 (vezi anexa 3). Deoarece în subperioada 1963—1965 ritmul de creștere a investițiilor în industrie este mai redus decît în anii 1959—1962, *este foarte probabil că tendința de creștere a emigrării din rural se menține în special datorită efectelor cooperativizării și, corelat cu aceasta, ale investițiilor din agricultură din anii anteriori.*

Subetapa anilor '66—70 este destul de eterogenă sau mai exact spus este caracterizată prin serii de date cu valori oscilante, atît în legătură cu migrația, cît și cu industrializarea (tabel 6.2.1). În fond, aceasta este perioada unor mutații profunde în viața economică și socială a țării, inițiate începînd cu Congresul al IX-lea al P.C.R. Unul din momentele cele mai importante, din această subetapă (III*b*), pentru politica de dezvoltare a țării este Conferința națională a P.C.R. din decembrie 1967, referitoare la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale și la reorganizarea administrativă a țării. Efectele acestor schimbări asupra migrației devin vizibile în special după anii '70, în decursul celei de-a patra etape.

În concluzie, cea de-a treia etapă a procesului de MRU este caracterizată prin:

— emigrare de volum mediu, în raport cu celelalte etape;

— variații anuale reduse ale intensității emigrării nete din rural;

— subdivizare în două subetape. Prima dintre acestea, 1963—1965 „împrumută" în bună măsură componente ale structurii cauzale a migrației din anii 1958—1962. Cea de-a doua este [7] puternic marcată de schimbările socioeconomice inițiate după 1965 la nivelul politicii de dezvoltare;

— deși cu mai mare întîrziere decît în etapa a II-a, cu intensitate mai mică, industrializarea rămîne principalul determinant al MRU, pe ansamblul perioadei.

Avînd în vedere toate aceste aspecte, este posibilă întrebarea dacă nu cumva ar fi mai „natural" ca subetapa III*a* să fie „topită" în etapa a II-a. Accentuăm asupra acestei întrebări, scopul ei fiind

[6] Într-o cercetare efectuată în 1976 în comune din apropierea orașului Giurgiu, am înregistrat cîteva aspecte din istoria fostului sat Ardeleni, aparținător de Izvoru, semnificative pentru acest aspect. Astfel, emigrarea din acest sat cîștigă caracter de „comportament colectiv" și se desfășoară în acest fel pînă prin anii 1968 (D. Sandu, 1977a).

[7] Există in plus o dificultate metodologică in a discerne profilul acestei subetape, din punct de vedere al migrației. Este vorba de caracterul foarte aproximativ al estimării volumelor de migrație pentru anii 1966 și 1968, datorită recensămîntului și respectiv reorganizării administrative.

acela de a evidenția caracterul de „instrument de lucru" al periodizării pe care o propunem. Desigur, anii pot fi grupați și altfel, în funcție de alte obiective, alte date sau altă concepție. Important este însă ca astfel de grupări să ducă la evidențierea unor relații, a unor mecanisme specifice în care este implicat fenomenul analizat.

Revenind la posibilitatea de a cumula subetapa 1963—1965 la etapa anterioară, menționăm că există argumente pro și contra unei astfel de opțiuni.

În sprijinul cumulării este menținerea importanței factorului „cooperativizare" în determinarea migrației, precum și menținerea unei tendințe ascendente a emigrării din rural.

Pledează împotriva unei astfel de cumulări, deci pentru menținerea grupării pe care am adoptat-o, faptul că un factor foarte important precum „ritmul de creștere a investițiilor din industrie" cunoaște o reducere considerabilă în 1963 (vezi tabel 6.2.1, col. 2). De asemenea, structura creșterii investițiilor tinde să se schimbe: de la o situație în care investițiile în agricultură creșteau mai rapid decît în industrie (anii 1954—1955 și 1957—1960), se trece la o situație în care creșterea investițiilor în industrie este mai rapidă (anii 1964—1967). În plus, dacă am fi decupat o etapă „1954—1965", din punctul de vedere al structurilor de migrație o astfel de etapă ar fi fost foarte eterogenă. În anii 1954—1957 am presupus că acționează în special factori legați de structura socială din mediul rural; în intervalul 1957—1962, emigrarea din rural este în principal sub influența cooperativizării agriculturii. După 1962 cooperativizarea continuă să contribuie la eliberarea de forțe de muncă din agricultură. Nu știm însă dacă acum nu acționează componenta economică („productivitate a muncii crescută") mai mult decît cea strict psihosocială. Este posibil ca această componentă psihosocială a cooperativizării să fi acționat asupra migrației în special în perioada definitivării procesului cooperativizării. (Toată această discuție relevă, între altele, necesitatea unei analize de sociologie istorică asupra cooperativizării agriculturii în țara noastră.) Oricum, și pentru a evita agregarea unor structuri cauzale ale migrației foarte diferite, în cadrul aceleiași etape, am optat pentru „segmentarea" procesului imediat după „momentul" 1962.

În esență, logica pe care am urmat-o adoptînd segmentarea dintre etapele II și III pornește de la premisa realizării unei etapizări a procesului de MRU în funcție de variațiile lente ale principalilor factori care o determină și a evenimentelor economice importante care o influențează. Deoarece industrializarea este un factor de maximă importanță pentru migrație, am respectat în principal acest criteriu în clasificare.

Cea de-a patra etapă a procesului, etapa anilor 1971—1978, este caracterizată, surprinzător la prima vedere, printr-un volum maxim al MRU, o tendință ascendentă puternică, dar și prin absența unor relații cantitative care să „explice" (statistic vorbind) fenomenul. (Numai migrația agricultorilor, *V6*, este corelată pozitiv cu creșterea productivității muncii în agricultură, *V32*: $r_{6\,32} = 0{,}89$.) Etapa care începe cu anii 1978/1979 tinde să fie caracterizată prin reducerea volumului MRU față de etapa anterioară, corelat cu evoluția investițiilor industriale.

6.3.3. Efectul de contagiune

Avînd în vedere tendința general-ascendentă a fenomenului între 1951—1980, am putea considera MRU ca un comportament „nou" (in contextul anilor '50) care se difuzează în masa populației rurale în decursul anilor. Această difuzare este stimulată de procese macrosociale precum industrializarea și cooperativizarea/modernizarea agriculturii, dar nu numai. Este probabil că la nivelul anumitor comunități rurale funcționează și un *„efect de contagiune"*, sau efect al „bulgărelui de zăpadă" (E. Rogers): cu cît numărul celor care adoptă comportamentul de migrație este mai mare, cu atît presiunea socială pentru adoptarea acestui tip de comportament este mai mare.

La nivel național, în perspectivă cronologică, este probabil că efectul de contagiune se manifestă în strînsă legătură cu:

a) durata experienței sociale de migrație (numărul de ani în decursul cărora factorii socioeconomici au favorizat constituirea unor fluxuri);

b) volumul relativ al fluxului de MRU în etapa care precede perioada de referință;

c) absența unor obstacole — economice, legislative sau de altă natură — care să frîneze emigrarea spre orașe [8].

În termenii acestor distincții poate fi formulată *ipoteza efectului de contagiune în domeniul migrației: în condițiile absenței unor obstacole social-economice, cu cît durata de experiență socială de migrație este mai mare și cu cît volumul emigrării din rural în etapa anterioară momentului de referință este mai mare, cu atît este mai mare contribuția „efectului de contagiune" în determinarea migrației, în raport cu contribuția altor factori.*

Prin aproximări succesive această ipoteză poate fi aplicată la datele de care dispunem.

---

[8] Noțiunea de „efect de contagiune în domeniul migrației" o implică pe cea de „inerție a migrației" (ipoteza Petersen-Greenwood); în cazul „contagiunii" accentul pe aspectele psihosociale ale fenomenului este mai marcat decît în cazul „inerției".

În primul rînd, efectul de contagiune trebuie căutat în etapele in care migrația are o tendință ascendentă: conform definiției pe care am adoptat-o, prezența efectului respectiv se manifestă prin aceea că unui volum mare al fluxului MRU în anul *i* îi corespunde un volum și mai mare in anul *j*. O astfel de condiție este satisfăcută pentru etapa a IV-a (1971—1978) în special și într-o mai mică măsură pentru etapa a II-a și subetapa III*a* (1963—1965) (tabel 6.2.1, și 6.2.2).

Etapa a IV-a îndeplinește maximum de condiții favorabile manifestării unui efect de contagiune în domeniul migrației. La *tendința ascendentă* puternică, menționată deja, se adaugă faptul că în etapa precedentă (III) volumul anual al migrației din rural în urban este relativ ridicat, oricum mai mare decît în etapa a II-a (condiția notată mai sus la punctul b). De asemenea, *experiența socială* în domeniul migrației, in anii '70, este considerabil mai mare decît în etapele anterioare (condiția a). O legislație care să controleze direct MRU, instituindu-se eventual in mecanism de frinare a fluxului, nu exista nici in această etapă. Este adevărat că orașele mari devin mai selective în a-și recruta migranți, dar rămîn în continuare principalele centre de atracție, cu toate normele care reglementează intrarea migranților pe teritoriul lor. În plus, creșterea industrială accelerată de la începutul celui de-al optulea deceniu creează în urban locurile de muncă necesare pentru „absorbirea" emigranților din rural (condiția c).

Argumentul cel mai important pentru a susține că ipoteza efectului de contagiune este adecvată in special pentru această etapă este absența unor corelații semnificative între MRU și variabilele socioeconomice pe parcursul ei.

Am menționat deja că pentru etapele II și III MRU este corelată semnificativ cu cererea de forță de muncă din industrie. În cea de-a patra etapă, deși volumul emigrării nete din rural crește considerabil, nu mai dispunem de variabile economice care să-l explice. Tendința de reducere sau mai exact spus de decalare a legăturii dintre MRU și creșterea industrială se manifestase încă din etapele precedente. Dacă în etapa a II-a legătura este relativ sincronică ($r_{5\ 13\cdot1} = 0{,}67$), în cea de-a treia etapă efectul creșterii industriale asupra fluxului respectiv se produce cu întîrziere de aproximativ un an ($r_{3\ 13\cdot1} = 0{,}75$). Este posibil ca în etapa a IV-a, în care nu mai constatăm nici o relație între cele două variabile, efectul industrializării să se exercite asupra migrației cu o și mai mare întîrziere [9].

Concluzia acestei analize este că în perioada anilor 1971—1978 MRU din România este puternic influențată de un efect de contagiune.

[9] Decalarea variabilelor dependente cu o întîrziere de mai mult de un an față de variabilele independente duce la corelații neconcludente, deoarece seriile cronologice pe etape ar avea un număr foarte mic de termeni (7—8).

Datorită satisfacerii condițiilor teoretice puse pentru existența acestui efect, este foarte probabil ca el să fi acționat în perioada respectivă [10].

Specificitatea celei de-a patra etape, din acest punct de vedere, apare mai clar dacă aplicăm ipoteza efectului de contagiune și celorlalte etape sau subetape pe care le-am considerat susceptibile de a fi supuse acțiunii acestui efect.

În cea de-a doua etapă, MRU are o tendință ascendentă, insă experiența socială de migrație este încă redusă. În prima parte a etapei (anii 1955—1957), volumul emigrării este foarte redus. Din acest motiv este puțin probabil că în cea de-a doua parte a etapei, atunci cînd începe să se manifeste puternic tendința ascendentă a emigrării (anii 1958—1960), migranții efectivi din anii 1955—1957 să fi exercitat o presiune socială considerabilă asupra nonmigranților, pentru a stimula decizia de migrație. În plus, jocul factorilor socio-economici care pot constitui frînă sau stimulent pentru migrație era relativ contradictoriu: în anii 1958—1960 ritmul de creștere a investițiilor este ascendent, dar în condițiile în care ritmul corespunzător în agricultură este mai rapid (cu efectele pe care le-am menționat în 6.2), iar nivelul mediu al investițiilor este serios limitat la faptul că în cincinalul 1956—1960 partea acordată fondului de consum din venitul național este mare (84%).

6.3.4. Ocuparea forței de muncă din agricultură

Etapele conturate pentru procesul de migrație se diferențiază și din punct de vedere al *relației dintre reducerea forței de muncă din agricultură și emigrarea din rural în urban.*

Variabilitatea populației rurale ocupate în agricultură se realizează prin:

a) intrare de noi contingente de persoane active în domeniul agricol de activitate;

b) intrarea activilor din alte domenii în agricultură;

c) ieșirea din activitatea agricolă prin decese;

d) ieșirea din domeniul activilor agricoli, pentru reintrarea în grupa inactivilor;

e) ieșirea din domeniul activilor agricoli, pentru a intra în alt domeniu de activitate:

e1) cu locul de muncă și domiciliul în aceeași localitate;

e 2) cu locul de muncă în altă localitate decît în cea de domiciliu (navetism);

[10] La nivel de comunitate locală — pe bază de date documentare și de anchetă de opinie — constatăm prezența efectului de contagiune în cazul migrației din comuna Gogoșari (jud. Giurgiu), în anul 1977 (D. Sandu, 1978).

e 3) cu locul de muncă și domiciliul în altă localitate decit în cea în care a lucrat în agricultură (migrație definitivă).

Pentru perioada pe care o analizăm, ultima componentă este probabil cea mai dinamică, avind maximă influență asupra numărului și ponderii populației ocupate în agricultură. Dacă acceptăm această premisă, atunci analiza relației dintre emigrarea netă din rural (*V5*) și reducerea ponderii populației ocupate în agricultură în populația totală (*V14*) poate furniza informații utile pentru descifrarea unor mecanisme de producere a migrației.

Pe total perioadă 1951—1980, reducerea forței de muncă din agricultură și emigrarea din rural nu sînt legate în mod semnificativ ($r_{5\,14\cdot1} = 0{,}28$).

Urmărind relația pe etapele procesului de migrație, constatăm că de la etapa a II-a spre etapa a IV-a, corelația suportă modificări de sens (tabel 6.3.4).

Tabel 6.3.4

Emigrarea din rural și reducerea forței de muncă din agricultură

Etapa / Corelația	II	III	IV
$r_{5\,14}$	0,77	0,20	−0,86
$r_{5\,14\cdot1}$*	0,51	0,51	−0,66

* 1 — trendul (anul).

Ca mărime, corelația este nesemnificativă, atunci cînd se controlează componentele tendențiale ale seriei (corelația parțială). Faptul este mai puțin important deoarece, pe de o parte, nu este vorba de eșantioane decît la un mod foarte convențional (anii din cadrul fiecărei etape pot fi considerați ca „populație de bază"), iar, pe de altă parte, mai mult sensul decît mărimea relației contează pentru interpretare.

Cum se explică faptul că relația devine negativă în ultima etapă; de ce ieșirile nete din agricultură duc la o scădere a emigrării nete din rural? Pentru înțelegerea acestei relații este necesar să introducem în analiză navetismul ca variabilă „interpretativă". Este probabil că, pe măsura extinderii rețelei urbane, a rețelei de transport în comun și a diminuării diferențelor dintre sat și oraș, navetismul devine din ce în ce mai mult o alternativă la migrația definitivă. În aceste condiții ieșirile activilor din agricultură, pentru un alt domeniu de activitate, ajung să influențeze direct în special asupra navetismului rural-urban,

la rîndul său relaționat negativ cu emigrarea din rural. În acest fel, prin intermediul navetismului, plecările din agricultură pentru un alt domeniu de activitate ajung, să determine o scădere a emigrării din rural.

Această construcție ipotetică — reprezentată grafic în fig. 6.3.1. — poate fi susținută, în parte, prin datele analizei sincronice.

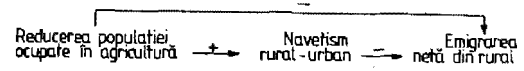

Fig. 6.3.1. — Reducerea populației ocupate în agricultură și migrația pendulatorie și definitivă.

Astfel, relația negativă dintre navetism și emigrarea netă din rural a fost constatată între variabilele cu valori agregate la nivel de județ ($r_{8\,66} = -0{,}43$).

Admițînd — cu un anume risc de eroare — că sensul negativ al relației, constatat în plan sincronic, se menține și diacronic, este probabil ca sensul negativ al relației „reducere populație agricolă — emigrare din rural" (constatat la nivel național) să fie determinat tocmai de creșterea ponderii navetismului rural-urban în migrația totală, în decursul etapei a IV-a.

MIGRAȚIE ȘI URBANIZARE

7.1. **Componente ale urbanizării**

Analizele întreprinse în capitolele 4, 5 și 6 au relevat, fie la modul descriptiv, fie la modul explicativ, caracteristici ale migrației. Abordarea explicativă a pus accent în special pe relații de tip cauză — efect.

Înțelegerea migrației presupune însă și alte puncte de vedere care să permită construirea unei imagini științifice cît mai concrete a acestui fenomen. În acest sens se impune luarea în considerație a relațiilor funcționale, de interacțiune, de „intersectare" sau de tip parte-întreg în care este implicată migrația. Analiza complementară a migrației și a urbanizării este de natură să pună în evidență astfel de relații.

Între procesele de restructurare a raporturilor de dezvoltare dintre grupările sociale cu identitate teritorială, urbanizarea ocupă un loc central, întrucît vizează schimbarea raporturilor de dezvoltare între comunitățile urbane și rurale, comunități de lungă tradiție și de considerabilă importanță pentru organizarea vieții sociale.

Factorii care contribuie la schimbarea raporturilor și relațiilor dintre sat și oraș sînt legați de:

a) influența unidirecțională sau reciprocă dintre aceste tipuri de comunități (exercitată prin transfer/schimb de persoane, valori, bunuri, servicii etc.);

b) schimbările specifice, generate intern în cadrul fiecărui tip de comunitate;

c) schimbările inițiate de organizații, precum cele statale, cu sferă de competență lărgită, care integrează atît populație urbană, cît și populație rurală.

Evident, în cadrul schimbărilor concrete aceste surse pot interveni conjugat, cu ponderi diferite.

Conceptul de urbanizare se referă la schimbările care apar într-un teritoriu dat — național sau regional (zonal) —, în special ca urmare

a influenței orașului asupra satului. În fapt, datorită corelării puternice a factorilor care duc la restructurarea raporturilor de dezvoltare dintre sat și oraș, cercetarea empirică a urbanizării este mai largă decît o anunță conceptul forjat în acest sens. Ea include în principal schimbările care au ca sursă orașul, dar și alte tipuri de schimbări care contribuie la modificarea raporturilor de dezvoltare între sat și oraș.

Urbanizarea înțeleasă ca *restructurare a raporturilor de dezvoltare dintre cele două tipuri de comunități* implică cercetări ale proceselor de dezvoltare din perspectiva raporturilor sat — oraș. *Considerăm ca atribute ale urbanului, din punct de vedere operațional, cele care corelează direct sau indirect cu procentul de populație urbană dintr-un teritoriu dat și se referă la nivelul de dezvoltare.*

Cunoașterea procesului de urbanizare trebuie să fie precedată de o determinare a *setului de indicatori* prin care poate fi caracterizat *gradul de urbanizare* al populației dintr-un teritoriu dat. Realitatea „vie" a urbanizării nu poate fi surprinsă decît cu ajutorul acestei abstracții care se cheamă „grad de urbanizare".

În funcție de nivelul județean, la care situăm această primă parte a analizei, și de natura datelor disponibile, determinăm principalele dimensiuni ale nivelului de urbanizare prin:

I. caracteristici de status socioeconomic al populației:
1. domeniul de activitate (nonagricol);
2. nivelul de instrucție;
3. sursa de venituri (nonagricole);
4. nivelul veniturilor;

II. caracteristici ale modului de grupare a populației în teritoriu (ecologice):
5. procent populație urbană;
6. gradul de concentrare a populației în localități;
7. gradul de concentrare urbană;

III. caracteristici ale comportamentului demografic:
8. migrație;
9. fertilitate;
10. nupțialitate;
11. divorțialitate;
12. mortalitate;

IV. caracteristici ale comportamentului populației, legat de calitatea infrastructurii și a serviciilor sociale:

13. comportament comercial (cumpărări de mărfuri alimentare și nealimentare; consum, în unitățile de alimentație publică etc.);

14. comportament sanitar (mortalitate infantilă, personal sanitar, consultații etc.);

15. comportament cultural (spectatori cinema, cititori în bibliotecile publice etc.);

16. calitatea raportului gospodărie-locuință (densitate de locuire, consum apă potabilă curentă etc.);

17. adresarea la serviciile de transport în comun;

V. caracteristici ale infrastructurii productive și neproductive:

18. concentrarea fondurilor fixe;

19. căi de comunicație (densitatea drumurilor modernizate etc.);

20. calitatea locuinței, independent de densitatea de locuire (înzestrare cu instalații, vechimea etc.).

Evident, lista de subdimensiuni nu pretinde să fie completă, ci ilustrativă pentru fiecare dimensiune și, în același timp, utilă în vederea grupării fondului de date de care dispunem. Ipoteza de lucru pe care o adoptăm este că județele cu un grad de urbanizare ridicat vor fi caracterizate prin valori mari la indicatorii derivați din dimensiunile enumerate (exceptînd unele aspecte precum cele de la 9,12 14 etc.).

Determinarea gradului de urbanizare va fi făcută deci urmărind caracteristici de dezvoltare și de calitate a vieții la nivelul atît al întregii populații a județului, cît și al populației urbane din județ. Acest mod de lucru este rezultat al constrîngerii impuse de datele disponibile, dar nu numai. Este vorba și de admiterea ideii că *dezvoltarea, calitatea și modul de viață urban există și în afara orașului. Gradul în care toate acestea există în orașe și în localitățile rurale din apropierea acestora constituie ceea ce definim grad de urbanizare.*

Din lista de indicatori ai dezvoltării social-economice la nivel de județ (anexa 3) am selectat acei indicatori care:

a) se referă la cel puțin una din dimensiunile menționate ale urbanizării și

b) sînt în raport de corelație puternic semnificativă cu cel puțin unul dintre indicatorii legați direct sau indirect de gradul de urbanizare.

Încercăm în acest fel să vedem cum se grupează indicatorii de urbanizare, din punct de vedere al gradului lor de corelare sau, altfel spus, urmărim determinarea *structurii variabilelor de urbanizare.*

Construirea modelului corespunzător acestei structuri a fost făcută prin următoarele operații:

1. selectarea variabilelor de urbanizare din lista prezentată în anexa 3;

2. notarea coeficienților de corelație de nivel semnificativ dintre cele 28 de variabile care au fost selectate;

3. pentru fiecare serie de coeficienți de corelație dintre variabilele (i) și celelalte variabile($\bar{i}$) se notează primii trei coeficienți, cu mărimi maxime. În acest fel, pentru fiecare variabilă i se determină trei variabile j, k, l care explică cel mai mult din varianța lui i; convenim să

desemnăm pe *j* ca *variabilă explicativă de rangul 1, în raport cu i*, iar pe *k*, şi *l* ca variabile explicative de rangul 2 şi 3. Dacă două dintre aceste corelaţii sînt egale, le acordăm acelaşi rang;

4. se construieşte un prim graf în care se reprezintă numai relaţiile de covariaţie de rangul 1. Vîrful săgeţilor indică variabilele *j* care dau o maximă explicaţie variabilei *i*. Mai exact, pentru a nu confunda „explicaţia" statistică, la care ne referim în acest context, cu cea cauzală, vom spune că săgeţile indică *semnul relaţiilor de semnificare*. Vîrful săgeţii precizează variabila de urbanizare *j* care este cea mai semnificativă pentru variabila *i*. Spre exemplu (vezi fig. 7.1.1), procentul populaţiei urbane din judeţ (*v34*) este una din variabilele care semnifică în cel mai mare grad migraţia (netă) pe durata vieţii a populaţiei din

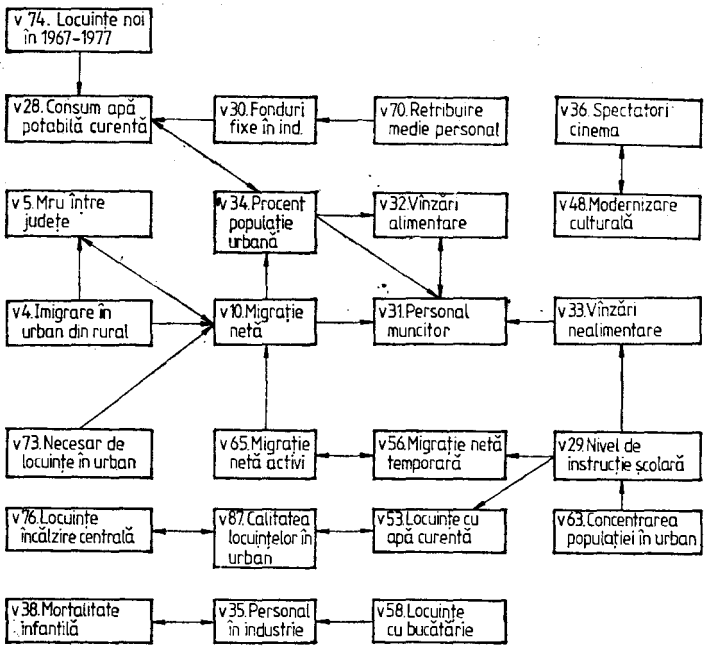
v 74. Locuinţe noi în 1967-1977
v28. Consum apă potabilă curentă
v30. Fonduri fixe în ind.
v70. Retribuire medie personal
v36 Spectatori cinema
v 5. Mru între judeţe
v 34. Procent populaţie urbană
v32 Vînzări alimentare
v48. Modernizare culturală
v4. Imigrare în urban din rural
v10. Migraţie netă
v31. Personal muncitor
v33. Vînzări nealimentare
v73. Necesar de locuinţe în urban
v65. Migraţie netă activi
v56. Migraţie netă temporară
v29. Nivel de instrucţie şcolară
v76. Locuinţe încălzire centrală
v87. Calitatea locuinţelor în urban
v53. Locuinţe cu apă curentă
v63. Concentrarea populaţiei în urban
v38. Mortalitate infantilă
v35. Personal în industrie
v58. Locuinţe cu bucătărie

Fig. 7.1.1. — Relaţii de semnificaţie între variabilele urbanizării la nivel de judeţ (relaţii de gradul intîi).

judeţul respectiv (*v10*). Altfel spus, cunoscînd proporţia de populaţie urbană dintr-un judeţ, se pot face inferenţe în legătură cu intensitatea migraţiei nete din acel judeţ. Predicţia în sens invers este mai puţin sigură. Cea mai bună predicţie asupra procentului de populaţie urbană

dintr-un județ se poate face nu prin cunoașterea valorilor migrației nete *(v10)*, ci a ponderii personalului muncitor în populația județului *(v31)* sau a volumului vînzărilor de mărfuri alimentare *(v32)* înregistrate în cazul populației respective. *Subliniem, pentru evitarea oricărei confuzii, că orientarea arcelor în graf nu are nici un sens cauzal, ci numai unul metodologic: cum se grupează variabilele de urbanizare din punct de vedere al gradului lor de covariație și care este variabila j care conține cea mai multă informație despre o variabilă i.*

O imagine mai corectă, mai puțin schematizată, dar mai greu de citit [1], asupra relațiilor dintre variabilele urbanizării se obține dacă se construiește graful corespunzător luînd în considerație și variabilele „explicative" de rangul 2.

În funcție de numărul de intrări de gradul 1 și 2 în fiecare nucleu (nod), se determină *variabilele cu maximă capacitate de semnificare a gradului de urbanizare al unui județ*:

— personal muncitor la 1000 locuitori *(v31)*;
— procentul populației cu nivel de instrucție mediu și superior, din total populație de peste 15 ani *(v29)*;
— indicele migrației nete (durată de viață) *(v10)*;
— volumul vînzări mărfuri alimentare la 1000 locuitori *(v32)*;
— procentul populației urbane *(v34)*.

Dacă interpretăm indicatorul „personal muncitor" ca semnificativ pentru dezvoltarea neagricolă a județului, atunci se poate aprecia că *trăsătura definitorie (cea mai semnificativă) pentru gradul de urbanizare este tocmai acest tip de dezvoltare.* Constatarea este consistentă cu întreaga serie de elaborări teoretice care dau ca notă definitorie a urbanului prezența unor activități nonagricole (Sorokin, Galpin, Zimmerman, 1933).

Din perspectiva celorlalți indicatori, județele cu grad ridicat de urbanizare sînt cele în care există un număr mare de persoane cu nivel de școlarizare ridicat și cu domiciliul cîștigat prin migrarea din alte județe.

Asocierea puternică dintre variabilele migrație și nivel de instrucție (vezi fig. 7.1.1) ar putea fi interpretată ca semnificativă și pentru gradul de manifestare a unei selectivități a migrației în urban din punctul de vedere al nivelului de instrucție: *județele cu grad mare de urbanizare selectează în special migranți cu nivel ridicat de instrucție.* Una dintre variabilele care semnifică cel mai bine stocul de învățămînt de nivel mediu și superior al unui județ este migrația netă a persoanelor

[1] Din acest motiv nu prezentăm și graful corespunzător luării în considerație a relațiilor de gradul doi dintre variabilele urbanizării.

care au numai rezidență, dar nu și domiciliul stabil (legal) în cadrul județului *(v56)*. Deoarece în această categorie de migranți sînt incluși și studenții, spre exemplu, este ușor de înțeles legătura dintre cele două variabile.

Raportînd imaginea oferită de graful 7.1.1 la clasificarea elaborată pentru variabilele urbanizării, rezultă că notele definitorii ale gradului de urbanizare se situează în domeniul variabilelor referitoare la caracteristici de status socioeconomic ale populației (pondere personal muncitor, nivel de instrucție), comportament demografic (migrație), comportamente și servicii comerciale (vînzări mărfuri alimentare și nealimentare) și caracteristici ecologice (procent populație urbană).

Dacă variabilele de comportament demografic-rezidențial și cele de comportament comercial și sanitar sînt organizate în principal în jurul notei definitorii a urbanizării — ponderea personalului muncitor —, în schimb, variabilele referitoare la calitatea locuinței sînt relativ izolate în graf (fig. 7.1.1).

7.2. Creșterea gradului de urbanizare

7.2.1. Nivel județean

Frecvent, „creșterea gradului de urbanizare" este identificată cu sporirea ponderii populației urbane în populația totală a unui teritoriu dat. Aceasta este o optică de factură demografică, în principal.

Premisa de pornire pe care o adoptăm este diferită: schimbarea raporturilor de dezvoltare dintre sat și oraș este analizabilă prin intermediul unui întreg set de variabile de dezvoltare, aflate în raporturi de covariație directă sau indirectă cu indicatorul „pondere a populației urbane".

Din această perspectivă, explicarea creșterii gradului de urbanizare a județelor implică luarea în considerație a factorilor explicativi pentru întregul set de variabile de urbanizare.

Pentru perioada 1973—1977, variabilele de urbanizare care semnifică în cel mai înalt grad creșterea procentului de populație urbană *(v12)* se referă la creșterea ponderii personalului muncitor în populația județului *(v11)* și la creșterea consumului de apă curentă, de uz menajer *(v16)*, în perioada respectivă [2].

Din analiza de corelație a rezultat că *situația de dezvoltare la începutul perioadei de referință este principalul factor care condiționează*

[2] $r_{12\,16} = 0{,}67$, $r_{12\,11} = 0{,}60$, $r_{16\,11} = 0{,}65$, pentru $p = 0{,}01$, $r = 0{,}42$.

ritmul de urbanizare al județului. Cu cît este mai mare ponderea populației urbane *(v25)* și a personalului muncitor *(v24)* în populația județului, în 1973, cu atît ritmul de creștere al ponderilor respective este mai redus ($r_{12\,25} = -0{,}76$ $r_{12\,24} = -0{,}61$).

Prin intermediul emigrării nete din rural, asupra creșterii ponderii populației urbane se exercită în același sens negativ (fig. 7.2.1) [3] influența nivelului de dezvoltare al județului.

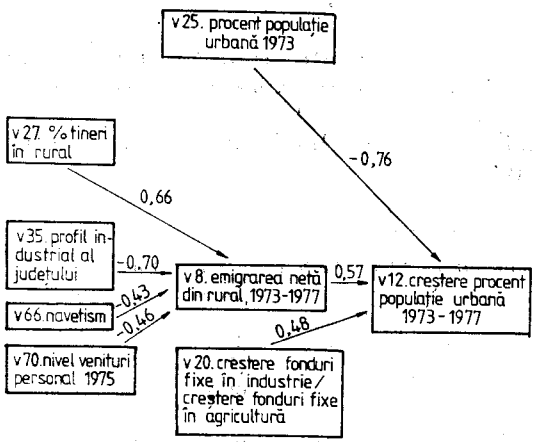

Fig. 7.2.1. — Determinanți ai creșterii procentului de populație urbană la nivel de județ, 1973—1977.

Între condițiile care influențează pozitiv această creștere este și potențialul (demografic) de migranți din comunele respectivului județ.

Factorul care contribuie activ la creșterea gradului de urbanizare este dezvoltarea industrială.

Această structurare a factorilor determinanți pentru creșterea gradului de urbanizare este semnificativă pentru importanța pe care politica de dezvoltare, de investiții în special, o are pentru desfășurarea procesului de urbanizare în deceniul al VIII-lea. *Este probabil că ritmul de urbanizare este mai rapid în județele cu nivel redus de dezvoltare, in principal ca efect al acestei politici.* În același timp, însă, este de avut în vedere faptul că, la un nivel ridicat de urbanizare, în genere posibilitățile de creștere urbană devin mai reduse. Acest factor (raportul

[3] Variabilele independente au fost selectate în model cu regula triunghiului (variante „tare" — vezi anexa 3). Dat fiind faptul că variabilele explicative sînt independente între ele (cu excepția relațiilor dintre *v8* și determinanții ei) și fiind interesați în special de configurația modelului și nu de intensitatea relațiilor cauzale, am notat pe arce valorile coeficienților de corelație.

invers dintre nivelul și ritmul de urbanizare) este probabil că va acționa mai puternic în viitor; în anii '70 influența sa era redusă dat fiind faptul că nivelul mediu al urbanizării nu depășea 48%, la nivelul țării.

În concluzie, este de subliniat caracterul controlat al urbanizării din țara noastră, prin intermediul politicii de investiții, politică desfășurată în sensul reducerii decalajelor de dezvoltare dintre județe.

7.2.2. Nivel național

Creșterea urbană în perioada 1950—1980 este realizată preponderent prin MRU. Ritmul anual de urbanizare [4] este explicat în proporție de 83% prin emigrarea netă din rural ($r_{7\,24} = 0{,}91$).

Este firesc în aceste condiții ca *etapele MRU să fie în același timp și etape ale creșterii urbane* (tabel 7.2.1).

Tabel 7.2.1

Creșterea populației urbane, pe etape 1950—1978 (valori medii anuale)

Indici de creștere	Etape I 1950—1953	Etape II 1954—1962	Etape III 1963—1970	Etape IV 1971—1978	1950—1978
variație procent populație urbană (*V23*)	0,53	0,24	0,34	0,55	0,39
ritm de urbanizare (*V24*)	2,71	1,24	1,50	2,28	1,77

Sursa; *Anuarul demografic, 1974*, și Anuarele statistice din 1975—1979.

Dacă, pe total perioadă, MRU *(V7)* și ritmul de urbanizare *(V24)* sînt strîns corelate, pe etape (tabel 7.2.2) legătura este de intensitate variabilă.

Tabel 7.2.2

MRU și ritmul de urbanizare

Etape / Corelație	I	II	III	IV	Total perioadă
$r_{7\,24}$	0,78	0,75	0,16	0,98	0,91

[4] Calculat ca diferență între ratele de creștere anuală ale populației urbane și, respectiv, rurale.

Legătura minimă dintre cele două fenomene în etapa anilor 1963—1970 este explicabilă în principal prin rolul important care revine reclasificării localităţilor, în această etapă, in creşterea urbană (vezi anexa 3).

Desigur, *factorii explicativi ai urbanizării* sînt, în condiţiile corelării ei semnificative cu migraţia, în principal factorii care determină acest al doilea fenomen.

Conform accepţiei pe care am dat-o „creşterii gradului de urbanizare", aceasta se manifestă nu numai prin creşterea proporţiei de populaţie urbană, ci şi sau mai ales prin creşterea proporţiei de populaţie ocupată în sectorul de stat.

După cum rezultă din calculele estimative prezentate sintetic în tabelul 7.2.3, *creşterea proporţiei de populaţie activă în sectoarele secundar şi terţiar, între 1956 şi 1977, este realizată pe seama creşterii proporţiilor respective în rural în mai mare măsură decît în urban.*

Tabel 7.2.3

Componente ale redistribuirii populaţiei pe sectoare de activitate, la nivel naţional, între 1956 şi 1977

Sector de activitate	Proporţie activi pe sectoare in		Diferenţă 1977—1956	% din diferenţă datorat		
				schimbărilor in structura ocupaţională din		migraţiei rural-urban
	1977	1956		rural	urban	
primar	0,368	0,697	—0,329	54,5	9,1	36,4
secundar	0,389	0,167	0,222	50,0	18,0	32,0
terţiar	0,243	0,136	0,107	55,0	—9,1	55,0 *

* Desigur, o bună parte a creşterii înregistrate în mediul rural pentru sectoarele II şi III revine populaţiei rurale care face naveta in urban pentru a lucra in respectivele sectoare.

Sursa de date; *Anuarul demografic, 1974; Recensămîntul, 1977*, vol. II. Calcule proprii folosind tehnica propusă de E. Kitagawa, apud *Patterns of Urban and Rural...*, 1980: 70—71.

Spre exemplu, în perioada respectivă, populaţia activă din industrie şi construcţii creşte de la o pondere de 16,7% în 1956 la 38,9% în 1977 (la data recensămintelor din anii respectivi). Din această creştere (de 22 de procente), 50% este datorată creşterii respectivei ponderi în rural, 18% creşterii din urban şi 32% migraţiei rural-urban.

Din datele aceluiaşi tabel rezultă că *MRU are cea mai importantă contribuţie relativă nu la creşterea proporţiei de activi din industrie şi construcţii, ci la creşterea ponderii activilor din sectorul servicii.*

7.3. Migrația și urbanizarea în contextul proceselor de dezvoltare

S-a remarcat că distincția dintre cauze și consecințe este dificil de făcut în cercetarea migrației (S. Amin, 1974).

Deși atribuirea unui sens cauzal pentru relațiile în care este implicată migrația este o operație cu multiple riscuri, ea poate fi totuși făcută și am procedat ca atare în capitolele 4, 5 și 6. Tratarea cauzală a fenomenului este însă nu numai purtătoare a riscurilor de atribuire greșită a sensului cauzal pentru unele relații, dar și foarte abstractă. Ea obligă în bună măsură la omiterea unor variabile din analiza cantitativă [5].

O analiză în care să fie urmărite în special raporturile de covariație dintre variabile de dezvoltare este din acest punct de vedere o completare utilă la analizele cauzale întreprinse [6].

Adoptînd aceeași tehnică de lucru pe care am folosit-o in subcapitolul 7.1 pentru figura 7.1.1, derivăm din matricea de corelație a celor 34 variabile de dezvoltare la nivel național un model al structurii proceselor de dezvoltare (fig. 7.3.1).

Variabilele referitoare la migrație se integrează diferențiat în model, în funcție de calitatea lor de a fi:

— *în devans* cu un an față de valorile celorlalte variabile ale analizei *(V7, V8)*;

— *sincronic* cu acestea din urmă *(V5, V6)*;

— *în întîrziere* cu un an față de restul variabilelor *(V3, V4)*.

Prima variabilă din cadrul fiecăruia din cele trei cupluri *(V3, V5, V7)* se referă la emigrarea netă din rural; cea de-a doua este o estimare a emigrării agricultorilor din rural în urban *(V4, V6, V8)*.

Variabilele migrației cu variația sincronică sînt semnificative în special pentru intensitatea proceselor de redistribuire a populației ocupate între sectoare de activitate.

Migrația „cu întîrziere" (de un an față de schimbările din celelalte domenii ale dezvoltării — *V3) este covariantă cu venitul național și cu intensitatea nupțialității în urban față de rural (V29).*

Migrația în devans cu un an (V7, V8) este semnificativă fie pentru intensitatea emigrării nete din rural, din anul următor, fie pentru creșterea gradului de urbanizare. Datorită avansului temporal, acest tip de migrație ar putea juca rolul de cauză pentru alte procese de dezvoltare. Constatăm însă că MRU acționează foarte puțin în acest sens, corelațiile cele mai puternice fiind tot cu variabile de migrație sau de urbanizare.

---

[5] Aceasta pentru a evita efectele de colinearitate care fac inoperante diferitele variante ale analizei de regresie, inclusiv modelele cauzale nonrecursive.

[6] Acest tip de analiză este mai apropat de analiza de sistem decît de analiza econometrică.

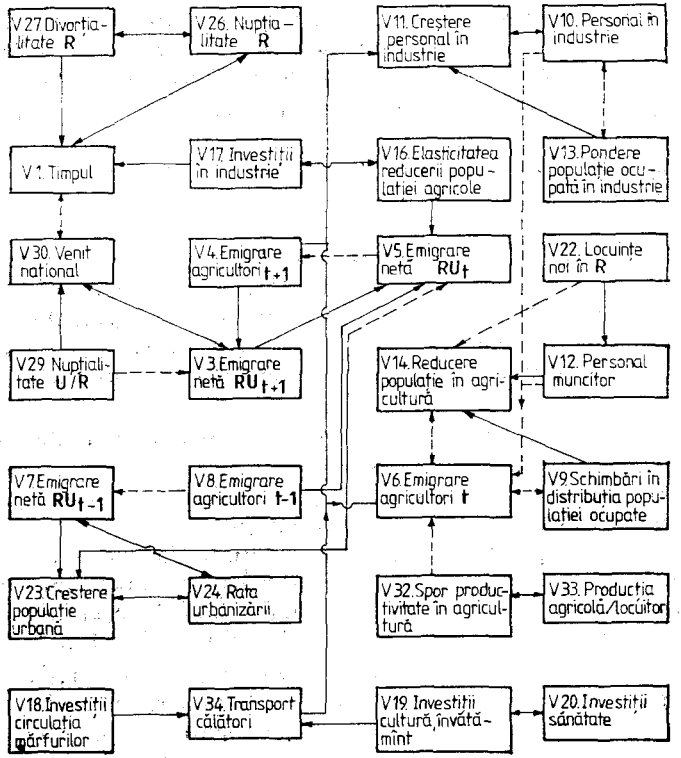

Fig. 7.3.1. — Relații de semnificație între variabilele de dezvoltare la nivel național.

Migrația produsă sincronic cu variațiile celorlalte variabile de dezvoltare este evident cauză și efect în același timp. Din acest motiv, *variabilele care o estimează (V5, V6) sînt cele mai integrate în model, în sensul de a transmite mai multe informații decît ceilalți indicatori ai migrației, în legătură cu variabilele de dezvoltare.*

Deosebirea dintre configurațiile de variabile în care este integrată migrația sincronică și cea cu întîrziere sugerează o ipoteză interpretativă: *schimbările în cererea de forță de muncă pe sectoare [de activitate își exercită efectul asupra MRU mai rapid decît schimbările mai complexe, de factură socioeconomică (semnificate în model în special prin venitul național și prin nupțialitate).*

Una din variabilele cele mai semnificative pentru intensitatea schimbărilor socioeconomice la nivel național este emigrarea agricultorilor din rural (sincronică față de celelalte procese de dezvoltare) (V6).

O capacitate ridicată de a semnifica aceste schimbări au și indicatorii:

— variația ponderii populației ocupate în industrie *(V11)* și în agricultură *(V14)*;

— emigrarea netă din rural *(V5)*;

— creșterea ponderii populației urbane *(V23)*.

Fie ca efect, fie ca efect și cauză, MRU ocupă deci un loc central în contextul proceselor de dezvoltare. Cunoașterea variațiilor ei anuale și a relațiilor în care este implicată poate avea valoarea unei „radiografii" sociale, utilă pentru înțelegerea mecanismelor de producere a schimbării.

În legătură cu celelalte variabile și substructuri ale modelului prezentat (fig. 7.3.1), apar de asemenea cîteva aspecte semnificative:

— investițiile industriale se leagă cu variabilele de migrație prin intermediul elasticității reducerii populației ocupate în agricultură față de creșterea ponderii populației ocupate în industrie. Regăsim deci, și în baza acestui tip de analiză, o relație mediată între investiții și migrație (conformă cu ipoteza H_1, formulată în 3.2). Situația este similară și pentru investițiile social-culturale *(V19, V20)*;

— fenomenul *construcției de locuințe* este legat relativ sincronic de celelalte procese de dezvoltare mai mult pentru mediul rural decît pentru mediul urban. Cu cît ponderea personalului muncitor în populația totală devine mai mare, cu atît este mai mic numărul de locuințe noi construite în rural. Este posibil ca și pentru construcția de locuințe din mediul urban să existe pe termen lung o corelație cu schimbările social-economice, dar raportul de timp dintre variațiile acestora să fie diferit. Coroborînd aceeste constatări cu cele făcute prin analiza la nivel de județ, se poate formula ipoteza că *activitatea de construire a locuințelor este corelată cu procesele de dezvoltare social-economică mai mult în plan teritorial, sincronic (ca distribuire a investițiilor pentru locuințe pe plan județean) decît în perspectivă diacronică*;

— faptul că raportul dintre *nupțialitatea* în urban față de cea din rural este legat de MRU mai direct decît nupțialitatea din rural trimite la ipoteza că MRU este în interacțiune cu acest raport, fiind legată de reducerea nupțialității în rural și, relativ sincronic, de creșterea ei în urban. Dacă reamintim că populația rurală cea mai supusă riscului de migrație sînt tinerii între 15—29 ani și că vîrsta lor medie și mediană la căsătorie se înscrie în acest interval, atunci ipoteza poate fi mai ușor susținută.

CUNOAȘTERE ȘI ACȚIUNE ÎN DOMENIUL MIGRAȚIEI

Analiza migrației interne din țara noastră ar putea fi continuată tratînd mai amănunțit o serie de aspecte precum motivația migrației, particularitățile acestui fenomen la nivel de regiune istorică sau de comunitate locală, relația sa cu mobilitatea socială etc. Nici spațiul și, în bună măsură, nici informațiile disponibile nu ne permit realizarea unei astfel de întreprinderi.

Ceea ce credem că se impune în continuare este stabilirea unei legături explicite între rezultatele teoretice ale analizei și acțiunea practică în domeniul migrației. În fapt este vorba de a vedea în ce măsură acest tip de abordare științifică poate servi la fundamentarea unor principii de acțiune în domeniul strategiilor de controlare a fluxurilor de migrație internă.

Elementele de cunoaștere științifică necesare pentru fundamentarea unor acțiuni în acest domeniu sînt date de examinarea atît a cauzelor, cît și a consecințelor fenomenului. De aceea este necesară o examinare, fie și sumară precum în cazul de față, a principalelor consecințe sociodemografice ale migrației, estimarea acestora constituind un element important în orientarea politicilor de migrație.

8.1. Consecințe sociodemografice ale migrației rural—urban

Consecințele migrației rural — urban pot fi grupate în funcție de vizibilitatea lor socială și științifică și de gradul de mediere cu care se produc (fig. 8.1.1). Un prim nivel, de maximă vizibilitate, îl formează consecințele asupra volumului și compoziției comunităților locale, asupra gospodăriilor familiale de la originea și de la destinația fluxurilor și asupra raportului dintre resursele locale de locuri de muncă, de producție, și populația din teritoriul respectiv. Un al doilea nivel, mai dificil de atins, se referă la fenomenele sociodemografice. Cel de-al

treilea nivel este cel al consecințelor asupra calității și modului de viață în comunitate. În fine, cu grad maxim de latență, de dificultate de a fi observat științific, este blocul de variabile referitoare la orientările valorice ale populației. Calitatea vieții, modul de viață și integrarea

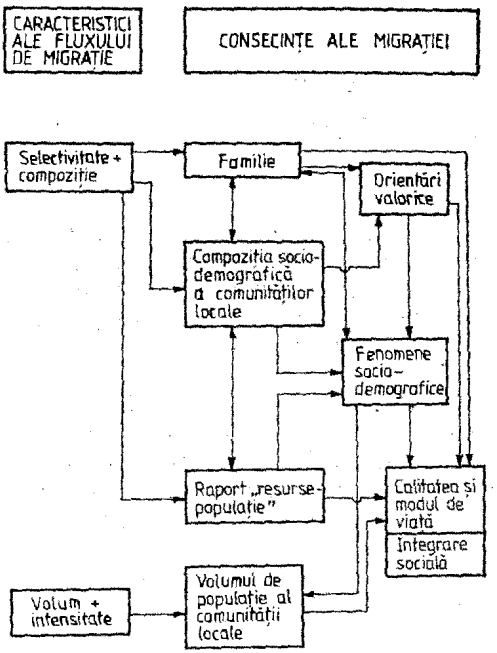

Fig. 8.1.1. — Modelul teoretic al principalelor tipuri de consecințe ale migrației.

în comunitatea locală sînt principalele domenii asupra cărora se repercutează în ultimă instanță toate celelalte consecințe ale migrației.

Orientarea analizei în special asupra compoziției sociodemografice a comunităților locale, asupra fenomenelor demografice și a raportului dintre resurse și populație este determinată, pe de o parte, de datele disponibile, iar, pe de altă parte, de faptul că interrelațiile dintre aceste blocuri de variabile sînt mai puternic structurate.

Compoziția sociodemografică este modificată prin fluxurile de MRU în special sub aspectul caracteristicilor de vîrstă, sex, nivel de instrucție și categorie socială.

MRU este unul dintre factorii importanți care duc la o întinerire a populației din urban și la o îmbătrînire a celei din rural. La ultimul recensămînt (în 1977) vîrsta medie a populației rurale era de 34,42 ani,

cifra corespunzătoare pentru populația urbană fiind de 31,66 ani [1]. Poate mai mult decît diferențele de nivel sînt relevante diferențele de evoluție, în perioada 1966—1977 vîrsta medie a populației rurale crește cu 2,05 ani, iar vîrsta medie a populației urbane se reduce cu 0,99 ani. Situația este, evident, o consecință a volumului și selectivității migrației în funcție de vîrstă (vezi 4.3).

Efectul MRU asupra repartiției pe sexe a populației în cadrul mediilor rezidențiale este dependent de contextul social-economic în care se produce fenomenul, de tipul de industrializare care se desfășoară în societatea analizată (în condițiile în care accentul se pune pe industria ușoară, cea textilă, în special, populația urbană suportă un proces de feminizare datorită MRU; în schimb, dezvoltarea industriei grele atrage după sine, în special, o masculinizare a populației urbane).

În condițiile României, procesul de industrializare socialistă a fost făcut cu asigurarea unui anume coeficient de prioritate a industriei grele. În consecință, ar fi de așteptat ca MRU să fie mai frecventă printre bărbați decît printre femei. Corespunzător, consecințele ar urma să fie o creștere a ponderii femeilor în populația rurală și o reducere a ponderii lor în populația urbană. Analiza indicelui de masculinitate (număr bărbați la 1 000 femei), pe medii rezidențiale, confirmă o astfel de așteptare (tabel 8.1.1).

Tabel 8.1.1

Indicele de masculinitate pe medii rezidențiale

Anul	Urban	Rural	Urban-rural
1948	944	933	11
1956	962	939	23
1966	993	938	55
1977	980	965	15

Valorile superioare ale indicelui în urban față de rural sînt explicabile în primul rînd prin particularitățile MRU, la rîndul ei influențată de structura locurilor de muncă oferite în urban. Tendința de creștere a ponderii bărbaților în populația urbană în mai mare măsură decît în cea rurală se manifestă pînă în 1966. După aceea se remarcă o evoluție în sensul reducerii decalajului dintre aceste medii rezidențiale. Principalii factori care explică o astfel de evoluție sînt intensitatea MRU, structura ofertei de locuri de muncă în urban și pattern-urile culturale ale migrației în funcție de sex.

[1] Calcule cf. Vl. Trebici, *Satul românesc și țărănimea: aspecte demografice*, manuscris.

Pînă în 1966 MRU are o contribuție foarte mare la creșterea urbană (81% în perioada 1948—1956 și 78% în anii 1956—1966). Ulterior, în intervalul 1966—1977 această contribuție se reduce la 64%. Corespunzător, începe să scadă și valoarea indicelui de masculinitate. Tendința este legată însă și de o anume echilibrare a ofertei de locuri de muncă în urban pentru bărbați și pentru femei, proces generat la rîndul său de diversificarea ramurilor industriale, de punerea în funcțiune a rețelei de întreprinderi de industrie ușoară care solicitau și forță de muncă feminină. În același timp, procesele de modernizare și urbanizare a satului contribuie la erodarea tradiției anterior cristalizate, tradiție care susține în mai mare măsură mobilitatea teritorială a bărbaților pentru motive profesionale decît pe cea a femeilor Școala devine în tot mai mare măsură un canal de mobilitate socială și, implicit, de stimulare a MRU; modernizarea culturală susține asigurarea unor șanse egale pentru băieți și pentru fete în procesul de instrucție și, implicit, în cel de mobilitate socială.

Schimbările produse de migrație în structura pe vîrste și sexe a populației urbane și rurale se repercutează, cu intensități diferite, asupra fenomenelor de fertilitate, mortalitate, nupțialitate și divorțialitate și, într-un alt plan de referință, asupra indicilor de activitate.

MRU induce în rural o anume reducere a natalității datorită efectului de îmbătrînire pe care îl are asupra structurii populației; prin întinerirea pe care o produce la nivelul populației urbane, MRU contribuie la creșterea natalității la nivelul acestui mediu rezidențial. Apropierea nivelurilor de natalitate între rural și urban rezultă, desigur, și ca o consecință a difuzării valorilor urbane în rural și a ansamblului de factori implicați în procesul general de tranziție demografică. Acțiunea conjugată a MRU și a celorlalți factori a făcut ca raportul dintre natalitatea rurală și cea urbană să evolueze de la o valoare supraunitară (în 1950 acest raport era 28,1/20,1 = 1,40) la o valoare subunitară (17,7/18,3 = 0,97) în 1980.

Intensitatea fertilității generale (numărul de născuți vii la 1000 femei de vîrstă fertilă) este mai puțin afectată de structura de vîrstă a populației. Valorile ei sînt date de acțiunea unui complex de factori socioculturali, între care modelele culturale, cele de planning familial, joacă un rol esențial. Datorită acestor influențe, indicele fertilității generale are valori superioare în rural, față de urban. În 1973 cifrele corespunzătoare pentru cele două medii rezidențiale erau de 80,8‰ pentru comune și 57‰ pentru orașe (V. Trebici, 1979).

MRU are efecte multiple, contradictorii chiar, asupra fertilității urbane. Pe de o parte, prin menținerea unor modele culturale rurale în domeniul fertilității (familie cu număr mare de copii etc.), migrația din rural contribuie la asigurarea unui nivel ridicat al fertilității în

urban. Pe de altă parte, este de luat în considerație și un efect de reducere a fertilității urbane, efect pus pe seama costurilor de integrare pe care le au de plătit migranții în urban și a compoziției sociale a acestora. Mai ales în cazurile în care este vorba de MRU pe mari distanțe, în cadrul fluxurilor o pondere importantă revine persoanelor cu nivel ridicat de instrucție, fertilitatea specifică acestora fiind mai mică.

Corelația între indicele de fertilitate generală în urban în 1976—1977 și indicele imigrării nete în urban din rural era de valoare semnificativă ($r = -0{,}51$, folosind județul ca unitate de analiză). Faptul poate fi interpretat în sensul că transferul de valori rurale în urban prin migrație este mai puțin important pentru fertilitate decît influența pe care o au asupra acestui fenomen costurile de integrare a migranților în urban și compoziția socială a fluxului de migrație în urban.

O imagine de ansamblu asupra relației dintre MRU și principalele fenomene demografice este prezentată în tabelul 8.1.2. Nupțiali-

Tabel 8.1.2

Relații între migrație și alte variabile sociodemografice la nivel de mediu urban — județ (coeficienți de corelație) *

Variabile	Imigrare în orașe din rural (durată de viață, 1977)	Imigrare în orașe din comunele altui județ (durată de viață, 1977)	Pondere flotanți în populația orașelor, 1977
Rata fertilității generale în urban, 1976—1977	—0,51	—0,50	—0,58
Natalitatea, 1977	—0,45	—0,50	—0,54
Mortalitatea infantilă, 1977	x	x	—0,30
Mortalitatea infantilă, 1977/1973	x	x	—0,22
Indice gravitate a morbidității, 1978	x	0,39	0,17
Divorțialitate, 1980	0,49	0,46	0,49
Nupțialitate, 1980	0,52	0,47	0,65
Pondere activi in populația stabilă, 1977	0,43	0,33	0,33
Pondere femei în populația activă, 1977	—0,19	—0,44	—0,10
Populație cu nivel de instrucție mediu și suprrior în populația totală (%), 1977	0,49	0,67	0,72

* $r = 0{,}31$, pentru $p = 0{,}95$; $r = 0{,}40$, pentru $p = 0{,}99$. O parte din variabilele acestei matrici de corelație nu au figurat in fișierul inițial al analizei la nivel de județ; au fost construite ulterior pentru detalierea, consecințelor migrației și pentru analiza unor aspecte ale locuirii urbane, în *Cercetări pluridisciplinare asupra locuirii* (raport de cercetare, Laboratorul de studii și cercetări sociologice, 1982).

tatea și fertilitatea par a fi cel mai puternic influențate în mod direct de imigrarea în urban. Acest tip de migrație, prin valorile sale ridicate, contribuie la reducerea fertilității și la creșterea nupțialității.

Migranții în legătură cu care se manifestă cel mai puternic aceste relații sînt flotanții, respectiv migranții care, deși locuiesc într-un oraș anume, nu au domiciliul stabil pe teritoriul acestuia. O pondere mare a flotanților în populația unui oraș influențează fertilitatea și nupțialitatea în mai mare măsură decît prezența migranților definitivi, cu domiciliul stabil în acel oraș.

Divorțialitatea în urban este asociată pozitiv cu imigrările în urban din rural.

Dimensiunea medie a gospodăriei familiale este cu atît mai redusă într-un oraș cu cît fluxul de sosiri din rural în acel oraș este mai intens. Această regularitate derivă, evident, din influența pe care MRU o are asupra fertilității. Imigrarea într-un oraș contribuie la ridicarea valorilor indicelui de activitate la nivelul respectivei comunități. Faptul este explicabil prin structura de vîrstă a celor care vin în urban, prin motivația profesională a migrației lor din rural. Pentru femei, relația are sens invers: cu cît imigrarea într-un oraș este mai intensă, cu atît ele au o pondere mai redusă în populația activă a localității de referință. Constatarea este de pus în legătură cu ponderea mai mare a bărbaților în totalul fluxului MRU.

Pentru fenomenele de mortalitate și morbiditate nu se înregistrează (prin intermediul tipului de analiză pe care am folosit-o) o influență de intensitate puternică a migrației asupra lor.

Creșterea demografică urbană în perioada 1948—1977 este realizată în principal pe seama sporului migratoriu — aproximativ 73% din total creștere de populație [2] înregistrată în municipii, orașe și comune suburbane.

Prin aceste valori, creșterea urbană din România se înscrie în modelul specific țărilor dezvoltate în genere, al celor din Europa în special. O analiză întreprinsă asupra surselor creșterii urbane în 14 țări din Europa (inclusiv România) în decursul unor perioade intercenzitare cuprinse între 1950 și 1971 relevă faptul că, în medie, 66% din creșterea urbană revine sporului migratoriu și reclasificărilor de localități. În schimb, pentru țările în curs de dezvoltare se manifestă tendința unei contribuții mai importante a sporului natural decît a celui migratoriu la creșterea populației orașelor (*Patterns* . . ., 1980: 22—27).

Cele două componente ale creșterii populației urbane în țara noastră au rol variat în timp: deși cu pondere mai redusă, creșterea

[2] În acest procent este inclusă și contribuția reclasificării unor sate în categoria orașelor.

naturală tinde să preia tot mai mult din creşterea urbană: de la 17% între 1948—1956 la 22% între 1956—1966 şi respectiv 36% între 1966—1976 (v. Trebici, 1979: 339). O tendinţă similară a fost înregistrată şi în cazul altor ţări (precum Uniunea Sovietică, Statele Unite, ţări din America Latină etc.)[3].

Componentele creşterii populaţiei urbane au rol variabil nu numai în timp, ci şi în spaţiu. Cu cît gradul de dezvoltare economică a judeţului (x) este mai ridicat, cu atît migraţia joacă un rol mai important, iar sporul natural (y) un rol cu atît mai redus în creşterea populaţiei urbane.

Am estimat rolul componentei „spor natural" (y) prin proporţia populaţiei născute în acelaşi oraş (municipiu) din totalul populaţiei oraşelor (municipiilor) din judeţ, la recensămîntul din 1977. Pentru estimarea gradului de dezvoltare economică a judeţului (x) am preluat un indice sintetic, construit cu altă ocazie (D. Abraham, 1979: 688—689). Relaţia între cele două variabile $r_{xy} = -0{,}53$ este semnificativă (pentru un nivel de încredere de $p = 0{,}01$).

Din punctul de vedere al compoziţiei sociale a oraşelor este important să fie făcută o distincţie nu numai între creşterea naturală şi cea migratorie a oraşelor, ci şi între diferitele tipuri de fluxuri implicate în creşterea migratorie.

În 1977, din totalul populaţiei stabile din municipii şi oraşe născută în alte localităţi decît cele de domiciliu (migranţi pe durata vieţii), majoritatea provenea din comune ale altui judeţ (42%) sau ale aceluiaşi judeţ (33,7%). Procentul născuţilor în alte oraşe era de 18,3%, iar al celor născuţi în comune suburbane de 1,8% din totalul migranţilor pe durata vieţii din oraşe.

Migranţii în oraşele unui judeţ, proveniţi din comunele aceluiaşi judeţ, este probabil că vor avea similitudini socioculturale cu populaţia din oraşul de destinaţie în mai mare măsură decît migranţii originari din comunele altui judeţ. Cu cît un judeţ este mai dezvoltat (x), cu atît oraşele sale cresc în mai mare măsură pe seama sosirilor din comunele din alt judeţ, decît pe seama sosirilor din acelaşi judeţ (z) ($r_{xz} = -0{,}73$, $p = 0{,}01$).

Rezultă că *în judeţele puternic dezvoltate din punct de vedere economic creşterea oraşelor se realizează în principal prin migrare din ruralul îndepărtat, iar în judeţele slab dezvoltate, în principal prin spor natural şi, secundar, prin imigrare din ruralul apropiat.* Corespunzător, este de aşteptat să întîlnim o mai mare diversitate culturală a populaţiei în oraşele puternic dezvoltate decît în cele slab dezvoltate economic.

[3] În etapele în care sporul natural era mult mai mare în rural decît în urban, în special înaintea revoluţiei industriale, componenta esenţială a creşterii urbane a fost migraţia rural — urban.

Sporul natural, mai mic în orașele dezvoltate, provine, în esență, din nivelul redus al fertilității în acest caz; în orașele slab dezvoltate modele culturale cu influență directă asupra fertilității sînt mai apropiate de cele din rural și favorizează o natalitate mai ridicată.

Este posibilă întrebarea dacă nu cumva nivelul mediu al fertilității dintr-un oraș la un moment dat este influențat nu numai de nivelul de dezvoltare al acestuia, ci și de calitatea migranților care s-au stabilit în oraș. Ar putea fi emisă ipoteza că *în orașele în care predomină migranți veniți din comune îndepărtate (din afara județului), fertilitatea este mai redusă decît în orașele în care predomină migranții veniți din comunele aceluiași județ.* Este probabil că prima categorie de migranți (din comune îndepărtate) plătește costuri de integrare mai mari decît cea de-a doua, deoarece provine din zone de origine care se află la o „distanță culturală" mai mare decît comunele situate în același județ cu orașul de destinație. La rîndul lor, aceste costuri de integrare pot contribui la reducerea fertilității. În plus, migranții proveniți din comunele apropiate orașului pot crește un număr mai mare de copii, cu costuri mai reduse decit migranții proveniți din comune depărtate de oraș, deoarece pot apela cu mai multă ușurință la ajutorul rudelor din rural, pentru ingrijirea copiilor.

Un alt factor prin care calitatea migranților ar putea să influențeze nivelul mediu de fertilitate pe oraș este nivelul de instrucție și calificare. Este probabil că migranții în orașe din ruralul îndepărtat au, în medie, un nivel de instrucție și calificare mai ridicat decit cel al migranților sosiți din ruralul apropiat.

8.2. Controlul fluxurilor de migrație

Elaborarea unei „politici de migrație" se referă, în sens strict, la formularea obiectivelor social-economice de atins prin intermediul deplasărilor de populație și a mijloacelor care să permită declanșarea unor fluxuri de migrație, avînd sensul, compoziția, intensitatea și durata de desfășurare dorite.

Formularea obiectivelor pentru o politică de migrație internă la nivel național decurge direct din obiectivele dezvoltării social-economice pentru perioada de referință dată. Identificarea mijloacelor adecvate pentru realizarea respectivelor obiective este o operație mai complexă, care necesită o bună cunoaștere a cauzelor și mecanismelor social-economice care duc la declanșarea și întreținerea anumitor fluxuri de migrație.

Intensificarea preocupărilor pentru controlarea migrației rural — urban și a migrației interzonale se manifestă, în cazul R. S. România,

în cadrul preocupărilor pentru *realizarea unei repartizări raționale a forțelor de producție în teritoriu.* Această preocupare se dezvoltă îndeosebi începînd cu cincinalul 1966—1970, odată cu trecerea la o nouă etapă de dezvoltare social-economică.

Posibilitatea de a amplasa în teritoriu obiective de investiții în funcție nu numai de creștere economică, ci și de criterii sociale devine tot mai mare, pe măsură ce economia națională atinge un nivel mai ridicat de dezvoltare. Corespunzător acestei condiționări obiective, preocuparea pentru a gîndi sistematic la controlarea mișcărilor de populație în teritoriu se accentuează odată cu încheierea procesului de constituire a relațiilor socialiste de producție atît în industrie, cît și în agricultură, odată cu lărgirea bazei tehnico-materiale a economiei socialiste.

În decursul diferitelor etape ale dezvoltării social-economice a țării, accentele sînt puse diferențiat pe *asigurarea întreprinderilor industriale cu forță de muncă,* pe *asigurarea unităților cooperatiste agricole cu mîna de lucru necesară* și pe *ocuparea în grad cît mai ridicat a disponibilului de resurse de muncă* din diferite zone ale țării.

Pe termen lung, planificarea economică socialistă urmărește realizarea unui echilibru între aceste trei obiective, respectiv realizarea unei politici de investiții și a unei distribuiri a recompenselor muncii astfel încît să fie simultan satisfăcute nevoile de forță de muncă ale întreprinderilor industriale și agricole, precum și creșterea gradului de încărcare a forței de muncă ocupate în agricultură, reducerea sezonabilității muncii în acest domeniu. Pe termen scurt, în diferite etape, aceste obiective au fost susținute diferențiat. Astfel, în perioadele de creștere industrială rapidă, în special 1951—1953 și 1965—1978, accentul a fost pus pe asigurarea cu forță de muncă a noilor capacități productive create în industrie. Spre sfîrșitul deceniului al VIII-lea politica demografică în domeniul migrației rural—urban suportă unele schimbări. Tendința este de a reechilibra raportul dintre obiectivele de urmărit în domeniul ocupării forței de muncă: interesează nu numai asigurarea forței de muncă în industrie, ci și satisfacerea necesarului de mînă de lucru in agricultură. Revitalizarea interesului pentru satisfacerea necesarului de forță de muncă din agricultură este legată de condițiile economice ale anilor '80. În această perioadă, agricultura românească este angajată într-un proces de amplă schimbare, desfășurat în forma noii revoluții agrare. Finalitatea acestuia este de a accelera ritmul de dezvoltare a agriculturii, de a o aduce la niveluri de productivitate foarte ridicate.

Sub aspectul mijloacelor de realizare, asigurarea agriculturii cu forță de muncă necesară sub aspect calitativ și cantitativ se impune ca aspect esențial.

Exigențele de adoptare a progresului tehnic în agricultură implică cerințe pentru selectarea și menținerea în acest domeniu a unui personal calificat, a tinerilor în special.

În aceste condiții, în politica de controlare a migrației rural-urban are loc o *trecere de la controlul de tip indirect la un control în care se îmbină formele directe cu cele indirecte.*

Controlul indirect al mișcărilor de populație se efectuează, în principal, prin distribuirea în teritoriu a locurilor de muncă în sectoare neagricole și prin diferențierea veniturilor asigurate prin participarea la activitățile din diferite domenii productive.

Controlul direct al migrației presupune stabilirea unei legături nemijlocite între un anume tip de comportament de mobilitate, stabilitatea teritorială și un anume tip de sancțiune pozitivă (stimulatorie) sau negativă (restrictivă). Măsurile care se aplică nediferențiat migranților și nemigranților, chiar dacă au efect asupra migrației, nu sînt considerate ca măsuri directe. Astfel, oferta de locuri de muncă într-o localitate, deși poate stimula imigrările în acea localitate, nu se adresează numai persoanelor din afara ei, ci și celor din interiorul localității, în cadrul strategiei de controlare a migrației. Dacă măsurile indirecte au ca unități de referință organizațiile de muncă în special (pentru acordare de locuri de muncă, retribuire etc.), cele directe vizează în special persoane sau categorii de persoane (absolvenți de facultăți, persoane ocupate în agricultură, tineret rural etc.).

Controlarea mișcărilor teritoriale de populație se realizează, în cazul R. S. România, nu numai prin intermediul politicii de repartizare rațională a forțelor de producție în teritoriu, ci și prin intermediul *politicii de urbanizare.*

Specificul românesc în domeniul urbanizării este asigurarea unei rețele urbane echilibrate, în care diferențele de mărime între orașe să fie tot mai reduse. Dacă în anii 1951—1954 creșterea cea mai rapidă o înregistrează orașele mari, datorită imigrării masive a ruralilor pe teritoriul lor, ulterior ritmul de creștere al orașelor mici și mijlocii devine tot mai accelerat.

Pornind de la experiența românească la care ne-am referit, se pot avansa cîteva ipoteze mai generale în legătură cu eficacitatea diferitelor tipuri de mijloace de controlare a migrației.

Astfel, se poate aprecia că modalitățile de control indirect al migrației se pot dovedi eficiente în etapele în care migrația nu se desfășoară și pe baza unui „efect psihosocial de contagiune". Controlarea migrației în etapele (situațiile) în care astfel de efecte și-au făcut marcată prezența nu se mai poate face decît prin îmbinarea metodelor de control indirect cu metodele de control direct.

De asemenea, în astfel de perioade, în care determinarea migrației rural-urban nu mai este pur economică, ci socioeconomică, controlarea fluxurilor nu se poate face numai prin măsuri economice, ci și prin măsuri vizînd aspecte sociale și psihosociale ale mobilității.

Din moment ce efectele schimbărilor economice și sociale asupra migrației se produc „cu întîrziere", este de așteptat ca măsurile de politică socioeconomică vizînd controlarea migrației să nu-și dovedească eficiența imediat, ci în timp, cu o anume întîrziere.

Programele de acțiune în vederea orientării mișcărilor de populație, în concordanță cu necesitățile generale de dezvoltare a țării, se înscriu în efortul general de raționalizare a vieții sociale. Elementele de cunoașterea a amplelor procese de mobilitate socioteritorială din țara noastră, determinarea relațiilor care guvernează desfășurarea lor în timp pot contribui la „a păstra un echilibru și un raport corespunzător între diferite ramuri și sectoare de activitate, în vederea dezvoltării armonioase a societății noastre socialiste, pentru a împiedica apariția diferitelor contradicții care se dezvoltă și în societatea socialistă și care, dacă nu sînt sesizate la timp sau nu sint înțelese și nu se acționează pentru soluționarea lor, pot duce la contradicții grave, chiar antagoniste, cu consecințe serioase pentru dezvoltarea socialistă a țării" [4].

[4] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la ședința de lucru comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale, 9 februarie 1982*, în *op. cit.*, vol 23, p. 292.

ANEXE

1. Variabile pentru analiza la nivel național (V_i)

Cod variabilă — Denumirea variabilei și modul de calcul

1. anul

I. MIGRAȚIA RURAL — URBAN

a) *ca efect cu întîrziere de un an* (1952—1980)

2. emigrarea netă din rural
3. rata emigrării nete din rural
4. indicele emigrării nete a agricultorilor din rural, intre $1.01._{t+1}-31.12._{t+}$ $(=V3\times V14)$

b) *ca efect în cursul aceluiași an* (1951—1979)

5. rata emigrării nete
6. indicele emigrării nete a agricultorilor din rural intre $1.01_t-31.12_t$

c) *în calitate de cauză* (1950—1978)

7. rata emigrării nete
8. indicele emigrării nete a agricultorilor între $1.01_{t-1}-31.12_{t-1}$

II. SCHIMBĂRI LA NIVELUL FORȚEI DE MUNCĂ (1951—1979)

9. indicele schimbărilor structurale in distribuția anuală a ocupării populației pe sector de activitate, $\sqrt{\sum d_i^2}$, unde d_i reprezintă diferența de la un an la altul între ponderea sectorului i in populația ocupată; i = I—agricultura + silvicultura; II — industria + construcții; III — servicii (alte ramuri)
10. numărul de noi locuri de muncă in industrie (sporul de personal in acest sector) la 1 000 locuitori
11. numărul de noi locuri de muncă în industrie (ocupate) (mii)
12. creșterea anuală a personalului la 1000 locuitorî
13. creșterea anuală a ponderii populației ocupate în industrie în populația totală
14. reducerea anuală a ponderii populației ocupate in agricultură
15. diferența dintre rata de creștere anuală a populației ocupate în industrie și rata creșterii populației ocupate în agricultură
16. elasticitatea reducerii ponderii populației ocupate în agricultură in raport cu creșterea ponderii populației ocupate in industrie

III. CREȘTEREA INVESTIȚIILOR (în prețuri comparabile 1951—1979)

17. în industrie, la 1000 locuitori
18. în circulația mărfurilor, la 1000 locuitori
19. în învățămînt, cultură și artă, la 1000 locuitori
20. în domeniul sănătății, la 1000 locuitori

IV. LOCUINȚE

21. suprafața locuibilă nou construită, la 1000 locuitori, în mediul urban (m^2)
22. suprafața locuibilă nou construită, la 1000 locuitori, in mediul rural (m^2)

V. URBANIZARE (1951—1979)

23. creșterea procentului de populație urbană
24. rata de urbanizare: $(PU_t/PU_{t-1}) \cdot 100 - (PR_t/PR_{t-1}) \cdot 100$, unde PU reprezintă populație urbană, PR — populație rurală
25. numărul de călători transportați cu mijloacele de transport în comun, în mediul urban, la un locuitor din urban (creștere anuală)

VI. VARIABILE DEMOGRAFICE (1951—1979)

26. rata brută de nupțialitate în rural
27. rata brută de mortalitate in rural
28. rata de mortalitate infantilă în rural (variații anuale)
29. diferența dintre rata de mortalitate în urban și rata de mortalitate în rural

VII. VARIABILE SINTETICE și ALTE VARIABILE (1951—1979)

30. venitul național pe locuitor, față de anul 1950 (variații anuale)*
31. productivitatea medie a muncii în agricultură
32. productivitatea medie a muncii in agricultură (variații anuale)
33. producția agricolă totală pe locuitor (variații anuale)
34. numărul de călători transportați, la nivelul țării, pe căile ferate, rutiere, fluviale, maritime și aeriene, la un locuitor (variații anuale)

2. Variabile pentru analiza la nivel de județ (v_t)

Variabilă	Sigle	Denumirea variabilei și modul de calcul
1.		județul
		I. MIGRAȚIE
		a) *calculare prin metoda mișcării naturale*
2.	IU_V	volumul imigrării în urban (medie anuală 1973—1977)
3.	IU_r	rata imigrării în urban, 1973—1977

* Variațiile anuale sau „diferențele de ordinul 1" au fost calculate scăzînd din valoarea anului t valoarea anului $(t-1)$. Prin acest procedeu s-a urmărit reducerea ponderii componentei tendențiale în variația totală a seriei cronologice.

7.	MN	rata migrației nete, la nivel județ, 1973—1977
8.	ER	rata emigrării nete din rural, 1973—1977
		b) *calculată ca migrație pe durata vieții, în 1977*
4.	RU	rata imigrării în orașele județului, din comune (la 1 000 nonmigranți * din orașele județului de sosire)
5.	RUI	rata imigrării în orașele județului, din comunele altor județe (la 1 000 locuitori urbani, care nu sînt veniți din comunele altor județe)
6.	RU_i	rata emigrării din comune în orașele aceluiași județ la 1000 persoane (nonmigrante din comune + migrante din comune în orașele aceluiași județ)
9.	RRI	rata imigrării în comune, din comunele altui județ, la 1 000 nonmigranți din comunele județului de sosire
10.	MN	rata migrației nete la nivel de județ (la 1000 nonmigranți din județ)
78.	IO_r	rata imigrării în orașul principal din județ (= orașul cu cea mai mare populație) în 1960—1966
		c) *migrație calculată după alte surse, estimări proprii prin alte metode*
43.	RU_i'	rata imigrării în urban din rural, intrajudețean, 1968—1972
44.	RUI'	rata imigrării în urban, din rural alt județ, 1968—1972
45.	RRI'	rata imigrării în rural din rural alt județ, 1968—1972
46.	PF	ponderea fluxului de emigrare rural — urban interjudețean, din total flux de emigrare rural — urban, în 1975
55.	IT	rata imigrării „temporare" (populație cu rezidența în județul respectiv, dar cu domiciliul stabil în afara acestuia, la 1000 locuitori stabili în județul de sosire, în 1977)
56.	MN'.	rata migrației nete „temporare", în 1977 (= sosiți ca rezidenți în județ fără domiciliu stabil — plecați ca rezidenți, fără domiciliu stabil în alt județ, la 1 000 locuitori stabili din județul de referință)
65.	MA	sold migranți activi la 1000 locuitori activi, 1978
66.	N	personal navetist la 100 personal, 1978

II. SCHIMBĂRI SOCIAL-ECONOMICE ÎN 1973—1977

a) *rate de creștere 1977 față de 1973*

11.	P_c	personal muncitor la 1 000 locuitori
12.	U_c	procent populație urbană
13.	Tf_c	abonamente telefonice
14.	VN_c	vînzări mărfuri nealimentare
15.	Mi_c	mortalitate infantilă în rural
16.	$Ap._c$	consum apă potabilă pe locuitor
17.	SaT	suprafață arabilă pe tractor fizic
18.	FFI	fonduri fixe în industrie
19.	FFA	fonduri fixe în agricultură
20.	DFF	18—19
21.	V.Ma	volum vînzări mărfuri cu amănuntul
		b) *locuințe nou construite*
22.	LN	suprafață locuibilă nou construită la 1 000 locuitori, 1973—1977

* Nonmigranții sînt, în acest caz, persoane care au domiciliul în localitatea în care s-au născut.

23. LN_c suprafață locuibilă nou construită din fondurile statului și ale unităților cooperatiste, 1973—1977

74. LN' suprafață locuibilă nou construită din fondurile statului și ale organizațiilor cooperatiste, 1967—1977

III. ITEMI DE „STARE" LA ÎNCEPUTUL PERIOADEI DE REFERINȚĂ — 1973

24. P_3 personal muncitor la 1000 locuitori

25. V_3 procent populație urbană

26. VN_3 vînzări mărfuri nealimentare pe locuitor

27. PR_3 ponderea populației rurale în vîrstă de 15—24 ani în total populație rurală din județ

50. PR populația rurală la 1.01

IV. ITEMI DE „STARE MEDIE" ÎN PERIOADA DE REFERINȚĂ 1973—1977 SAU LA SFÎRȘITUL PERIOADEI RESPECTIVE

29. Ins ponderea populației cu nivel de instrucție mediu și superior în totalul populației de peste 15 ani, 1977

30. FF fonduri fixe la 100 locuitori, 1977

31. P personal muncitor la 1 000 locuitori, 1977

32. VA volum vînzări mărfuri alimentare la 1 000 locuitori, 1973—1977 (medie anuală)

33. VN volum vînzări mărfuri nealimentare la 1 000 locuitori, 1973—1977 (medie anuală)

34. U procent populație urbană, 1977

35. PI ponderea personalului în industrie din total personal, 1977

36. SC spectatori cinema la 1000 locuitori, 1977

37. PS personal sanitar la 1000 locuitori, 1977

38. MI rata mortalității infantile, 1977

39. SN sporul natural la 1000 locuitori, 1973—1977 (medie anuală)

40. NCI ponderea cooperatorilor care au efectuat + 201 norme convenționale de categoria I (n.c.I) în consumul total de n.c.I., 1975

41. NCIV ponderea n.c.I în sectorul vegetal în total consum de n.c.I, 1975

42. VNC valoarea unei n.c.I, 1975

71. VA venit mediu lunar pe cooperator, 1975

70. RP nivelul mediu al retribuției personalului muncitor din județ, 1975; au fost folosite datele referitoare la numărul mediu al personalului pe județe și ramuri ale economiei naționale (tabel 50 din *Anuarul statistic, 1976*) și retribuția medie a personalului pe ramuri ale economiei naționale (*Anuarul statistic, 1976*, tabel 53). Deci s-a calculat o medie ponderată a retribuției pe județ folosind pentru ponderare valori reale (număr mediu personal), iar pentru valorile caracteristicii de ponderat estimări (retribuția medie a personalului pe ramuri ale economiei naționale). Astfel construit, indicele este semnificativ mai mult pentru nivelul mediu al retribuirii care rezultă din structura ocupării forței de muncă în sectorul de stat

63. CU ponderea și gradul de concentrare a populației urbane, 1977; $\sum C_i^2/PU$, unde C_i — populația orașului i din județul de referință, PU — populația urbană a județului (indice Arriaga)

64. CO concentrarea populației județului (P) în cel mai mare oraș din județ, (C), 1977: C_i^2/P

49. PJ populația totală a județului la 1.07.1977

51. PO populația celui mai mare oraș la 1.07.1975
47. DE indicele dezvoltării economice a județului
48. MC indicele modernizării culturale a județului

V. LOCUIRE

53. LAp ponderea locuințe cu instalație de apă curentă în total locuințe din orașe
58. LB locuințe cu bucătărie, la 100 locuințe ocupate din orașe
76. LCG locuințe cu încălzire centrală sau cu gaze, la 100 locuințe (orașe)
73. NL indicele necesarului de locuințe în orașul principal din județ, în 1977. Indicele este construit în funcție de cunoașterea *numărului de gospodării pe tipuri* (de 1, 2, 3, 4 și + 5 persoane) și a *numărului de locuințe pe număr de camere*, pentru respectivul oraș. În ipoteza că distribuția gospodăriilor de un asemenea tip pe tipurile de locuințe ar fi aceeași ca și la nivel național, se determină care ar fi numărul de locuințe „de așteptat" pentru fiecare tip, în funcție de structura gospodăriilor existente în respectivul oraș. Diferența dintre numărul de locuințe așteptat și cel existent, pentru fiecare tip de locuință, indică nevoia de locuințe de acel tip in orașul de referință. Cum in genere deficitul pentru un anume tip de locuință nu se compensează cu excedentul de la un alt tip de locuință, am considerat ca indice sintetic al necesarului de locuințe suma termenilor pentru care numărul așteptat de locuințe de tip *i* depășește numărul existent de locuințe de același tip; pentru tipurile de locuințe la care existentul depășește numărul așteptat (în ipoteza distribuirii izomorfe a tipurilor de gospodării pe tipuri de locuințe la nivel local, ca și la nivel național), cifra rezultată din diferență nu se include în calcul
87. CL indicele calității locuinței urbane include informații asupra ponderii unităților de locuit din necesitate, locuințelor cu bucătării, locuințelor cu bucătării în exclusivitate, cu instalații de apă, cu instalații de apă caldă și cu încălzire centrală și sobe cu gaze. Ponderarea acestor criterii a fost făcută in baza ipotezelor; un anume aspect al locuinței este cu atit mai important din punct de vedere social cu cît funcțional este mai important (a avea o bucătărie este mai important decît a avea bucătărie în exclusivitate, spre exemplu) și cu cît la nivel național respectiva componentă este mai „rară", ponderea locuințelor care nu au respectiva calitate este mai mare (pentru detalii asupra construirii indicilor *73* și *87*, vezi proiect IPCT cu numărul 7037/1981).

Observație. Analiza la nivel de județ a inclus un total de 89 variabile. Dintre acestea au fost reținute în cadrul listei menționate numai cele care au constituit subiect de comentariu in lucrare sau au fost considerate ca foarte semnificative pentru un anume domeniu corelat cu migrația.

Sursa de date: *Recensămîntul populației 1977, Anuarul statistic,* numerele din 1958—1981, *Anuarul demografic, 1974,* I. Soare, 1977, date D.C.S.

itemii *43, 44, 45, 46, 40, 41, 42, 71* sînt construiți după I. Soare, 1977; itemii *47* și *48* sînt preluați după D. Abraham, 1979; itemul *29* este construit la sugestia prof. Vl. Trebici.; responsabilitatea modului concret de a-l construi ne revine integral.

3. Probleme metodologice

1. O serie de caracteristici metodologice ale lucrării sînt legate de utilizare scară largă a diferitelor variante ale analizei de corelație (regresie, cauzală etc.) diferiților indici creați ad-hoc.

Desigur, „tehnologia" analizei depinde și de cunoștințele și preferințele autor Dincolo de acestea însă este vorba și de o soluție impusă de problematica și datele luc În condițiile în care datele disponibile sînt sau insuficiente, sau excesiv de agre iar cerința stringentă în cercetarea migrației este de a se trece de la informații iz la informații legate sistematic, de la date agregate la date dezagregate, astfel de in mente sînt una din puținele alternative metodologice de lucru.

2. Prezentăm în continuare principalele operații (etape) care au permis con irea modelelor empirice ale migrației:

2.1. *Elaborarea modelului teoretic,* al migrației; specificarea acestuia pentru celui mai important flux — MRU.

2.2. *Construirea variabilelor* pentru analiza cantitativă, în funcție de prem teoretice, de datele disponibile și de principile metodologice specifice domeniului. D acestea din urmă menționăm:

— mai mulți indicatori pentru o aceeași dimensiune;

— grad redus de agregare a valorilor într-un indice, pentru a obține indi semnificație clară (M. Kendall);

— indici de interacțiune în ipoteza relațiilor de nonaditivitate între compone indicelui (R. Bourdon, 1967).

2.3. *Matricea de corelații* Bravais-Pearson: o matrice 34 × 34 pentru anali nivel național și o matrice 89 × 89 pentru analiza la nivel de județ.

2.4. *Alegerea variabilelor* pentru construirea modelului cauzal al unei vari dependente date.

Principiile respectate în această selecție:

— evitarea efectului de multicoliniaritate;

— ordonarea variabilelor x în funcție de influența lor directă sau indirectă as lui y;

— utilizarea ordinii variabilelor în modelul conceptual drept criteriu de de mai ales in situațiile de incertitudine statistică (atunci cînd selecția nu se poate strict pe baza unor reguli de tipul „regulii triunghiului" — vezi mai jos).

Operații. a) listarea variabilelor x_i care din punct de vedere logic și eve temporal pot constitui determinanți pentru y;

b) se elimină toate variabilele x_i ale căror corelații r_{yx_i} sînt sub valoarea c a lui r, pentru un nivel de semnificație de $p = 0{,}01$ (se admit excepții — r semnifi pentru $p = 0{,}05$ dacă și numai dacă logica modelului teoretic o cere). Ipoteza imp în această operație: cei 29 de ani incluși în analiza la nivel național și cele 38 de j sînt eșantioane;

c) se derivă din unul din modelele cauzale Blalock-Simon (Blalock, 1972, $x_i \rightarrow y \leftarrow x_j$ o regulă de reducere a variabilelor determinante (= regula „triun lui"). Se reține din seria x_i, după operațiile 4a și 4b, toate variabilele care sînt co semnificativ cu y și sînt relativ independente unele în raport cu altele. Se conside modelul este de tipul mai sus menționat dacă și numai dacă $r_{x_i x_j} < r_{x_i y}, r_{x_j y}$ (= va „slabă" a regulii) sau dacă și nu numai dacă $r_{x_i x_j} < r$ critic pentru $p = 0{,}01$ (va „tare" a regulii). Operația începe cu x_i care are corelația cea mai puternică în cu y; se exclud toate variabilele x_j ($x_j \neq x_i$) pentru care nu sînt satisfăcute con regulii menționate.

2.5. *Validarea modelului* astfel construit: a) se compară modelul empiric obținut cu modelul conceptual; b) validare pe baza coeficienților de corelație parțială sau a altor reguli derivate din modelele Blalock-Simon.

În fapt, intre cele două forme de validare succesiunea se schimbă, se procedează iterativ.

Prezentăm în continuare validarea modelelor de regresie multiplă realizate cu variabile la nivel de județ*, folosind ca procedeu de validare modelele Blalock-Simon (tabel 1).

Tabel 1

Validarea modelelor empirice ale migrației

Modelul	Relații așteptate	Relații observate
Figura 4.2.2	$r_{30\,5\cdot31}$ = nesemnificativ	$r_{30\,5\cdot31} = 0{,}25$
	$r_{35\,5\cdot31}$ = nesemnificativ	$r_{35\,5\cdot31} = -0{,}01$
Figura 4.2.3	$r_{42\,6} = r_{42\,40} \times r_{40\,6}$	$0{,}30,\ 0{,}50 \times 0{,}66 = 0{,}33$
	$r_{31\,6} = r_{31\,48} \times r_{48\,6}$	$0{,}71,\ 0{,}90 \times 0{,}78 = 0{,}70$
Figura 4.2.4	$r_{9\,42} = r_{42\,40} \times r_{9\,40}$	$0{,}38,\ 0{,}50 \times 0{,}69 = 0{,}35$
	$r_{31\,6} = r_{31\,48} \times r_{48\,6}$	$0{,}71,\ 0{,}90 \times 0{,}78 = 0{,}70$
	$r_{51\,9} = r_{51\,26} \times r_{26\,9}$	$0{,}45,\ 0{,}65 \times 0{,}73 = 0{,}47$
	$r_{42\,6} = r_{42\,40} \times r_{40\,6}$	$0{,}30,\ 0{,}50 \times 0{,}66 = 0{,}33$
	$r_{31\,9} = r_{31\,26} \times r_{26\,6}$	$0{,}64,\ 0{,}88 \times 0{,}73 = 0{,}64$
	$r_{48\,9} = r_{48\,6} \times r_{6\,9}$	$0{,}69,\ 0{,}78 \times 0{,}78 = 0{,}61$

2.6. Se *măsoară intensitatea relațiilor* în model prin diferite tipuri de coeficienți (de regresie standardizați sau nestandardizați, de determinație parțială și multiplă etc.). Efectele directe care au o valoare $p_{yx_i} < 0{,}15$ nu sînt reprezentate prin săgeți în graful asociat modelului (pragul este convențional; uneori, pentru a nu „pierde" din model o variabilă cu conținut foarte semnificativ, nu am aplicat această regulă în construirea grafului). Se face descompunerea efectului total în efect direct, efect indirect (specificat) prin intermediul altor variabile și efect indirect (nespecificat datorat unor cauze comune sau corelate).

În lucrare am utilizat pe larg coeficienții path, indicați pentru a face o bună descriere și explicare a unui caz dat. Pentru compararea cu rezultatele obținute în alte situații naționale, este mai indicată folosirea coeficienților de regresie nestandardizați (H. Blalock, 1975: 145).

---

* Am lucrat cu împărțirea administrativă valabilă pînă în 1980. Am renunțat la municipiul București și la județul Ilfov deoarece, pe de o parte, pentru o serie de variabile, aveau valori exagerat de mari în raport cu celelalte județe iar, pe de altă parte, fiecare din ele constituie mai mult o unitate administrativă decît o zonă social-economică. O serie de procese sociodemografice din Ilfov, spre exemplu, nu pot fi înțelese dacă județul este considerat independent de București care administrativ era „în afara județului", dar care teritorial era în județ, iar sub aspect socio-economic cele două unități se aflau în relații de complementaritate.

4. Indicatori* ai migrației la nivel de județ

Județul	Migrație pe durata vieții, la 5.01.1977			
	rata imigrării în orașe din comune *v4*	rata imigrării în orașe din comunele altui județ *v5*	rata emigrării din comune în orașele aceluiași județ *v6*	rata imigr. în comune din comunele altui județ *v9*
Alba	788	162	192	59
Arad	992	238	229	136
Argeș	1252	259	138	41
Bacău	1027	212	159	28
Bihor	979	129	194	43
Bistrița-Năsăud	1049	126	113	43
Botoșani	884	71	110	23
Brașov	1361	677	206	172
Brăila	870	201	272	107
Buzău	1105	155	120	40
Caraș-Severin	1259	420	180	89
Cluj	1012	232	277	56
Constanța	1537	359	435	377
Covasna	766	155	182	60
Dîmbovița	1052	222	100	39
Dolj	1091	189	178	25
Galați	893	291	183	31
Gorj	1051	186	131	54
Harghita	864	186	153	45
Hunedoara	1292	628	220	108
Ialomița	965	161	153	116
Iași	1185	268	179	38
Ilfov	907	199	47	65
Maramureș	582	200	133	33
Mehedinți	1066	133	192	35
Mureș	1009	157	214	62
Neamț	1154	204	130	33
Olt	872	173	90	39
Prahova	791	209	192	45
Satu-Mare	878	95	205	60
Sălaj	834	118	98	34
Sibiu	1020	316	262	110
Suceava	1073	154	117	40
Teleorman	667	93	95	26
Timiș	1427	395	256	337
Tulcea	948	130	183	79
Vaslui	872	135	121	25
Vîlcea	961	174	110	40
Vrancea	988	208	98	39

* Pentru modul de calcul al indicilor, vezi anexa 2.

BIBLIOGRAFIE

Marx, Karl, *Capitalul*, vol. III, Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1955

Lenin, Vladimir Ilici, *Statul și revoluția*, în *Opere complete*, vol. 33, Edit. politică, București, 1964.

Ceaușescu, Nicolae, *Raportul C.C. al P.C.R. la cel de-al XII-lea Congres al partidului, 19 noiembrie 1979*, in *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Edit. politică, București, 1980.

Ceaușescu, Nicolae, *Cuvîntare la ședința de lucru comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale, 9 februarie 1982*, in *op. cit.*, vol. 23, Edit. politică, București, 1983.

Ceaușescu, Nicolae, *Cuvîntare la Plenara Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste, 10 februarie 1982*, in *op. cit.*, vol. 23.

Abraham, Dorel, *Indicatorii dezvoltării social-economice a județelor : o analiză tipologică*, „Viitorul social", 4/1979.

Amin, Samir, *Les migrations contemporaines en Afrique de l'Ouest*, in S. Amin, D. Ford (eds.), *Modern Migrations in Western Africa*, Oxford Univ., 1974.

Baldwin, George, *Rural Outmigration as a Component of Development Strategies*, in *Economic and Demografic Changes : Issues for the 1980's Proceedings of the Conference*, Helsinki, 1978, IUSSP, vol. II, 1979.

Băcănaru, Maria, Petre, Ioana, Băcănaru, Ion, *Caracteristici, dimensiuni și tendințe ale navetismului în județul Buzău*, „Viitorul social", 2/1978.

Bertrand, Alvin, *Social Organizaton, A. Generale Systems and Role Theory Perspective*, Louisiana State Univ., Baton Rouge, 1974.

Biddle, B., Thomas, E. (eds.), *Role Theory : Concepts and Research*, John Wiley, New York, 1966.

Blau, Peter (ed.), *Approaches to the Study of Social Structure*, London, Open Books, 1976.

Blau, Peter, *Parameters of Social Structure*, in P. Blau, 1976.

Blaga, Ion, *Populația activă a României*, Edit. politică, București, 1979.

Blalock, Hubert, *Social Statistics*, 2 nd. ed., McGraw Hill, London, 1972.

Blalock, Hubert (ed.), *Causal Models in the Social Sciences*, McMillan, London, 1975.

Bogue, Donald, *Internal Migration*, în P. Hauser, O. D. Duncan (eds.), *The Study of Population. An Inventory and Appraisal*, Univ. of Chicago Press, 1959.

Boudon, Raymond, *L'Analyse Mathématique des Faites Sociaux*, Plon, Paris, 1967.

Boudon, Raymond, *Mathematical Structures of Social Mobility*, Elsevier Scientific Publishing Company, London, 1973.

Cardona, R., Simmons, A., *Toward a Model of Migration in Latin America*, în Brian M. Du Toit, Helen I. Safa (eds.), *Migration and Urbanization*, Mouton, Paris, 1975.

Cazacu, Honorina, *Mobilitatea socială*, Edit. Academiei, București, 1974.
Chombart de Lauwe, P. H., *Convergences et Controverses sur la Genèse des Besoines*, „Cahiers Internationaux de Sociologie", 48/1970.
Cohen, Albert, *La Déviance*, Belgique, Edit. Duculot, 1971.
Constantinescu, Miron, Stahl, Henri, Drăgan, Ion (sub redacția), *Le Processus d'urbanisation en Roumanie*, Edit. Meridiane, București, 1974.
Dahrendorf, Ralph. *Homo Sociologicus*, Routledge, London, 1973.
Davis, Kingsley, *The Theory of Change and Response in Modern Demographic History*. în T. Ford, G. F. De Jong (eds.), *Social Demography*, Prentice Hall, 1966.
Dobrescu, Emilian, *Ritmul creșterii economice. Teorie și analiză*, Edit. politică. București, 1968.
Duncan, O. D., *Introduction to Structural Equation Models*, Academic Press, New York, 1975.
Floareș, Alecu, *Mobilitatea populației*, Edit. Junimea, Iași, 1977.
Gaude, Jean, *Causes et conséquences des migrationes rurales dans les pays en voie de développement. Une analysc critique*, B.I.T., 1976.
Gavrileț, I. N., *Cercetarea cantitativă a sistemelor sociale complexe*, in *Modelarea proceselor sociale*, Edit. științifică, București, 1973 (traducere din limba rusă).
Golopenția, Anton, Onică, Petre, *Recensământul agricol din Republica Populară Română, 25 ianuarie 1948. Rezultate provizorii*, „Probleme economice", 3 martie 1948.
Hägerstrand, T., *Migration and Area*, in Hannerberg, Hägerstrand, Odeving (eds.), *Lund Studies in Geography*, Ser. B, Human Geography, no. 13. Royal Univ. of Lund, vol. 31, 1, 1957.
Haller, A. O., *Changes in the Structure of Status Systems*, „Rural Sociology", 4/1970.
Haret, Spiru, *Mecanica socială*, Edit. științifică, București, 1969.
Iordăchel, Ion, *Dinamica structurii sociale în etapa actuală de dezvoltare a României socialiste*, „Viitorul social", 1/1978.
Jansen, Clifford, *Some Sociological Aspects of Migration*, in J. A. Jackson (ed.), *Migration*, Cambridge Univ. Press, 1969.
Kun, Gh., Gheorghiu, O., Boureanu, C., Patachi, R., *Tendințe și implicații ale evoluției forței de muncă și utilizarea eficientă a acesteia*, Institutul de economie agrară, București, 1980.
* * * *Labour Supply and Migration in Europe: Demographic Dimensions 1950—1975 and Prospects*, U.N., Economic Commission for Europe, New York, 1979.
Latuch, Micolaj, *Internal Migration*, in *The Population of Poland*, 1974, World Population Year, CICRED Series, Warszava, 1974.
Lazarsfeld, P., Menzel, H., *On the Relation between Individual and Collective Properties* în P. Lazarsfeld, A. Pasanella, M. Rosenberg (eds.), *Continuities in the Language of Social Research*, Free Press, New York, 1972.
Lee, Everett S., *A Theory of Migration*, „Demography", 3/1966.
Linton, Ralph, *Fundamentul cultural al personalității*, Edit. științifică, București, 1968.
Lipset, S., Bendix, R., *Social Mobility in Industrial Society*, Berkeley Univ. of California, 1964.
Mayer, Adrian, *The Significance of Quasi-Groups in the Study of Complex Societies*, în Michael Banton (ed.), *The Social Anthropology of Complex Societies*, Tavistok, London, 1966.
Mayer, Ulrich K., *Class Formation and Social Reproduction*, in K. U. Mayer, J. Berting, F. Gayer, R. Jurcovich (eds.), *Problems in International Comparative Research in the Social Sciences*, Pergamon Press, 1979.
Mădăraș, Lazăr, *Le Mouvement migratoire — facteur essentiel dans le développement de la ville de Brașov (Roumanie)*, CEDOR, 1980.

Measnicov, Ioan, *Contribuții la studiul migrației interne în România*, „Revista de statistică", 8/1968 a.
Measnicov, Ioan, *Contribuții la studiul migrației interne în România. Migrațiile interne în perioada 1941—1948*, „Revista de statistică" 10/1968 b.
Measnicov, Ioan, *Contribuții la studiul migrației interne în România. Migrația internă în perioada 1948—1956*, *„Revista de statistică"*, 2/1969.
Measnicov, I., Hristache, I., Trebici, VI., *Demografia orașelor României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977.
Mesaroș, Emil, *Structura demografică actuală a R.S.R.*, în *Studii de statistică*, D.C.S., București, 1969.
* * * *Méthodes de mesure de la migration interne*. Manuel VI, Nations Unies, New York, 1971, ST/SOA/SER.A/47.
Murdock, Peter, *De la Structure Sociale*, Payot, Paris, 1972.
Nadel, Sigfried, *The Theory of Social Structure*, Cohen, London, 1965.
* * * *Patterns of Urban and Rural Population Growth*, United Nations, ST/ESA/SER.A/68, New York, 1980.
Petersen, W., *Population*, McMillan, New York, 1975.
Popitz, Heinrich, *The Concept of Social Role as an Element of Sociological Theory*, în J. A. Jackson (ed.), *Role*, Cambridge Univ. Press, 1972.
Pressat, Roland, *Dictionnaire de Démographie*, P.U.F., Paris, 1979.
Răboacă, Gheorghe, Perț, Steliana, *Mobilitatea forței de muncă*, Edit. Academiei, București, 1977.
Retegan, G., Păcuraru, I. (coord.), *La Population de la Roumanie*, Edit. Meridiane, București, 1974.
Ritchey, Neal, *Explanations of Migration*, în „Annual Review of Sociology", 1976.
Rogers, Andrei, Castro, Luis, *Migration age patterns: II Causes specific profiles*, WP, 79—65, aug. 1979, IIASA.
Sandu, Dumitru, *Comunitatea locală — unitate de diferențiere a migrației*, „Viitorul social" 4/1978.
Sandu, Dumitru, *Comunitatea locală — cadru de analiză a mobilității rezidențiale*, „Viitorul social", 2/1977 a.
Sandu, Dumitru (coord.), *Studiu asupra migrației forței de muncă din agricultură*, Institutul de economie agrară, București, 1977 b.
Sandu, Dumitru, *Premise pentru o teorie a fluxurilor de migrație*, „Viitorul social", 4/1979.
Shryock, H., Siegel, J.S., *The Methods and Materials of Demography*, condensed by E. G. Stockwel, Academic Press, New York, 1976.
Soare, Ion, *Resurse actuale de forță de muncă din agricultura R. S. România*, Caiet de studii nr. 64, vol. III, I.E.A., București, 1977.
Sorokin, P., Zimmerman, C., Galpin, Ch., *A Systematic Source Book în Rural Sociology*, vol. I, Univ. of Minnesota Press, 1933.
Stahl, Henri H., *Probleme actuale de sociologie urban-rurală în colectivitatea rurală*, CIDSP 1972.
Stahl, Henri H., *Analiza conceptuală și diagnosticarea sociologică*, în M. Constantinescu, O. Berlogea (coord.), *Metode și tehnici ale sociologiei*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970.
Stănescu, N. S., *Cooperativizarea agriculturii în R.P.R.*, Edit. de stat pentru literatura politică, București, 1957.
Teodorescu, Alin, *Migration interne et développement: l'influence de quelques variables socio-économiques sur la migration interdépartamentale*, CEDOR, 1978.
Termote, Marc, *Migration and Commuting: a Theoretical Framework*, IIASA, Laxemburg, 1980, WP.

* * * *Territorial Mobility of Population: Rethinking its Forms and Functions*, IUSSP, Papers no. 13. 1979.
Thomas, Williams, *The Unajusted Girl*, în L. Coser și B. Rosenberg, *Sociological Theory. A Book of Readings*, McMillan, New York, 1957.
Thomas, W., Znaniecki, Fl., *The Polish Peasant in Europe and America*, Dover, New York, 1958.
Todaro, Michael, *Internal Migration in Developing Countries*, International Labour Office, Geneva, 1976.
Trebici, Vladimir, *Mică enciclopedie de demografie*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1975.
Trebici, Vladimir, *Tranziția demografică în România*, „Viitorul social", 2/1978.
Trebici, Viadimir, *Demografia rurală a României*, „Viitorul social", 2/1979.
Trebici, Vladimir, *Populația României și politica demografică*, „Viitorul social", 1/1981.
Turner, Ralph, *Role-Taking, Role Standpoint and Reference Group Behavior*, în B. Biddle, E. Thomas (eds.), 1966.
Weber, Max, *Économie et société*, Plon, Paris, 1971.
Weber, Max, *Class, Status and Party*, în Gerth and Mills, *From Max Weber. Essays in Sociology*, Oxford Univ. Press, New York, 1970.
Willis, Kenneth, *Problems in Migration Analysis*, Saxon House, 1974.
Yinger, Milton, *Toward a Field Theory of Behavior: Personality and Social Structure*, McGraw-Hill, 1965.
Zamfir, Cătălin, *Metoda normativă în psihosociologia organizării*, Edit. științifică, București, 1972.
Zelinsky, Wilbur, *The Hypothesis of Mobility Transition*, „Georgraphical Review" vol. 61, no. 2, 1971.
Zipf, G., *The P_1P_2/D Hypothesis: on Intercity Movement of Persons*, „American Sociological Review", vol. 61, no. 2, 1946, apud Theodore Anderson, *Intermetropolitan Migration: a Comparison of the Hypothesis of Zipf and Stoufer*, „American Sociological Review", vol. 20, 3/1955.

Principalele surse de date

Recensământul populației din 15 martie 1966, Populația după locul nașterii, vol. IV, D.C.S., București, 1970.
Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977, D.C.S., București, 1980.
Anuarul statistic al Republicii Socialiste România, D.C.S., București, numerele din 1957—1981.
Anuarul demografic al Republicii Socialiste România, D.C.S., București, 1974.

DUMITRU SANDU **Fluxurile de migraţie în România** *(Les flux de migration en Roumanie)*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1984, 176 p.

Résumé

L'auteur propose une approche de la migration interne de Roumanie, centrée sur les aspects de mobilité sociale de ce phénomène.

Tant qu'on utilise des données statistiques agrégées au niveau des unités territoriales, il est probable que les évènements de « migration-mobilité sociale » soient trouvés surtout dans ceux des champs de migration qui sont structurés, ayant des flux intenses entre un nombre réduit d'origines et de destinations. En échange, les évènements de migration qui n'ont pas en même temps un caractère de mobilité sociale se trouvent surtout dans les champs de migration dispersés, dont les flux de moindre intensité sont distribués entre plusieurs origines et destinations.

Pour le cas de la Roumanie, le premier type de champ de migration est representé par les flux de migration de campagne vers les villes et le deuxième par les flux village-village à courte distance.

L'intérêt centré sur la migration à mobilité sociale et plutôt sur les champs structurés de migration que sur le champs dispersés, est accompagné d'un plus grand intérêt pour les déterminants structuraux du phénomène (en accord avec les approches développées dans les travaux sur la migration de S. Amin, Meilink, W. Brinsbergen, W. Zelinski etc.).

Au cours des trois premiers chapitres, l'auteur présente les concepts et les hypothèses qui fondent le modèle théorique de l'analyse. La validité de ce modèle est vérifiée par l'intermédiaire des modèles causaux (du type path) et des approches de la structure du phénomène migratoire.